

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tidsskrift for
kulturhistorie og
lokalhistorie
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fortid og
nutid

BIND XXIII
HEFTE 3
SIDE 177-272
1967

Søger De ensomheden, skal De hverken drage til de svenske skove eller til den jyske hede. Da skal De meget hellere tage ind på et af de store københavnske museer, hvor kulturen henligger i dødens stilhed og mild naftalinduft. – Sådan skrev journalisten Lise Nørgaard for nogle måneder siden i Politiken, og hun fortsatte med at opregne de sørgeligt velkendte klagemål: for korte og forkerte åbningstider, manglende forklaring til de udstillede genstande, ingen cafeteria, intetsteds at sidde ned – og så videre.

Rigsantikvaren svarede, at han i hovedtrækkene kunne give Lise Nørgaard ret, og at man aldrig kan komme til at betjene publikum på rette måde, før der bygges et nyt, hensigtsmæssigt Nationalmuseum. Nu har Lise Nørgaard nok anlagt et ret ensidigt syn på de københavnske museer, men tilbage bliver dog den bekendte fornemmelse over for de institutioner, foreninger og andre organisationer, der varetager det historiske arbejde: er de ikke stivnet en lille smule?

Organisationerne er nødvendige, og de udfører et stort og fortjenstfuldt arbejde, men har man først fundet en arbejdsform, der synes at give resultater, er det fristende let at køre videre i denne skure. Svinger omverdens interesse, klager man over manglende bevillinger (ofte med rette) eller man bliver vred på samme omverden (med mere tvivlsom ret). Man kunne da eventuelt spørge sig selv: er vores organisationer tilstrækkeligt smidige og tidssvarende?

Historikere skulle bedre end andre kunne forstå, at tiderne skifter. Museer, amtsårbøger og foredrag kan ikke være i 1967, som de var i 1917. Vi må indstille os på den tilværelse, vi møder i dag, og vi må indrette vore organisationer derefter. Selv om vi måske skal bruge utraditionelle metoder.

At noget sådant kan lykkes, viser en artikel der stod i »Ungdom og Idræt« omtrent samtidig med det nævnte angreb på Nationalmuseet. Artiklen bærer den lovende overskrift: 5000 mennesker til hjemstavnsarrangement i Limfjordshallen. Det, der – på 1½ dag – trak så mange mennesker fra en tyndt befolklet egn, var et forsøg på at skildre livet i Skodborg-Vandfuld herreder før og nu. Arrangementet var bygget op i 3 afsnit: udstillinger, demonstrationer og optrin.

Udstillingerne viste egnens erhverv, håndarbejder, fag- og skønlitterære bøger, antikviteter, interiører og malerier, for eksempel Jens Søndergaard og

Niels Bjerre. Der var demonstration af brygning, vævning, karvsnitning og meget andet, og der blev endelig danset folkedans, vist gymnastik fra århundredskiftet og fremført et kulturhistorisk optrin.

Foreningerne bag den vellykkede udstilling var Lemvigegnens husholdningsforeninger og hovedkreds, det vil sige ungdoms- og gymnastikforeninger. De to organisationer har lavet et dygtigt arrangement, og deres medlemmer er strømmet til.

Det sker, at historiske foreninger beklager sig over, at de har for ringe tilslutning i befolkningen. Måske skulle man for eksempel søge kontakt med foreninger, man ellers ikke plejer at have forbindelse med. Det er åbenbart muligt at finde fælles interesser, og dermed kan man få nye kredse i tale. Men stivner man i vanetænkning, er der kun tilbagegang at vente.

Og til skeptikerne til slut dette: udstillingen i Limfjordshallen kostede 10.000 kr. i leje, forsikring og reklame, men den havde en entréindtægt på ca. 15.000 kr.

Knud Prange

Niels Bjerre. Der var demonstration af brygning, vævning, karvsnitning og meget andet, og der blev endelig danset folkedans, vist gymnastik fra århundredskiftet og fremført et kulturhistorisk optrin.

Foreningerne bag den vellykkede udstilling var Lemvigegnens husholdningsforeninger og hovedkreds, det vil sige ungdoms- og gymnastikforeninger. De to organisationer har lavet et dygtigt arrangement, og deres medlemmer er strømmet til.

Det sker, at historiske foreninger beklager sig over, at de har for ringe tilslutning i befolkningen. Måske skulle man for eksempel søge kontakt med foreninger, man ellers ikke plejer at have forbindelse med. Det er åbenbart muligt at finde fælles interesser, og dermed kan man få nye kredse i tale. Men stivner man i vanetænkning, er der kun tilbagegang at vente.

Og til skeptikerne til slut dette: udstillingen i Limfjordshallen kostede 10.000 kr. i leje, forsikring og reklame, men den havde en entréindtægt på ca. 15.000 kr.

Knud Prange

Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder

AF H.-I. TOFT

I de sidste fem år er der foregået et interessant arbejde for at bevare de gamle huse i Tønder. En selvejende fond opkøber ejendomme, restaurerer og moderniserer dem for derefter at sælge dem. Fondens formand, apoteker dr. pharm. H.-I. Toft, Tønder, fortæller om arbejdet og dets organisation samt fremlægger til slut tal for udgifterne ved restaureringen.

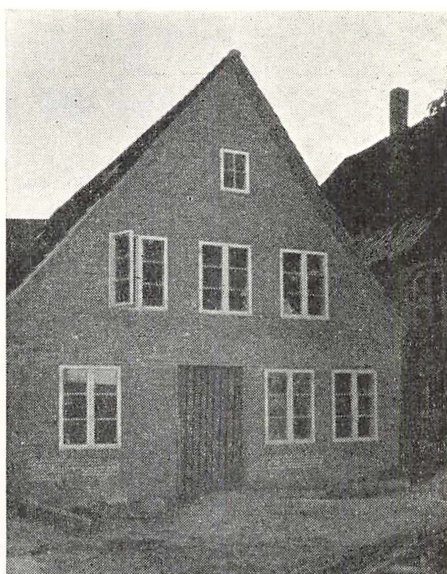
Den 14. december 1962 godkendte Tønder magistrat vedtægterne for en fond, hvis midler især skal anvendes til køb af gamle, mere eller mindre forsømte ejendomme, som sagkundskaben mener bør bevares. Ejendommene skal derpå sættes grundigt i stand og forsynes med moderne tekniske installationer, hvorefter de skal sælges bedst muligt. Fonden er en selvejende institution, der ledes af en bestyrelse på 7 medlemmer. 2 medlemmer udpeges af henholdsvis Tønder Museum og »Det særlige Bygningssyn«, 3 af Tønder byråd, og disse 5 udpeger de 2 sidste medlemmer. Bestyrelsen vælger selv sin formand, og forretningsudvalget består af 2 medlemmer. Vedtægterne er trykt i Fondens første årsberetning. Disse beretninger bringer regnskabet i revideret stand og en gennemgang af årets arbejder på de forskellige huse samt arkitektens kommentar til et enkelt restaureret hus og en mere almen artikel. Endelig nævnes den foredragsaktivitet, forretningsudvalget har udfoldet.

Grundlaget for fondens arbejde blev skaffet ved indsamling i Tønder, og sammen med tilskud fra fonds nåedes i løbet af 6 måneder mere end 60.000 kr., som udløste 40.000 kr. fra byrådet i Tønder straks ved begyndelsen af det følgende regnskabsår. Det særlige Bygningssyn ydede et tilskud på 15.000 kr. til Tønder-fondens første opgave, Østergade 19 (se årsberetning 1-1963/64), fredet i klasse B. De store fonds har fået ansøgninger og mange af disse har heldigvis affødt tilskud, dels til bestemte huse, dels til fondens almene arbejde.

Som hovedregel får Tønder-fonden tilbudt ejendommene, dog har man i et enkelt tilfælde kunnet købe på auktion, nemlig Uldgade 16. Den økonomiske grundregel ved køb er, at man maksimalt tilbyder 10 % mere end ejendoms-skyldvurderingen.

Dette grundlag får især betydning i de tilfælde, hvor ejendommen skal udlejes

Østergade 58 – før og efter restaurering

i kortere eller længere periode, før den økonomiske basis for en gennemgribende restaurering er etableret. Huslejen bør her indbringe så meget, at investeringen forrentes med 10 %.

Bestående offentlige lån i de købte ejendomme er overtaget, og nødvendige istandsættelser før udlejning er ofte betalt ved optagelse af lån i sparekassen. Restaureringen er baseret på byggekredit i en af de lokale banker – her har Tønder-fonden fået beviser på stor imødekommenhed. Kun i et enkelt tilfælde er byggekreditten kombineret med hjemtagelse af forhåndskreditforeningslån. I denne forbindelse må det fremhæves, at restaureringsperioden er længere end byggeperioden ved nybyggeri, hvilket medfører en større renteudgift til byggekredit.

Såvel køb af ejendomme som udfærdigelse af byggeplaner skal godkendes af »Det særlige Bygningssyn«, selvfølgelig også af de lokale byggemyndigheder for tegningernes vedkommende.

Efter køb af en ejendom forløber den praktiske istandsættelse således, at huset først ribbes for tapeter, bløde plader og andet, der kan skjule de bærende mure og tømmeret. Gulvene må brækkes op om ikke af anden årsag, så fordi der skal isoleres nedefter helt til bunds efter de nyeste principper. Først på dette tidspunkt kan endelig opmåling og vurdering af husets kommende udnyttelse finde sted med deraf følgende plantegning til byggemyndigheder over de tekniske installationer.

I Tønder har det i 3 tilfælde vist sig at pudsede gavle skjulte bindingsværk, (Østergade 58, Uldgade 16 og 14) som netop på grund af pudset – der hindrede indtrængende fugt i at forsvinde – var stærkt ødelagt. Heldigvis har tømmeret i etageadskillelserne og det svære tømmer i tagkonstruktionerne stort set været sundt i de hidtil restaurerede huse. Tømmeret har derfor kunnet holdes på plads, af og til ved afstivninger.

Problemer er der imidlertid nok af, blandt andet tager opbygningsperioden lang tid, fordi lovene gør det nødvendigt at der kun kan restaureres små sektioner af huset ad gangen. Gavlhuse ligger tæt på hinanden, d. v. s. regndrypslipperne er smalle, visse steder så smalle at opmuring kun kan finde sted indefra. En anden vanskelighed er, at de små grunde, gavlhusene som regel ligger på, er overbebyggede efter de nu gældende bestemmelser. Derfor må et medtaget gammelt hus ikke rives ned, hvis man vel at mærke ønsker at bevare en bygning på grunden, men skal opretholdes som en skal, mens der restaureres. I visse tilfælde er det en væsentligt fordyrende faktor. Etagehøjden kan det af og til knibe med at holde især på 1. salen, men hidtil har fonden kunnet opnå dispensation.

I 2 tilfælde har bygningsarkæologiske undersøgelser vist tydelige spor af karnapper. Det drejer sig om Uldgade 16 (årsberetning 2) hvor der til og med var spor af 2 forskellige karnapper, men en karnap var også tegnet på Tønders første matrikelkort fra 1876. Også Østergade 56 bar tydelige spor, både udvendigt og indvendigt, af 2 karnapper, som muligvis endda har været i 2 etager. I dette tilfælde findes et reparationsregnskab i Landsarkivet fra 1767, som omtaler 2 »utluchten« hvorimod der ingen karnapper findes på ovennævnte matrikelkort. – I begge tilfælde retableres karnapperne.

Et hus er restaureret under ledelse af en lokal arkitekt, de øvrige af arkitekt K. Rønnow M.A.A. og medarbejdere; disse arbejder på timeløn, konduktørarbejdet har undertegnede påtaget sig.

Interessen for restaureringen er der. Den viser sig ofte ved forbipasserendes lyst til at drøfte problemerne med de håndværkere, der arbejder med restaurering af fondens huse. Som hovedregel kan det slås fast at indstillingen fra de ovennævntes side er noget negativ i byggeperioden, mens det færdige resultat næsten altid har affødt positive reaktioner. De lokale aviser har også vist stor interesse for Fondens arbejde blandt andet ved at bringe fotos.

I øvrigt er de 3 færdigrestaurerede huse åbnet for publikum før salg eller overgang til andet formål – med livligt besøg til følge.

Tønder-fondens fremtidige arbejde vil sikkert forløbe efter de nævnte retningslinier og aktiviteten vil følgelig afhænge af tilskud. Her afventes den kommende bygningsfredningsfond med spænding, der er nemlig arbejde nok, idet mange huse i Uldgade-kvarteret og i Østergade trænger til modernisering eller restaurering. Der består da også den mulighed, at byrådet i Tønder vil yde tilskud igen.

Nogle tal til belysning af emnet

Hus	Bygge- periode	Etage- areal i m ²	Kostpr.'s incl. anskaffelse excl. prioritering i 1000 kr.	ca. m ² pris i kr.
Østergade 19	1962-64	132	124	940
Østergade 58	1963-65	172	175	1000
Uldgade 16	1964-66	82	120	1460
Til sammenligning et nyt eenfamiliehus:	1965-66	117	96	1000
		(heraf bolig 93)		

Registrering af tingbogstof

AF VALD. ANDERSEN

De senere års udgivelser af tingbøger har aktualiseret spørgsmålet: hvordan kan man gøre det rige lokal- og kulturhistoriske indhold i disse kilder let tilgængeligt for forskerne. Overlærer Vald. Andersen, Bække, fremlægger et forslag til registrering af en tingbogs indhold baseret på et kodesystem, der både rummer stednavne og emner. Fortid og Nutid modtager gerne supplerende betragtninger eller redegørelser for erfaringer, som andre historikere måtte have gjort.

Der findes vel næppe i arkiverne noget materiale, der bringer os nærmere ind på livet af fortidens mennesker end tingbøgerne. Til herredstingene kom folk med deres egne og deres samtids problemer. Her oplæstes kongelige forordninger, og her efterlystes bortrømte fæstemænd. Alt blev indført i tingbogen, hvis herredsskriveren var tilstrækkelig ansvarsbevidst – hvad han som regel synes at have været, selv om der findes eksempler på det modsatte.

Karakteristisk for de gamle tingbøger er skriverens intensive udnyttelse af pladsen, flest mulige linier og flest mulige ord på linien. Ved slitage og eventuel genindbinding af protokollen har denne skriverpraksis undertiden medført teksttab. Men i øvrigt holdt skriveren sig hermed til den gældende regel for tingbogens førelse »at ingen rum derudi lades«. En anden motivering for at spare på papiret vil fremgå af følgende indførelse: »Eftersom til Malt herredsting ej så mange sager ageris, at tingskriveren kan have den fortjenst, det han årlig en ny tingbog kan bekoste, da på Hs. kgl. majst., min allernådigste arveherre og konges vegne bevilges, at tingskriveren Hans Nielsen denne tingbog fremdeles på et års tid må bruge . . .«.

Det store og mangesidige kulturhistoriske og ikke at forglemme personalhistoriske stof, der ligger gemt i de gamle tingbøger, var relativt længe ret upåagtet af såvel faghistorikere som historisk interesserede amatører. Det blev en af de sidstnævnte, Carl Klitgaard, Vendsyssels fortjente historiker, der først for alvor rettede søgelyset mod tingbogstoffet og brugte det i sine værker. Men mange i øvrigt udmærkede sognehistorier og lokalhistoriske arbejder er i tidens løb blevet skrevet uden eller i det højeste blot med sporadisk anvendelse af tingbøgernes kildemateriale. Her må det retfærdigvis straks indrømmes, at den arkivbesøgende under sin jagt efter »noget« af interesse for hans emne ikke umiddelbart kan føle sig fristet til systematisk gennemgang af en voluminøs protokol med nogle hundrede tætbeskrevne foliosider, kun dækkende måske

et par år af den længere periode, som undersøgelsen må omfatte for at have virkelig betydning. Man må undskylde den søgende, som måske ikke er så øvet i læsningen af den gamle skrift, om han giver op over for tingbogen for at rette sin opmærksomhed mod andre kilder. Det kræver faktisk nogen træning at kunne finde sagens kerne i den omstændelige skriftlige fremstilling med dens mange omsvøb og formelle vendinger.

Den udgivelse af nogle af vore ældste tingbøger, som nu er påbegyndt, må hilses med megen tilfredshed blandt forskerne, der hermed anvises en genvej til stoffet. Denne udgivelse vil forhåbentlig fortsætte – men vejen er unægtelig lang, inden alt tingbogstoffet på denne måde kan fremlægges, om det nogen sinde vil ske.

En *registrering* af tingbøgernes indhold ville selvsagt betyde en væsentlig lettelse for udnyttelsen af stoffet. Registret måtte kunne besvare de to traditionelle spørgsmål:

Hvor finder jeg *alt* omhandlende lokaliteten X?

Hvor finder jeg *alt* omhandlende emnet Y?

Efterfølgende betragtninger tager sit udgangspunkt i det lille Malt herred i Ribe amt, der efter kgl. befaling af 16. dec. 1684 sammenlagdes med Gørding herred, men sager fra dette herred er ikke medtaget i en foretagen gennemgang med excerpering og forsøg på en registrering af Malt herreds sager for tiden 1657–1719. Desværre savnes tingbøgerne for ca. 20 år af denne periode, fordelt på 3 lakuner.

Excerpteringen rejser straks spørgsmålet om, hvad der skal medtages eller rettere, hvad der kan forbigås. Gentagne lovbydelser, efterlysninger o. l. kan vel næppe have nævneværdig interesse. I øvrigt vil det være vanskeligt at udskyde noget af tingbogens stof, især hvis man betænker, at ens optegnelser kan komme andre i hænde.

En registrering må af praktiske grunde henvise til sagernes *datering* i tingbogen, idet sidetallene ofte er ulæselige eller helt bortslidt. Mest nærliggende vil det være at lave et register bestående af to sæt sedler eller kort med henholdsvis sted og emne. Denne metode er anvendelig, men dog behæftet med væsentlige gener. En sag omhandler ikke sjældent 2 eller flere emner tilknyttet 2 eller flere lokaliteter. Registreringen vil derfor kræve en notering, mere eller mindre fyldig, på 4 eller flere sedler. Er der yderligere knyttet oplysninger af personalhistorisk art til sagen, vil dette kræve nok en notering. At en sag behandles over flere tingdage, og hyppigt med længere mellemrum, vil vanskeliggøre overblikket over sedlernes tekst og dateringer.

Registreringen synes at kunne forenkles og samtidig forbedres ved *anvendelse af et kodesystem*, idet såvel steder som emner simpelthen angives ved et tal.

Trods tingbøgernes brogede indhold vil det vise sig muligt at opdele det i ca. 140 emner. Denne opdeling vil givetvis kunne diskuteres; det turde være en smagssag, om man i emnefortegnelsen vil skrive *forlovning* eller *kaution* o. s. v., men selvfølgelig må emnebetegnelsen gennemføres med rimelig konsekvens.

Udvælgelsen af lokaliteter vil ikke heller volde større vanskelighed. Medtages må: 1. Herredet i almindelighed. 2. Sognene. 3. Byerne. 4. Hovedgårde. 5. Ene-stegårde med navn. 6. Kirker. 7. Møller. 8. Kroer. 9. Broer, om sådanne findes. I Malt herred var der 67 sådanne lokaliteter.

Emne	Sted
1. afgang	01 Malt herred
2. aftægt	02 Adsersbøl
3. anneksgård	03 Askov
4. arrest	04 Astofte
5. arv	05 Bobøl
6. arveafkald	06 Brørup
7. auktion	07 Brørupgaard
8. bavne, bavnevagt	08 Brørup kirke
9. bier, bitræer, honning	09 Bækbølling
10. brokorn	010 Debel
o. s. v.	o. s. v.

Sager, der er behandlet ved Malt herreds ting, men har tilknytning til en lokalitet uden for herredet, betegnes ved koden 0100.

Er der i en sag væsentlige oplysninger om slægtsforhold og personalia, tilføjes et *p*.

Sedler eller kort i format 15 × 10 cm – papiret må selvfølgelig være af god kvalitet – synes mere egnet til et maskinskrevet register end større formater, der er mere pladskrævende og hurtigere slides ved brugen. Skrives der på tværs af kortet, vil de nødvendige oplysninger om en sag kunne opføres på en linie:

25.1.1662: 1-058
 15.2. » : 115-057
 1.3. » : 103-059
 » » : 103- 02 p.
 » » » : 5-062
 3.5. » : 86-019

Mens den rent tekniske side af registrering, ligesom selve arbejdsgangen, selvfølgelig lader sig tilpasse i nogen grad efter omstændighederne og de erfaringer, der gøres, vil opstillingen af emnelisten, som allerede bemærket, kræve visse principielle retningslinier. Herredstingets sager fremtræder jo som en broget mangfoldighed af emner, hvoraf hvert enkelt ofte har flere aspekter. En tilbundsående notering af disse ville simpelthen sprænge de rammer, et register må have for at fungere efter sin hensigt. På den anden side må det forventes, at registret optager så mange emner, at ikke blot fortidens liv i grove træk belyses, men også en nærmere analyse af sagerne herigennem bliver mulig.

Det siger sig selv, at emnerne må blive i nogen grad afvigende fra egn til egn i landet. Fra Malt herred er der – forsøgsvis – noteret følgende:

1	afgift	44	herredstinget
2	aftægt	45	heste
3	anneksgård	46	hestetyveri
4	arrest, forbud	47	hoveri
5	arv	48	hyrde
6	arveafkald	49	jagt
7	auktion	50	kirker, jura patronatus
8	bavne, bavnevagt	51	kirkebol
9	bier, bitræer, honning	52	kirkeeng
10	brokorn	53	kirkevarsel
11	brændevin, krohold	54	konsumption, Ribe
12	bygninger, forfaldne, syn over	55	korn
13	bygninger, brændte, forsvundne	56	kornskær
14	bygninger, hvem ejede	57	kramvarer
15	bærplukning, frugt	58	kramkiste, konfiskeret
16	bøddelpenge	59	krohold, ulovligt
17	bøger	60	krybskytteri
18	degne	61	kuld og køn
19	drab	62	kvægsyge
20	dragt, smykker	63	landeværn
21	durchmarch	64	lejermål
22	ed, frigørelsesed, benægtelsesed	65	lovbydelse, af selvejergård
23	eng, jord, skel	66	mandtal
24	faddergave	67	medgift
25	fest	68	misvækst
26	fiskeri, ulovligt	69	møllepligt
27	fordeling, dom	70	mønstring
28	forlovning, kaution	71	mål og vægt
29	forordning	72	navne, div. fortegnelser over personer
30	forprang, smugleri	73	nævninger
31	frøkorn, sæd i ødegårds jord	74	offer
32	fædrift, ulovlig	75	olden, oldensvin
33	fængsling	76	omkomne, dødfundne personer
34	fæste, indfæste	77	omløbere, omstrefjende personer
35	fæstebonde rømt	78	opbud
36	fæste fradømt	79	ottemænd, stokkemænd
37	fæstemand bortrejst, trolovelse	80	overdådighed, ulovlig
38	gårde, ledige, tilbudt arvinger	81	overfald, slagsmål
39	handel, ulovlig, sml. forprang	82	øvertro
40	hegn, gærde, tvist om	83	pant
41	helligdagsarbejde	84	penge, fundne, bortkomne
42	herredsfogden	85	pengesager, gæld, obligationer
43	herreders sammenlægning		

86	pest, i København	113	stolestadestrid
87	prostitution	114	svinesnider, hestesnider
88	præster	115	svenskekrigen 1657–60
89	præstegårde	116	sølv
90	rakkerarbejde	117	tiende, tvist om
91	ransnævninger	118	tingbog
92	restance	119	tinghus
93	retstekniske problemer	120	tobak
94	ridefogder	121	troløvelse, for langvarig
95	ryttere, ryttergods, rytterhest	122	tyende
96	rømte karle	123	tyreng
97	salvegarde, sauvegarde	124	tyveri
98	sandemænd	125	tyv hængt
99	selvejerbønder	126	tørvegrøft, lyngplukning, ulovlig
100	signet	127	udlæg for gæld
101	skarpretter	128	ukvemsord, ærerørige ord
102	skatter	129	ulve
103	skifte, registrering	130	ulvepenge
104	skove, afbrændte	131	vildtbane
105	skovhugst, ulovlig	132	voldgift
106	skovridere, -fogder	133	voldtægt
107	skudsmål	134	værgemål
108	skursnævninger	135	våben
109	skøde	136	ægtekørsel
110	smugleri	137	ødegårde
111	soldater, soldatertjeneste	138	øl
112	sted-, marknavne	139	ålegårde

Fortrinligt festskrift

MIDDELALDERSTUDIER *tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen 11. september 1966. Munksgaard, 1966. 338 s. 56 kr.*

Til forskel fra den gængse festskrifttype – en samling mere eller mindre tilfældigt sammenbragte afhandlinger – fremtræder dette med et velgørende helhedspræg. De 11 afhandlinger, som alle henter deres emner fra dansk middelalderhistorie, er skrevet af Aksel E. Christensens elever gennem 20 år. To af disse elever er nu hans kolleger i København og én i Odense, mens andre er ansat i forskellige forskningsinstitutioner, kun to er gået skolevejen. Trods arbejdspresset i skolen kan det måske tages som et tegn på, at skolefolks muligheder for videnskabeligt arbejde er blevet større, at begge forfattere bebuder afhandlinger, der placerer det behandlede emne i en større sammenhæng. Man må håbe, at de gode forsætter ikke drukner i overtimer.

Studierne spænder i tid fra 1000-tallet til senmiddelalderen og med hovedvægten lagt på denne. Emnerne fordeler sig jævnt mellem historiografiske og kildekritiske specialundersøgelser og bredere oversigter vedrørende handelshistoriske og økonomiske problemer.

Brødrene Curt og Lauritz Weibulls samt Erik Arups banebrydende kildekritiske undersøgelser i Danmarks ældste historie har sat sig tydelige spor hos flere af forfatterne. Det gælder således amanuensis *Inge Skovgaard-Petersen*, der gennem sit arbejde med Huitfeldt er blevet inspireret til at studere Saxo. Yderligere er hun blevet grebet af Aksel E. Christensens bemærkninger i »Kongemagt og Aristokrati« om Saxoforskningen, hvor han påpeger, at den hidtidige forskning er gået ud på at vurdere Saxos værk som *beretning*, mens en analyse af det som *levning* savnes. Inge Skovgaard-Petersen vælger at analysere Svend Tveskægs historie på grund af det kompositoriske helhedspræg og det relativt veloplyste kildegrundlag. Hun stiller sig som opgave at vise Saxos særpræg ved sammenligning med de tre hovedkilder, idet Adam af Bremen, Roskildekrønikens forfatter og Svend Aggesen hverken steds- eller tidsmæssigt ligger fjernt fra Saxo. Det påvises, at de 3 fremstillinger af Svend Tveskægs historie er meget forskellige, og Saxo har måttet træffe et valg mellem dem; han har lagt Adams værk til grund, men korrigerer det ved hjælp af Roskildekrøniken og har så yderligere suppleret med materiale fra Svend Aggesen og endvidere fra norrøn tradition, hvilket påvises med adskillige eksempler. Saxo skaber et nyt billede af Svend Tveskægs bugtede levnedsløb, fremhævet ved citater fra Valerius Maximus. For Saxo er historie først og fremmest en lære i menneskekundskab.

Professor *Ellehøj* synes at ville bygge en hel katedral over den norrøne historiedokumentation, efter disputatsens langskib følger her »Omkring Knytlingas kilder« som et

mindre tværskib eller sidekapel. Knytlingasagas slægtskab med andre norrøne kilder er hovedsagen og forholdet til Saxo kun en biting. Undersøgelsen gælder Harald Blåtands historie og resulterer i, at kildebenyttelsen er mere indviklet end af Finnur Jónsson og Gustav Albeck antaget, idet Ellehøj plæderer stærkt for, at Knytlinga også bygger på Sæmunds og Aris tabte skrifter og derved får øget interesse. Endelig konstateres en forbindelse mellem Saxo og Sæmund og mellem Jomsvikingasaga og Adam af Bremen.

Større rolle spiller Saxo i museumsinspektør *Tage E. Christiansens* fascinerende forsøg på at hæve den mystik, der hviler over den omdiskuterede broderliste i Kong Valdemars Jordebog. Dette blandingshåndskrift er skrevet af to skrivere i Sorø kloster omkring 1300 og består dels af kamerale afsnit fra det kongelige kancelli, dels af teologiske og annalistiske optegnelser fra klostret. Det kan ikke ved hjælp af skriften eller ved stykkets placering i manuskriptet afgøres i hvilken afdeling broderlisten hører hjemme. Tage E. Christiansen påviser, at broderlisten *ikke* kan have tilknytning til klostret, men at den qua kancelli-stykke må være mangelfuldt overleveret. Hverken tanken om frændegilder eller en organisation vokset frem af hirden holder stik. Desværre kan Tage E. Christiansen ikke erstatte de tidligere mere eller mindre fantasifulde forslag med nogen sikker tolkning. Hans slutresultat er det lidt matte, at listen må have været et internt hjælpemiddel i kancelliet. Dog klamrer han sig til det halmstrå, at da Valdemarstiden og dens institutioner – som påvist af Erslev og Aksel E. Christensen – først helt lader sig forstå på europæisk baggrund, så er det ikke umuligt, at der et eller andet sted ude i Europa kan findes materiale til endelig forklaring af broderlisten.

Adjunkt *Jørgen Qvistgaard Hansen* skriver ud fra sin specialeafhandling om »Forholdet mellem stat og kirke i Danmark 1157–1170«, og bebuder en senere afhandling om pavestrid og vesteuropæisk storpolitik. Udgangspunktet er slaget på Grathe hede, som gjorde Valdemar til enekonge, og de følgende forhandlinger i Roskilde med den hjemvendte ærkebiskop Eskil, hvor kongen synes at være gået ind for et positivt samarbejde med den danske kirke. Dette blev imidlertid slået i stykker af forholdene ude i Europa, idet skismaet efter pave Hadrians død førte med sig, at Eskil gik ind for Alexander 3., mens kongen på grund af sin feudale binding til kejseren måtte vælge at støtte den imperievenlige Victor 4. Det førte 1161 til et afgørende brud mellem kongen og ærkebispem, og Eskil forlod Danmark. Efter Victor 4.s død 1164 udfoldede de danske cisterciencere megen diplomatisk snilde for at opnå Eskils tilbagevenden, hvilket formentlig skete efteråret 1167. I fællesskab gennemførte ærkebispem og kongen, at Rügen i 1169 blev lagt under Roskilde stift, og at Knud Lavard blev kanoniseret. Ved translationen den 25. juni 1170 kulminerede kongens og kirkens fælles ønske om politisk stabilitet i kroningen af Valdemars søn Knud.

Som en frugt af sine indgående diplomundersøgelser publicerer professor *Skyum-Nielsen* en studie over »Kanslere og skrivere i Danmark 1250–82«, som konkluderer i, at der næppe er tale om nogen fast stab, og at talrige skødesløsheder vidner om løshed i kancelliets opbygning; på den anden side er kun få originalbreve skrevet af modtager- eller lejlighedsskrivere, hvilket ofte forekom i det tyske rigs-kancelli.

Museumsinspektør *Erik Kjersgaards* redegørelse for begreberne »Leding og landeværn« suppleret af en gennemgang af de forskellige middelalderlige forsvarsinstitu-

tioner skuffer lidt, fordi afsnittene er tilbøjelige til at falde fra hinanden, så det bliver vanskeligt at finde den røde tråd. Til hans undskyldning tjener, at dette er hans tidligste arbejde, senere har han publiceret langt mere velskrevne ting.

Professor *Ladewig Petersens* afhandling om »Jordprisforhold i dansk senmiddelalder« er en sammentrængt fremstilling bygget på det jordprismateriale, han agter at publicere helt frem til 1660. Oplægget er, at den nyeste forskning har vist de senmiddelalderlige krisers komplicerede natur, det 14. og 15. årh. udgør ingen konjunkturmæssig enhed. Udviklingen er forskellig i Øst- og Vesteuropa. De sociale og økonomiske virkninger fremtræder stærkest i Vesteuropa mellem 1370 og 1440 og medførte at godsstruktur og landsbysamfund omformedes, så fæstesystemet blev det almindelige. Hovedformålet er en principiel drøftelse af materialets art og hvilke metoder der kan anvendes. Det understreges, at de komplicerede forhold, der betinger prisdannelsen, gør det nødvendigt at betragte resultaterne med al mulig forbehold. Endelig gøres der rede for beregningsmetoden. Man må med forventning se frem til publikationen af det samlede prismateriale, først da vil det være muligt helt at tage stilling til resultaterne.

De 4 handelshistoriske afhandlinger har alle deres udspring i en øvelsesrække 1956–57. Adjunkt *Orla Vestergaard* skrev senere på grundlag deraf specialeopgave om Erik af Pommerns handelslovgivning og har i tilknytning hertil skrevet analysen af begreberne »Forkøb, landkøb og forprang i middelalderlig dansk handelslovgivning«. Han viser gennem en række eksempler, at Povl Johannes Jørgensens definitioner – som historikerne har fulgt – ikke holder stik. Videre vises, at den ældre handelslovgivnings monopolisering udelukkende gjaldt torvehandelen, først midt i det 14. årh. begynder forbudene mod handel *uden for* byerne, til gengæld er Valdemar Atterdags privilegier for de skånske byer mere skelsættende i handelsretten end Erik af Pommerns forordning 1422.

Amanuensis *Kai Hørby* piller også ved Erik af Pommerns handelshistoriske glorie i »Øresundstolden og den skånske skibstold«. Han mener, at når tolden ved Krogen 1429 af hanseaterne betegnes »den ny told« går dette først og fremmest på taksten: en nobel pr. skib, hvilket var ca. det firedobbelte af den skånske skibstold; men at denne told, der formentlig blev opkrævet i Helsingborg – altså uden for Skåne-markedet – var en afgørende forudsætning for Sundtolden.

Den næste vigtige fase i Øresundspolitikken afspejles i »Københavnstraktaterne 1441«, hvis tilblivelse bibliotekar *Bent Jørgensen* gør rede for. De 4 traktater blev indgået mellem hollænderne og 1) de vendiske stæder, 2) hertug Adolf af Holsten, 3) den danske konge samt 4) de preussiske stæder. Bent Jørgensen forsøger i højere grad end hidtil er sket at vurdere Danmarks indsats i forhandlingerne bl. a. ved en nøjere prøvelse af et lybsk traktatudkast fra 1440, i forhold til hvilket den endelige traktat må opfattes som en vendisk kapitulation over for hollænderne.

Festskriftets sidste afhandling er arkivar *Grethe Ilsøes* undersøgelse af omfanget af og formerne for »Dansk herremandshandel med hansekøbmændene i senmiddelalderen«. Undersøgelsen af adelens konkrete handelsvirksomhed baseres på en systematisk gennemgang af dokumenterne i danske og tyske publikationer suppleret med utrykt materiale fra Rigsarkivets samling af privatarkiver. Næsten alle eksemplerne er godsrige adelsmænd, det er derfor karakteristisk, at den driftige Eggert Frille, hvis godsmasse var beskeden, begrænser sig til pengetransaktioner, mens hans mere godsrige bror Johan Frille vides at have drevet handel. Korrespondance med hanse-

byerne samt lejde- og udførselsbreve er vidnesbyrd om handelsvirksomhed, men arten af denne må konstateres gennem vareordrer og regnskabsopgørelser. Størstedelen af den adelige eksport af landbrugsvarer og sild gik til Lübeck og Danzig; den vigtigste importvare var humle. Kommissionshandelen var tidens mest udbredte handelsform blandt hanseaterne, og det kan konstateres, at de danske godsejere også har benyttet denne. Åge Akselsen Thotts omfattende korrespondance afspejler i detaljer, hvorledes handelen gik for sig. Trods kildematerialets utilstrækkelighed kan der næppe være tvivl om, at der har fundet et betydeligt handelssamkvem sted mellem de østdanske herremænd og de nordtyske hansebyer.

Bogen bærer vidnesbyrd om Aksel E. Christensens betydning som universitetslærer og skribent, og man kan af hjertet ønske ham tillykke med et sådant kuld middelalderforskere.

Thelma Jexlev

Från Bernhard Olsen till Axel Steensberg

DANSK FOLKEMUSEUM & FRILANDSMUSEET. HISTORY & ACTIVITIES. *Axel Steensberg in honour of his 60th birthday 1st June 1966. Kbhvn. Nationalmuseet, 1966. 264 s., ill. 85 kr.*

Årtiondena efter 1800-talets mitt medförde som vi alla vet en grundläggande omändring av det konst- och kulturhistoriska museiväsendet i stora delar av Europa. Denna utveckling innebar dels en breddning av den publik som besökte museerna eller över huvud intresserade sig för deras verksamhet, dels en kraftig utvidgning av dessas samlingsområden och aktiviteter i övrigt. De kungliga och furstliga konstgallerierna och antikmuseerna som hittills i huvudsak varit förbehållna en relativt trång krets av aristokratiska besökare öppnades för en större allmänhet. Detsamma var fallet med de ur historisk synpunkt betydelsefulla rust- och klädkamrarna, som nu fick sina rent museala uppgifter mera renodlade.

Men också helt nya typer av museer framkom, bland vilka särskilt märks å ena sidan konstslöjd- och konstindustrimuseerna å andra sidan sådana som ville belysa folkens livsföring i alla dess aspekter. När det gällde utomeuropeiska folkslag och kulturer kunde de sistnämnda i viss utsträckning bygga vidare på de samlingar som ingick i de anrika naturalie- och kuriositetskabinetter. Tanken att sammanföra och utställa de konstnärligt betonade produkterna av hantverk och industri upplevde sitt egentliga genombrott vid den oerhört uppmärksammade första egentliga världsutställningen i London 1851. Mycket av vad som visades vid detta tillfälle och vid motsvarande expositioner i fortsättningen kom att tjäna som en mäktig inspirationskälla för smakutvecklingen och det är angeläget att betona att samlingsintresset redan från början inbegrep produkter även från gången tid.

Som Holger Rasmussen betonar i en översikt över Dansk Folkemuseums tillkomst och utveckling står också denna institution i beroende av utställningstanken. Det var under förarbetena på en sådan utställning i Köpenhamn 1879 som Bernhard Olsen, sedan några år direktör för Tivoli, fängslades av den gamla folkliga kulturen och började sin för framtiden så betydelsefulla samlingsverksamhet. Det råder ingen tvekan om att denne man är värd större uppmärksamhet än vad som hittills kommit

honom till del. Hans framsynthet, parad med praktiskt förstånd och gott handlag, är i sig själv imponerande. Men han var också, ehuru autodidakt, en lärd man med förvånansvärt goda insikter på ett flertal områden inom kulturhistoriens rika fält. Man får i Rasmussens framställning en fängslande inblick i Bernhard Olsens museala verksamhet fram till grundandet av Frilandsmuseet vid Sorgenfri, som också det var hans verk och som ger det klaraste uttrycket för hans målsättning på det etnologiska området.

Men Rasmussen ger också en bred skildring av Dansk Folkemuseums fortsatta utveckling och visar hur de som följde i Bernhard Olsens spår förstått att successivt vidga och fördjupa arbetsuppgifterna. Av stor betydelse blev härvid inte minst den tid som Axel Steensberg stod i ledningen för verksamheten. Det ter sig ur denna synpunkt naturligt att hans medarbetare och lärjungar som en hyllning på hans 60-årsdag har samlat sig kring uppgiften att ge en förhållandevis bred skildring av de många olika aktiviteter som numera rymmes inom museets ram. Man har härvid inbegripit även Frilandsmuseet som länge både i praktiken och rent administrativt utgjorde en del av institutionen. Att den värdefulla handbok som på detta sätt framkommit givits engelsk språkdräkt är tacknämligt och väl motiverat med hänsyn till den framträdande ställning både Folkemuseet och Frilandsmuseet numera intar såsom forskningsinstitutioner och bildningsanstalter även ur internationell synpunkt. Den undersökningsverksamhet som med nödvändighet måste föregå urvalet av de objekt som anses värdiga att musealt representera det gamle byggnadsskicket har också i huvudsak varit knuten till Nationalmuseets tredje avdelning. Den har helt följdriktigt i detta arbete blivit skildrad av den nuvarande chefen för Frilandsmuseet Peter Michelsen, som ger en välförtjänt eloge åt den kunnige och flitige föregångaren H. Zangenberg.

Boken om Dansk Folkemuseum och Frilandsmuseet inrymmer i övrigt ett stort antal föredömligt koncentrerade och upplysande skildringar av den mångsidiga verksamheten på de mest skilda områden som karakteriserar dessa båda institutioner, en verksamhet som i åtskilliga stycken blivit förebildlig för systerinstitutionerna i grannländerna och även därutanför. I allmänhet har de tjänstemän här fört ordet som varit med om att genomföra de olika arbetsuppgifterna. I flera fall har de också tagit nya initiativ eller givit verksamheten en delvis annan inriktning än tidigare. Som sig bör, när det gäller en institution av detta slag, är framställningen rikt illustrerad med ett genomgående fräscht bildmaterial.

Så skildrar Ellen Andersen verksamheten inom museets avdelning för dräkter och textilier, där hon övertog ansvaret efter den högt förtjänta Elna Mygdal och själv framgångsrikt har fört arbetet vidare särskilt på folkdräktsforskningens vida fält. Poul Strømstad redogör för det metodiskt mönstergilla inventerings- och undersökningsarbete som under senare år utförts främst inom några saneringsområden i Köpenhamn. För den omfattande och givande registrering av möbleringen i danska slott och herrgårdar som sedan 1940 bedrivits under hennes ledning berättar Tove Clemmensen, medan Ole Højrup ger en framställning av verksamheten vid de numera som en särskild avdelning organiserade Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. Forskningarna här bedrivs i stor utsträckning med frågelistor och med direktupptagning i bandapparat efter utvalda sagesmän. Den vetenskapliga bearbetningen syftar bl. a. till en omfattande kartering av de olika momenten i den folkliga kulturen.

Som ett viktigt komplement till Højrupps framställning kan man se D. Yde Andersens meddelanden om de Industri-, Håndværker- og Arbejderundersøgelser som påbörjades vid museet 1959 och som även de har burit rika skördar. En nog så viktig detalj i gamla dagars folkliv, nämligen nöjen och lustbarheter, har bl. a. på grund av medverkan från en särskilt kvalificerad frivillig arbetskraft i Danmark ägnats ett särskilt intresse och Ib Varnild redogör här i korthet för resultatet. Han lämnar i anslutning därtill en översikt över privata samlingar på området. En frivillig högst sakkunnig kraft är också den drivande bakom de ingående undersökningar av de danska kvarnarna, för vilka initiativtagaren Anders Jespersen här avger en rapport, åtföljd av en välkommen bibliografi över hans tidigare skrifter i detta ämne. Denna verksamhet har som bekant även kulturminnesvårdande syfte.

I två riktningar kom Folkemuseets arbete under Axel Steensbergs tid där att väsentligt utvidgas, nämligen dels genom de arkeologiska undersökningarna i de gamla landsbyarna och dels genom att insamlingsområdet för föremål och traditioner konsekvent utvidgades att omfatta hela Europa. Denna omständighet avspeglar sig här i tre var för sig mycket läsvärda uppsatser av Svend Nielsen, Georg Nelleman och Inge Mejer Antonsen. Den senare av dessa handlar om de inventeringsarbeten som utförts i den danska kolonisationsbebyggelsen på de Västindiska öarna.

Slutligen är att nämna den kloka och välbalanserade skildring som Peter Michelsen ger av Frilandsmuseets uppkomst och utveckling fram till den rangplats det i dag, i första hand genom Kai Uldalls banbrytande insatser, intar bland världens alla byggnadsmuseer. Den nuvarande ledningen har förstått att uppehålla denna krävande ställning och två av de främsta krafterna som är knutna till institutionen, nämligen Frode Kirk och Bjarne Stoklund, redogör i det avslutande kapitlet för de rigorösa principer som utarbetats för flyttning och inredning av de gamla byggnaderna. Det är vid sidan av det kräsna urvalet av objekt denna regim som skänkt Sorgenfrimuseet dess internationella rykte.

Gösta Berg

Fra Hovedstad til Motståndsrett

KULTURHISTORISK LEKSIKON FOR NORDISK MIDDELALDER. *Bd. VII Hovedsted – Judar, 1962. Bd. VIII Judas – Konfiskation, 1963. Bd. IX Konge – Kyrkorummet, 1964. Bd. X Kyrkorätt – Ludus de s. Canuto, 1965. Bd. XI Luft – Motståndsrett, 1966. Rosenkilde og Bagger m. fl. forlag. Bd. VII 48 kr., bd. VIII–X á 69 kr. og bd. XI 70,50 kr. heftet. Hvert bind mindst 350 s. foruden plancher.*

Man bliver virkelig imponeret. Siden første bind af Kulturhistorisk leksikon forelå i 1956 er der støt kommet ét nyt bind om året. Enhver der har prøvet redaktionelt arbejde kan til fulde værdsætte den indsats, der er øvet af værkets fællesredaktør Georg Rona og de enkelte landes redaktører, for Danmarks vedkommende Allan Karker. Bind 1–6 er udførligt anmeldt i Fortid og Nutid bd. 21, side 279 ff., og hvad Svend Aakjær her skrev om det nydelige udstyr, de smukke illustrationer, de mange sagkyndige artikler og de rige litteraturhenvisninger, står stadig ved magt.

Det gør imidlertid også hans ord om, at det er ugørligt at anmelde så rigt et værk fyldigt og udtømmende.

Her skal da også kun gøres opmærksom på, at leksikonnet i to henseender egentlig giver mere end det lover. Ifølge titlen behandles perioden vikingetid til reformationstid, og det er også rigtigt, at emnerne i reglen kun følges frem til begyndelsen af 1500-tallet. Men en række af de behandlede områder – forhold, genstande eller hvad man nu vil – har et liv der strækker sig ud over middelalderen, og derved får artiklerne også betydelig værdi, for den der beskæftiger sig med de følgende århundreders historie. Som eksempler herpå kan man nævne begreber som Mangelsyge, Kongevej og Lægeplanter, ting fra dagligdagen som Lås, Hvælvinger eller Kløverbladsbue, artikler om administrative forhold: Missive, Len og Lensregnskaber eller mere specielle ting som Inne og Landgilde.

En ting man ikke direkte kan slå op i Kulturhistorisk leksikon er, hvad man skal forstå ved kultur og kulturhistorie. Det ville også være vanskeligt for udgiverne at finde en definition, der er bred nok til at rumme den alsidighed, bindene selv fremviser. Og det er det andet punkt, hvor der gives adskilligt mere end der loves. Side om side træffes de mest forskelligartede vidnesbyrd om menneskelige forhold og aktivitet. Åndslivets frembringelser præsenteres fra Kærlighedsdigtning over Klagesang til Lovsprog, og litterært liv spiller i det hele en stor rolle med oversigtsartikler, for eksempel om Matematisk litteratur. En mængde sagaer og andre væsentlige kilder omtales, og mere specielle ting som Interpunktion, Låneord og Marknavne er ikke glemt. Man følger menneskets omgivelser både i naturen – Køkkenurter, Kamel og Løvtræer – og inden døre – Ildsted, Kam, Keramik og Mjød. Menneskelig foretagelse behandles blandt andet under Kortspil, Idrætslege, Hærværk og Meddelagtighed foruden under fællesforetagender, der kan minde derom: Krigskunst, Kolonisation og Missionsvirksomhed. Eller man kan tage mere fredelige sysler som Kornhandel og Jernfremstilling, alt kan man følge helt ned til Hår- og skægmoder. Kirkens liv er rigt repræsenteret med artikler om en række helgener, Kor, Klokke samt mange opslagsord, der begynder med Kirke-. Det samme gælder staten og dens administration, her skal blot nævnes Konge, Jarl og Kansler.

Allerbedst kan man måske illustrere emnerigdommen ved at anføre 7 på hinanden følgende opslagsord: Majestas Domini (Kristus som verdensherre), Majestätsforbrytelse, Majgreve, Makeskifte, Makrill, Maktsymboler og Mal (malle). Det er farligt at slå op i Kulturhistorisk leksikon. Inden man finder det søgte opslagsord, er man i fuld gang med at læse, snart her snart der. Det er faktisk et spændende værk.

Knud Prange

Sultegrænsen

PETER RIISMØLLER: SULTEGRÆNSEN. *Redaktion og tegninger ved Carlo Wognsen. Udgivet af Nordjysk Cold Stores 1966.*

I tidsskriftet Danske Museer skrev Peter Riismøller i 1952 en lille artikel, »Kan mennesker bygges om?«, der vil erindres med glæde af mange museumsfolk. Med

udgangspunkt i egne iagttagelser i Himmerland viste forfatteren, hvorledes det hårde slid helt op mod vor egen tid har præget den fysiske fremtræden hos landarbejdere og småbønder, både i arbejde og hvile. I »Sultegrænsen« fortsætter Peter Riismøller, hvor han slap i 1952. Nu er ernæringsforholdene hovedemnet, og selv om bogen behandler de samfulde 10.000 år, der har levet mennesker i Danmark, ligger tyngdepunktet også denne gang i dette århundredes begyndelse, og kærnen i beretningen er stadig forhold og tildragelser i forfatterens egen hjemegn i Østhimmerland.

Bogen skildrer fattigfolks evige kamp for at holde sig på den rigtige side af sultegrænsen. Underernæring gjorde børn og gamle til let bytte for epidemier og mangelsygdomme, især i det tidlige forår, når vinterens sparsomme og vitaminfattige føde havde svækket helbredet. Der berettes med indsigt om fødemedlernes behandling, om kosten på gårdene, hvor folkene i smug tog for sig af hestens rug for at dulme sulten, om brændevin og tæring, om herregårdsbørsternes elendige tilværelse og meget mere. Det er Danmarks U-landstider, der kommer os i møde; de ligger ikke så fjernt endda. Peter Riismøller er den fødte fortæller, en glimrende iagttager og en fængslende skribent. Af spredte glimt fra småkårsfolks hverdag har han skabt en sammenhængende beretning, hvor ernæringsproblemet ses i lyset af den almindelige historiske udvikling – jordreformerne, den begyndende industrialisering, hedeopdyrkningen og husmandslovgivningen. Perspektiverne er både spændende og væsentlige.

Mod bogen haves kun én indvending, men den er til gengæld meget betydelig. »Sultegrænsen« kan ikke købes. Den er udsendt i 500 eksemplarer som festskrift for et kølehusfirma i Ålborg og kommer slet ikke i boghandelen. Dette er helt forkert. Peter Riismøllers lødige og velskrevne kulturhistoriske bog ejer alle betingelser for at blive folkelæsning. Forfatteren bør snarest træde i forhandling med Nordjydsk Cold Stores og hente bogen ud af fryseboksen. Den nye udgave, der må blive resultatet heraf, bør fremtræde i samme smukke skikkelse som den foreliggende, der er tilrettelagt og illustreret på fortræffelig vis af Carlo Wogensen.

Olaf Olsen

Kildekritisk folkemindeudgave

JEPPE AAKJÆR: JYSKE FOLKEMINDER. *Udgivet af Bengt Holbek. Kbh. 1966 (= Danmarks Folkeminder nr. 76). I-XXXV + 230 sider. Ill., 1 kort. Kr. 26,00, excl. oms.*

Det er en udbredt misforståelse, at traditionsstof skal udgives ganske anderledes end andet historisk og kulturhistorisk kildemateriale. Baggrunden for denne misforståelse er blandt andet den, at mange historikere ikke kan sige sig fri for en latent mangel på respekt for det mundtligt overleverede stof. Sagn og sagnagtige beretninger betragtes som sekundære kilder for historikeren, og følgelig kan de, mener mange, behandles helt suverænt, når de udgives i en eller anden sammenhæng. Det gælder en del af det traditionsstof, der publiceres i sognehistorierne og i de lokalhistoriske årbøger, og det gælder f. eks. lokalhistorikeren H. P. Sørensens bog Sagn og hændelser fra Gram sogn (1964), der er et lille, selvstændigt supplement til hans Træk af Gram sogns

historie (1963). H. P. Sørensen har gennemrettet, gennemskrevet og tildels genfortalt det folkløstiske traditionsstof. Det samme gælder Aug. F. Schmidts udgave af Karen Toxværd's optegnelser fra Sydfalster, særtryk af Lolland-Falsters historiske samfunds årbog 1964. Disse optegnelser har Schmidt gennemskrevet og genfortalt på en sådan måde, at det nu er vanskeligt at se, hvad der er Toxværd's eget, og hvad der er Schmidts.

Denne suveræne behandling af traditionsstoffet hænger også i høj grad sammen med en misforstået folkelighed. For at det skal være en udgave, som alle kan læse, må man absolut genfortælle stoffet, mener man. Forholdet er imidlertid det, at den stadigt stigende interesse for kulturhistoriske emner har medført, at »det læsende publikum« stiller større og større krav, fordi det simpelthen kan gøtere langt mere, end man vist almindeligvis forestiller sig.

Glædeligt er det, at det traditionsstof, som Bengt Holbek har publiceret, er udgivet på en sådan måde, at man nu har denne udgave at henvise til, når man vil demonstrere for de mange folkemind-interesserede lokalhistorikere, at traditionsstof bør respekteres på lige fod med andet historisk kildemateriale. Dermed være ikke sagt, at alle lokalhistorikere skal følge Holbeks tekstkritiske udgivelsesprincipper. Ingenlunde, men nyttigt er det at se, hvordan man med held kan udgive det traditionsstof, som nok er sekundært for en historiker, men som er primært for en traditionsforsker.

Tekstkritiske udgaver af folkløstisk traditionsstof er i øvrigt sjældne, og kun visse traditions kategorier er blevet udgivet tilfredsstillende: den ældste del af vise-traditionen i Danmarks gamle Folkeviser, signaler og besværgelser i Danmarks Trylleformler, og Laurits Bødker er i færd med at udgive en del af den danske eventyrtradition (Niels Levinsen: Folkeeventyr fra Vendsyssel, 1958, og Nikolaj Christensen: Folkeeventyr fra Kær herred, 1963–1966, uafsluttet). Bengt Holbeks udgave går derimod på tværs af traditions kategorierne, idet han har udgivet alt, hvad Jeppe Aakjær har indsamlet af folkeminder.

Gennem Holbeks udgave får man først i en stor indledning noget at vide om Aakjær's interesse for folkeminder. Meget nyt er her kommet frem, og det må givet være af interesse langt ud over traditionsforskernes snævre kreds.

Alt, hvad Aakjær har optegnet, har Holbek derpå udgivet i den rækkefølge, det blev optegnet, og i direkte forbindelse med optegnelserne har han genoptrykt de breve, Aakjær sendte til E. T. Kristensen. Det vil sige, at man måned for måned kan følge Aakjær som optegner.

Særlig interesse knytter der sig i øvrigt til Holbeks noteapparat, idet han har givet henvisninger til de steder i Aakjær's litterære produktion, hvor han med sikkerhed kan siges direkte at have udnyttet, hvad han havde optegnet i sine unge år. Gennem disse noter giver Holbek i virkeligheden et meget spændende indblik i Aakjær's senere arbejde med og hele forhold til sin hjemstavns traditioner.

Med sin udgave – inklusive den store indledning og de mange henvisninger – har Bengt Holbek imidlertid først og fremmest givet et portræt af en af de mange folkemindesamlere, der har betydet så meget for hele traditionsforskningen. Det er den eneste samlede udgave af og redegørelse for en enkelt samlers virksomhed. Bogen om folkemindesamleren Jeppe Jensen, Aakjær, er således også blevet et stykke forskningshistorie.

Iørn Piø

Lærdomshistorie

NILS-ARVID BRINGÉUS: GUNNAR OLOF HYLTTÉN-CAVALLIUS SOM ETNOLOG. *En studie kring Wärend och wirdarne. Nordiska Museets handlingar: 63, Stockholm 1966. 400 s., rigt illustreret. Sv. kr. 48.*

Hylttén-Cavallius erindres uden for sit hjemland, Sverige, som forfatter af bogen: *Wärend och wirdarne*, der udsendtes i to dele 1863–64 og 1868. For det lokalhistoriske studium af Småland har den været af den allerstørste betydning. Forfatteren Vilhelm Moberg kalder den: »en hembygdens bibel för var och en som är född inom Värends gränser«.

Hylttén-Cavallius havde dog et videre sigte end blot den snævre hjemegn. Han ville på afgørende vis præge den svenske folkelivsforskning i videnskabelig retning. Det fremgår af bogens undertitel, hvor han karakteriserer den som et forsøg i svensk etnologi.

Som kildeskrift har bogen stadig værdi, men vigtigere er utvivlsomt den rolle den har spillet i studiets historie. Mange svenske folkelivsforskere har påpeget dens betydning, men først med den foreliggende bog af Bringéus er personen Hylttén-Cavallius, hans baggrund og hans indsats taget op til en samlet vurdering i et indtrængende forsøg på med udnyttelse af alt foreliggende kildemateriale at placere ham i den lærdomshistoriske sammenhæng.

For ret at vurdere Bringéus' indsats vil en oversigt over hans disponering af den store og rigt illustrerede bog være nyttig. Den starter med en redegørelse for Hylttén-Cavallius' livsmiljø fra opvæksten i den smålandske præstegård, studieårene i Uppsala, tjenesteårene i Stockholm som bibliotekar ved det kgl. bibliotek, hvor han fik kontakt med forskere som arkæologen Hildebrand og den engelske runeforsker G. Stephens, senere et 5-årigt intermezzo som chef for det kgl. teater, hvorefter fulgte et endnu kortere som diplomat i Brasilien og sluttelig fandt han et blivende sted som godsejer i Småland, hvor han døde 1889. Det var her i barndomslandet han forfattede sin svenske etnologi.

Efter denne præsentation af manden behandler Bringéus hans indsats som folkelivsforsker i følgende afsnit: Forskningsobjektet, arbejdsgangen med forarbejderne til hovedværket, dette selv og den fortsatte virksomhed, opgaven, som han havde sat sig, den anvendte metode og endelig det materiale, han havde til sin rådighed.

Ved behandlingen af de enkelte afsnit er det værd at mærke sig, at Bringéus lægger stor lærdomshistorisk indsigt for dagen ved at fremdrage ikke blot Hylttén-Cavallius' svenske baggrund, men placere den i europæisk sammenhæng. Hans behandling får derved også stor værdi for danske forhold. Forskningsobjektet er for H-C *folket*, som han identificerer med bondeklassen. Det er et synspunkt, som har haft en lang eftervirkning i europæisk etnologi og vel knap endnu er forladt. Han bygger her på en opfattelse, der var alment eje i den videnskabelige verden. Bringéus gør fortræffelig rede herfor i afsnittet om metoden, hvor den traditionshistoriske og den komparative metode behandles udførligt.

Da som nævnt Hylttén-Cavallius' hovedværk ikke blot har lærdomshistorisk interesse, men også fortsat er et vigtigt kildeskrift, er det af betydning at vide, hvad han bygger sin fremstilling på. I den indgår såvel primært kildemateriale fra egne optegnelser og oplysninger fra korrespondenter som materiale hentet fra ældre samlinger,

håndskrifter og trykt litteratur. I Wärend och wirdarne er der kun undtagelsesvis gjort rede herfor, og Bringéus har derfor i sit sidste hovedafsnit en udførlig gennemgang af de enkelte kildegrupper også af billedstoffet, hvor man med udbytte kan følge de forskellige studier fra originalskitse over rentegning til de i bogen anvendte træsnit og iagttagelse de eventuelle »forbedringer«, der er kommet til undervejs. Det er en gavnlig påmindelse om den forsigtighed, hvormed kilder skal benyttes. Bringéus har her gjort et nyttigt rydningsarbejde og stiller endog en mere komplet kommentar af værket i udsigt.

Der er her kun fremhævet visse hovedtræk fra Bringéus' meget righoldige, lærdomshistoriske arbejde, som fortjener vid udbredelse. Lad det være tilføjet, at de enkelte afsnit er forsynet med et udførligt noteapparat, hvortil kommer en omfattende fortegnelse over kilder og litteratur samt et personregister.

Holger Rasmussen

De danske vejes historie

TORBEN TOPSØE-JENSEN: AD HJULSPOR OG LANDEVEJE. *Hasselbalch* 1966. 275 s. 49,50 kr., indb. 68,50 kr.

Ingen faghistoriker har hidtil skrevet de danske vejes historie, skønt der foreligger adskillige interessante og gode forarbejder af kulturhistorikere som Hugo Matthiesen, Victor Hermansen, Arthur G. Hassø, Bering Liisberg, Knud Klem samt af ingeniøren, professor J. Th. Lundbye og arkæologen Sophus Müller. Måske burde et forfatterhold af historikere, ingeniører og jurister engang gå sammen om opgaven og tage færge- og rutefarten i de danske farvande med?

Imidlertid har auditør under Ministeriet for offentlige arbejder Torben Topsøe-Jensen ene mand behandlet emnet i en bog, der fortjener megen anerkendelse. Topsøe-Jensen er jurist. Han beskæftiger sig til daglig med vejevæsenproblemer. Han har ingeniøruddannet sagkundskab både i ministeriet og i sin nærmeste familie. Dertil kommer, at hans belæsthed i historien er overmåde omfattende, hvorom litteraturlisten og henvisningerne bag i bogen vidner. Næppe mange andre ville i nutiden være bedre rustet til opgaven end Torben Topsøe-Jensen. Mange vil være ham taknemmelig, fordi han ikke er veget tilbage for at løse den. Og han afvinder læsernes respekt ved den kloge og velfunderede måde, hvorpå han har ordnet stoffet. Det må have krævet mange års omhyggeligt arbejde med ekserptudskrivning at få mosaikken til at gå op til en anskuelig helhed.

En faglig kritik af de historiske kilder skal man ikke vente sig. Og bogens styrke – den fulde udnyttelse af alle retslige kilder – er på en måde tillige dens svaghed. Forfatteren gør selv opmærksom på, at f. eks. de rigoristiske forbud mod benyttelse af kongevejene ingenlunde blev respekteret. Men heller ikke datidens ynkelige klage-mål bør noteres efter pålydende. En historiker ville nok have undersøgt tingbøgerne, hvoraf jo en del allerede foreligger trykt. Og han ville i det hele taget være gået til det utrykte materiale i et forsøg på at komme bag om forordningerne.

Denne svaghed gælder imidlertid væsentlig 1500–1600 årene. For de senere århundreder har man en vis kontrol i de talrige rejsebeskrivelser. De fleste af disse findes trykt, og Harald Ilsøe har givet en fortrinlig oversigt over udlændingenes

rejsebeskrivelser. Topsøe-Jensens bog er rigt illustreret, og mange af billederne har ikke før været gengivet.

Om oldtidens veje kan der i dag siges en del, takket være Georg Kunwalds udgravninger. Forfatteren går med rette ikke dybere ind på Sophus Müllers teori om, at gravhøjene skulle afspejle oldtidens vejlinjer. Thi hvor bliver vejene så af i området udenfor bakkeøerne og de nordjyske tunneldale? Ingen vil benægte, at hvor der boede mennesker, var der også færdsel. Men et dybere kendskab til trafikken i primitive samfund ville gøre vandvejenes overvægt over landvejene indlysende. Dertil kommer, at tætte og tyndt befolkede skovegne så vidt muligt undgås af trafikken, fordi handelsmænd risikerer at blive overfaldet og udplyndret. Sophus Müllers såkaldte »vejlinsje«, der ved Trans løber ud til Vesterhavet, følger netop en gammel skovgrænse, der tillige er en israndslinje. At der skulle have ligget en »havn« her, forbyder naturforholdene, idet kysten just på dette sted er høj og utilgængelig. Dermed er ikke sagt, at datidens småskibe ikke kunne landes her så vel som på andre steder langs vestkysten. I Sønderjylland og i Vendsyssel skulle »vejene« i oldtiden have strakt sig fra sydøst mod nordvest, stedvis endda i parallelle rækker. Men et blik på kortet viser, at højrykkerne følger terrænets kurver, bugter sig ud og ind, hvor dette er vildsomt, og går lige på, hvor det er ensartet.

Der kunne derimod have været grund til at se nærmere på andre arkæologiske beretninger. For eksempel de af Torkild Ramskou og O. Marseen afdækkede hjulspor på Lindholm ved Nørre Sundby, der viser hjulafstanden på vikingetidens vogne. Oldtidens vognfund er ikke tilstrækkeligt indgående behandlet i bogen, hvilket måske kan undskyldes, idet arkæologerne heller ikke har ofret dette vigtige kapitel af vor forhistorie videre opmærksomhed. Endelig kunne det nævnes, at Ebbe Lomborg i *Årbøger for nordisk oldkyndighed* 1956 har publiceret nogle ejendommelige furer under en ældre bronzealders høj ved Ballermosen, Jægerspris. Der afdækkedes 7 furer med 10 cm høje rygge imellem. Udgraveren opfattede ryggene som agerrygge. Men da furerne optrådte parvis med en normal hjulsporafstand på ca. 1 m, medens afstanden var større parrene imellem, tyder det måske snarere på, at der var tale om vejspor end om smalle højryggede agre. Dertil kommer, at sporene fandtes på det eneste fremkommelige sted for en vej fra nord til syd i det vestlige Horns herred.

Dette er naturligvis en petitesse. Men en gennemgang af Nationalmuseets beretningsarkiv ville muligvis kunne give flere brikker til det puslespil, arbejdet med oldtidsvejenes historie altid må være. Forfatteren behandler pilgrimsruterne i middelalderen på grundlag af Paul Riants og Kr. Kaalunds klassiske arbejder. Han tager også færgefarten med, men her kunne fremdrages mere trykt stof, fra Saxo, fra Danmarks riges breve og fra Repertoriet.

Hvor forfatteren når frem til de egentlige anlagte veje, vinder fremstillingen i fylde og saglig tyngde. Man forstår, hvilke uhyre byrder, der blev lagt på udskiftningstidens bønder, som foruden ved flytning af tusinder af gårde og opsætning af uendelige gærder og hegn tillige måtte yde hoveri ved vejanlæg, der tit foregik langt borte fra deres landsby. Der var amter på Sjælland, hvor en bonde måtte gøre 20 rejser på 2–3 mil om året med sten, »som de forinden møjsommeligt og med stor tidsspilde havde opsamlet på markerne.« – Ja, man kunne tilføje: Og stjålet fra dysser og stenbyggede gravhøje. Hvad vejbyggeriet og jernbaneanlæggene har kostet af ødelagte fortidsminder, gør man sig ingen forestilling om i dag. Men det var

ganske vist ikke nogen ny foreteelse, at bønderne ødelagde gravhøje, der lå i vejen for markarbejdet. En af årsagerne til Sjællands højfattigdom sammenlignet med de tyndere befolkede jyske egne er rimeligvis, at vejlovens bestemmelser efter planen udførtes først på Sjælland, og derefter på Fyn. Da turen endelig kom til de jyske veje, havde man opgivet den franske byggemåde, der krævede to lag store kampesten i bunden af vejbanen. Man var gået over til makadamisering med skærver og grus.

»Ad hjulspor og landeveje« slutter med et kapitel om landeveje og jernbaner. Der findes et navnerregister, men intet sagregister. Indholdsfortegnelsen er imidlertid priseligt fyldig efter god gammel skik, hvilket til en vis grad afhjælper savnet af et sagligt ordnet register. Bogen er en oplagt erhvervelse for alle biblioteker. Men den har i så høj grad bud til planlægningsinteresserede og historisk orienterede læsere, at den forhåbentlig vil komme i flere oplag.

Axel Steensberg

Nyt perspektiv i købstadshistorie

ERIK LEVIN NIELSEN. DET ÆLDSTE VIBORG. *Nye synspunkter og tolkninger. Viborg 1966. (Særtryk af Fra Viborg Amt 1965). 40 s. 5 kr.*

Efter Hugo Matthiessens død har der været langt imellem fremkomsten af sammenfattende historisk-topografiske artikler. I 1965-bindet af Viborg amts historiske samfunds årbøger står imidlertid en sådan artikel at læse. Den beskæftiger sig med Viborg bys opkomst og udvikling, og har krav på særlig opmærksomhed. Emnet er vanskeligt, men spændende, fordi Viborgs historie har træk, der afviger fra købstædernes historie i almindelighed. Den måde, hvorpå forfatteren griber problemerne an, virker velafbalanceret og overbevisende rigtig, særlig de rent byplanmæssige analyser og slutninger så man gerne anvendt også på andre gamle købstæder. Man ville utvivlsomt herved trænge dybere ind i disse byers væsen, og man ville komme de fælles dunkle love for de gamle bysamfunds opståen og vækst nærmere.

Hvor er det ved en umiddelbar betragtning af vore byer vanskeligt at gøre sig nogen forestilling om disses tidligere udseende endsige om processen ved deres opståen. De har bevaret så uendelig få minder om fortiden. I Viborg er der dog et par gader med bebyggelse som efter vore forhold er af betragtelig ælde, først og fremmest Mogensgade. Hele den sydlige del af byen udmærker sig derimod ved at være uden mindste mindelse om, at den er en del af en ærværdig købstad; uden stemning, uden ånd er det meste af denne bydel; man kunne ligeså godt være i et hvilket som helst nyopgroet stationsbysamfund. Dette er som vi senere skal se held i uheld.

Ved et studium af byplanen kombineret med det lidet bevarede byhistoriske stof lykkes det Levin Nielsen overbevisende at påvise, hvorledes byen i 16. og 17. århundrede har udviklet sig ud langs de eksisterende adgangsveje, og at det kvarter, der i dag fremtræder ærværdigst, nemlig Mogensgadekvarteret, slet ikke kan gøre krav på dette prædikat. Byens ældgamle grundstamme skal derimod søges i det trøstesløse kvarter vest og nord for Søndre sogns kirke. Det lykkes forfatteren – overbevisende ikke mindst ved tolkningen af byplanens finere detaljer, matrikelskellene, dette

storartede, men så lidet udnyttede historiske materiale – at skrælle svære lag af bylegemet i vest og navnlig i nord (mod syd og øst må forholdene takket være terrænet altid have været næsten statiske). Det yderste lag er de også fra andre købstæder kendte byudvidelser fra 16. og 17. århundrede beliggende langs byens udfaldsveje, mens det indre, sværere lag, der i virkeligheden er identisk med det, vi i dag forstår ved den egentlige bykerne omkring Gammeltorv, Nytorv og Hjultorvet, kan betegnes som høj- og senmiddelalderens bydannelses, eller, hvis man skulle hæfte en anden betegnelse på det, »kirkens by«.

Nordpå i det nuværende Viborg strækker volden sig fra Ibsgade, den gamle hærvej, og op ad skrænten mod Mogenstorv. Dette gamle befæstningsanlæg – som man i øvrigt arkæologisk intet ved om – bliver efter disse betragtninger nærmest tilovers, men det behøver ikke nødvendigvis at være en anstødssten, idet det ikke er urimeligt at anse voldanlægget som en vejspærring af samme art som flere andre vejspærringer ved hærvejen, om hvilke man dog heller ikke endnu ved noget bestemt; deres forholdsvis beskedne dimensioner gør det indtil videre nærliggende tidsmæssigt at sammenholde dem med forhistoriske borges volde.

I afsnittet om den høj- og senmiddelalderlige bydannelses berøres problemer af den største principielle betydning, nemlig spørgsmålet om placeringen af de arealkrævende torve, kirker og kirkegårde i forholdet til den allerede eksisterende bebyggelse. Det påvises, hvorledes torve og kirker er placerede rundt om det, der efter forfatterens mening bliver tilbage som den oprindelige lille bykerne, kvarteret omkring krydset mellem de gamle torvegader, St. Mathiasgade og St. Mikkelsgade.

Eksempler på middelalderlige bydannelser med kirke og torv som iøjnefaldende karakteristika er der adskillige af; byplanen i disse – navnlig sydøstdanske – købstæder antager jo, som allerede påvist af Hugo Matthiessen, et vist ensartet præg med stærke mindelser om nordtyske byer. De betragtninger, som forfatteren her har gjort over arealbehovene i de nye middelalderlige torve- og kirkebyer var det nok værd at gøre sig i forbindelse med en række andre gamle byer, hvis man skal håbe at komme til nogen forestilling om, hvor man skal søge de gamle bykerner, som handel, pengeudmøntning, kleresi og administration ved indgangen til middelalderen pustede nyt liv i eller som hensygnende blev ladet i stikken til fordel for helt nye bydannelser, placerede helt andre, mere bekvemme steder. Det er vanskeligt at tænke sig de nye arealkrævende byelementer indlagt midt i en eksisterende tæt bymæssig bebyggelse. En stædig fastholden ved éngang etablerede ejendomsskel synes at være et generelt træk. En regulering af en byplan med indarbejdelse af nye elementer har vist altid været vanskelig, selv hvor krig eller brand jævnedes al bebyggelse med jorden. Påvisningen af, at der ikke synes at være nogen nødvendig kontinuitet mellem kirken og en foregående kult- eller begravningsplads accentuerer problemstillingen.

Et alvorligt arkæologisk fingerpeg om, at problemerne om byernes opståen var mere komplicerede, end man umiddelbart skulle tro, fik man – for at blive indenfor landets grænser – ved en udgravning i Ribes bymidte for nogle år siden. Af vikingetidens eller den tidlige middelalderes Ribe var der ikke spor, kun af et bykvarter, opstået i højmiddelalderen. Denne iagttagelse er senere blevet bekræftet andre steder i Ribes nuværende bymidte. Det er et spørgsmål, om selv en by som Roskilde, der af forfatteren nævnes i sammenhæng med det ældste Viborg, kan påberåbe sig Viborgs ælde – i al fald for så vidt angår kvarteret omkring hovedgaden. Der er i

dette kvarter, der da også var rigt forsynet med kirker, foretaget ikke helt få arkæologiske udgravninger, men man er herved ikke stødt på kulturspor, der overbevisende bærer vidnesbyrd om en førmiddelalderlig bydannelse. Man har indtil videre både i Roskilde og Ribe for blot at nævne disse to eksempler, en fornemmelse af en flytning af bysamfundet, således som måske ved Køge, snarere end af en udvidelse som i Viborg. Kun fortsatte arkæologiske undersøgelser kan endeligt bekræfte eller afkræfte denne fornemmelse, men måske ville en fornyet historisk-arkæologisk-topografisk status over vore købstæder give nyttig inspiration også til den fremtidige arkæologiske indsats. Viborg-afhandlingen er et eksempel herpå, og så vidt vides, synes helt aktuelle udgravninger i St. Pederstræde–St. Mikkelsgadekvarteret allerede at have bekræftet, at der her findes spor af en førmiddelalderlig bebyggelse. Lykkeligt da, at det netop er her i denne lidet værdifulde bydel, der forestår en betydelig byfornyelse med muligheder for undersøgelse af undergrunden.

Artiklens sidste del er en veloplagt redegørelse for de almindelige og specielle forudsætninger, der betingede Viborgs særstilling blandt de jyske byer. De almindelige forudsætninger må søges i, at Viborg får sin andel af det i den tidlige middelalder overalt opløstrende handelsliv, der hér har nydt godt af at kunne foregå i ly af det voksende kleresi, der blev beskyttet og ophjulpet af kongemagten. Møntslagningen peger i den retning og vel også anlægget af borgen (Borgvold), der sikkert først og fremmest må betragtes som sæde for den kgl. administration. Der kan opregnes en række eksempler på store kgl. borganlæg, som utvivlsomt har haft til formål bl. a. at varetage de kgl. interesser på en handelsplads eller i en køping i form af beskyttelse af handelen og indkrævning af afgifter. Typologisk synes disse borge at tilhøre Valdemarstiden, men endnu er der langt igen, før noget endeligt kan siges herom. Hvornår Borgvold er grundlagt kan ikke bestemmes nøjagtigt, men at den har tjent som et kongeligt administrationscentrum taler alt for. Når forfatteren imidlertid også drager andre borge i Viborgs omegn ind i billedet er det en tilladelig hypotese, som dog må rejse en del betænkeligheder, idet disse borge, hvis voldsteder endnu er i behold, synes at være af vidt forskellig alder ligesom deres strategiske placering i forhold til Viborg ikke forekommer ganske overbevisende. I det historiske spil er borge brikker, hvis muligheder man endnu ved så lidt om.

Det er et interessant spørgsmål i hvor høj grad Viborgs historie er typisk eller atypisk. Problemet berøres i artiklen med henvisning til, at Viborgs fremvækst nøje var knyttet til den periodiske markedshandel, som var og blev et særkende for byen, og som måske oprindelig var knyttet til afholdelse af ting og til kultiske handlinger. Senere stabiliseredes forholdene, idet byen blev hjemsted både for verdslig og kirkelig administration, stadig med den impuls, som det tilbagevendende snapsting betød.

Hvor meget Viborgs næringsliv adskilte sig fra andre købstæders som f. eks. Ålborgs og Ribes er et spændende spørgsmål som det nok vil blive vanskeligt at få besvaret – endog med antydninger. Principielt er det næppe holdbart, som af forfatteren antydet, at slutte noget endeligt om en bys handelsliv ud fra mægtigheden af de bevarede kulturlag. Når disse i Viborg ikke er så imponerende som i visse andre byer, kan det meget vel skyldes, at bevaringsomstændighederne for det organiske affald i den højtliggende by ikke er så gode som i lavtliggende, fugtige byer.

Viborg-artiklen må være en inspiration for alle, der på en eller anden måde beskæftiger sig med de gamle købstæder, og den er en påmindelse til alle ansvarlige om, at det købstadsarkæologiske arbejde må tages op overalt, hvor muligheder gives.

Der er noget uhyggeligt uafvendeligt ved købstadsarkæologi. Er man ikke på stedet, når tiden er inde – tiden er som regel kort – med sagkundskab og den nødvendige arbejdskraft, er de arkæologiske muligheder for altid tabte.

Hans Stiesdal

Kiels fajancer

ERNST SCHLEE: KIELER FAYENCEN. *Christian Wolffs Verlag. Flensborg 1966. 61 tekstsider, 8 farveplancher, 64 sort-hvide ill., herunder 16 signaturer i fotografisk gengivelse.*

Den energiske nyskaber af Thaulow-museet, det nuværende slesvig-holstenske landsmuseum på Gottorp, Ernst Schlee, har i sin private serie »Kunst in Schleswig-Holstein« (fortsættelse af en årbog der udkom på Gottorp 1951–1961) som 5. bind udsendt det første enkeltværk om Kiels fajancemanufaktur, hvis blomstringsperiode falder i tiden mellem 1763 og 1771, altså blot 8 år, helt behersket af de to berømmede arkanister Tännich og Buchwald.

Som skribent er Schlee karakteristisk ved sin absolutte saglighed, man kan her på et område hvor dansk forskning har fejret triumfer savne Uldalls inspirerede og inspirerende form, men det må til Schlees ros siges at han er en mester i syntesen og på utrolig liden plads får dynget kendsgerning på kendsgerning. Tekstmæssigt føjer Schlee næppe noget nyt til Kieler-fabrikernes historie, men som den dygtige sælger han er af sit eget museum får han fuldtud præciseret at ingen kan komme uden om Landesmuseum, hvis man vil kende Kieler-fajancernes charme. Hans billedstof er uovertruffent, hans signaturgengivelser mønstergyldige og hans litteraturhenviisninger komplette. Originalest er den koncentrerede gennemgang af den hidtidige forskning af Kiels fajancer, hvor han røber sin suveræne litterære viden, og det ligger ham på sinde at præcisere Kiels *tyske* herkomst, grundlagt af storfyrsten som det var. Nuvel, al den stund at såvel kongerigske som kongeligt styrede områders fajancefremstillere mestendels var de samme folk som dem der arbejdede i Kiel – og ofte af tysk herkomst – kan denne accentuering nok forekomme lidt irrelevant, så meget mere som tiden ikke var særlig nationalt minded. Ejheller bør det vel i en dansk anmeldelse lades upåtalte at ikke ét eneste stykke Kieler-fajance fra danske museer eller samlinger er gengivet. Man kan naturligvis sige, at vi har dem ved hånden, men for de tyske læsere og samlere ville det nok have været nyttigt om i hvert fald et par af de danske topstykker var kommet med i sammenhængen.

Foruden den knappe, men præcise indledning om fajancemanufakturernes kulturhistoriske baggrund bør af teksten fremhæves de to kapitler om typer og dekoration, hvor navnlig potpourrikruckerne får en omhyggelig behandling. Et særligt kapitel har Schlee ofret på den vel dansk inspirerede biskopbolle i Hamborgs kunstindustri-museum, mens bakkebordene er påfaldende stedmoderligt behandlet – også i illustrationerne.

Billedudvalget er såre alsidigt, ordnet typologisk (og med alle hovedtyperne ÷ bakkebordene gengivet i farver). Det viser i øvrigt at Kiels afhængighed af Strassburg ikke er så stor som påstået i teksten, men at fabrikken slutter sig nok så nært til Criseby og Eckernförde.

Det kan ventes at Schlee fortsætter med de øvrige slesvig-holstenske manufakturer i sin årbogsserie. I betragtning af at Hüselers standardværk er helt umuligt at få fat på og Uldalls også er udsolgt, vil det være ønskeligt om det lykkes for ham at supplere det nyttige Kielerbind med de øvrige 5 byer.

Sig. Schoubye

Mønt gennem tiderne

GEORG GALSTER: MØNT. *Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger. København 1965. 75 s. Indb. 12 kr. (bogladepris 18 kr.)*

I rækken af Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger har fhv. overinspektør Georg Galster udsendt en nydeligt udstyret lille bog om mønt. Formålet med den er at give en kort oversigt over mønt- og medaliehistorien. Den er således ikke beregnet for den kyndige numismatiker, men, som det hedder i forordet, »kun for den læge læser, der ønsker at få en introduktion eller en hastig orientering i emnet«. Dette er beskedent sagt, for det er virkelig på bogens kun 75 sider lykkedes at få en mængde stof med. Forfatteren er gået åbenbart veloplagt til opgaven. Man mærker nemlig, det har moret ham at prøve at trimme det store materiale i knapteste form.

Alt væsentligt er imidlertid kommet med, først afsnittene om græske og romerske mønter, hvorfra siden en linie føres frem til middelalder og nyere tid. Centralt er naturligvis afsnittet om Danmarks og Norges mønter. Møntslagning begynder i Danmark kort efter 800. Sven Tveskæg er den første konge, som sætter sit navn på mønten. Også Sveriges prægninger får deres afsnit, mens der af pladshensyn kun kan ofres en side på Orientens mønt. Stort mere bliver der heller ikke til kapitlet om medailler, hvor man i øvrigt for Danmarks vedkommende meget gerne henviser til Galsters hovedværk fra 1936, Danske og norske medailler og jetons ca. 1533–ca. 1788. Bogen afrundes med et afsnit om pengesedler og kriser og slutter med følgende tankevækkende linier: »Efter en verdensomspændende krise ca. 1930 ophørte Englands bank med at indløse sine sedler i september 1931. Dette eksempel fulgtes ret snart af alle andre stater. Dermed er guldets tusindårige herredømme brudt, papirmøntfoden almindelig sejrende og alle sluser åbne for fremadskridende inflation«.

Bogen er trykt på så godt papir, at de mange udmærkede møntgengivelser, der ledsager teksten, står smukt frem.

Erling Albrechtsen

Billeder og historie

POVL ELLER: HISTORISK IKONOGRAFI. *Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger. København 1964. 76 s. Indb. 10 kr. (bogladepris 15 kr.)*

I den sidste menneskealder har vi oplevet en mere intens beskæftigelse med billedstof som historisk kildemateriale end nogensinde før – samtidig med at historiske

fremstillinger nu illustreres i en hidtil uset grad, både fordi mange forfattere har opdaget, at billederne ret anvendt bl. a. kan lette opfattelsen af fortiden som en virkelighed, og fordi forlæggerne anser det for lettere at sælge bøger med billeder (næsten uanset hvordan de er anvendt). Den foreliggende bog har derfor et dobbelt sigte, dels at vejlede i problematikken ved beskæftigelsen med historisk billedstof, dels at give praktiske anvisninger til at finde og anvende billederne på rette måde som bogillustration.

Spørgsmålet om billeders værdi for historieforskning og historiefremstilling er herhjemme i vor tid først taget op til principiel overvejelse af Erslev, Th. A. Müller og Otto Andrup. I »Håndbog for danske Lokalhistorikere« blev der for en halv snes år siden både i indledningen og i artikler om billeder, billedlære og ikonografi givet korte oversigtsmæssige bemærkninger derom. Men Ellers bog er den første samlede behandling på et nordisk sprog af de mangesidige problemer, der knytter sig hertil, og man kan ikke nok prise Dansk Historisk Fællesforening for at have ladet dette emne indgå i foreningens nyttige håndbogsserie og komplimentere Povl Eller for hans fortrinlige og grundlæggende arbejde, der i lige grad bygger på omfattende læsning af dansk og udenlandsk litteratur, praktisk erfaring og personlig stillingtagen.

Bogen indledes med et forsøg på at indkredse begrebet historisk ikonografi som en historisk hjælpevidenskab, hvis særlige opgave det er at finde, undersøge og fremlægge det historiske billedmateriale sådan, at historikeren kan tage stilling dertil som led i den samlede overlevering. I de følgende afsnit behandles de enkelte led i undersøgelsen og den kritiske vurdering af billederne; der gives en oversigt over ældre og nyere historieforskningens benyttelse af og indstilling over for det overlevede billedstof, og derefter følger praktiske bemærkninger om historisk billedundervisning og illustrering, samt oplysninger om dansk og udenlandsk portrætlitteratur og danske billedsamlinger.

Povl Eller fremhæver, at man, da betegnelsen historisk ikonografi knæstattes efter nedsættelsen i 1928 af en ikonografisk kommission under den internationale komité for historisk videnskab, opfattede portrætforskningen som hovedsagen. Det var helt naturligt for en kreds af mænd opvokset under førkrigstidens individualisme og ikke mindst for det danske kommissionsmedlem Otto Andrup, og Povl Eller er i den henseende ikke nogen oprører mod Frederiksborgs traditioner, selvom han mange steder kommer ind på andet historisk billedmateriale og s. 52–54 nævner eksempler på dets anvendelse som kilder til den almindelige historie og kulturhistorien. Også vedrørende sådant billedstof foreligger der jo efterhånden arbejder af kildekritisk art.

Det nævnes i forordet, at bogen rummer et forsøg på at bestemme emnets forhold både til kunsthistorien og til historievidenskaben. Det sidste er (som nok naturligt i denne sammenhæng) behandlet med størst grundighed, men også om forholdet til kunsthistorien findes der dog en række overvejelser spredt i den lille bog.

På den begrænsede plads rummer bogen i det hele taget så mange nyttige oplysninger og velbegrundede refleksioner, at den vil sætte tanker i bevægelse hos enhver historiker og øge forståelsen af en ofte negligeret bidisciplin. I praksis bør den i det mindste gøre en ende på den løvsagtighed i valg af illustrationer og affattelse af billedunderskrifter, der endnu skæmmer adskillige selv kritiske skribenters tekst.

Stednavne og kulturhistorie

KRISTIAN HALD: STEDNAVNE OG KULTURHISTORIE. *Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger. København 1966. 93 s. Indb. 15,75 kr. (bogladepris 22,75 kr.).*

I DHFs nyttige håndbogsserie udkom ved årsskiftet et bind, der i væsentlig grad bidrager til seriens høje standard. Det er nemlig skrevet af stednavneforskeren prof. Kristian Hald, som med sin noget større, meget velskrevne og meget læste håndbog »Vore Stednavne« (1950, 2. reviderede og forøgede udgave 1965) og talrige afhandlinger i snart en menneskealder har været lokalhistorikernes kyndigste vejviser gennem stednavnenes vildnis.

Den nye, lille bog danner et værdifuldt supplement til »Vore Stednavne« ved hovedsagelig at hente sit eksempelstof fra den umådelig rige og endnu lidet udnyttede sproglige og historiske kilde, som udgøres af vore hundredtusinder af marknavne, og den slutter sig ved sine nøgterne synspunkter og klare behandling og fremstilling nær til forgængeren.

Efter en kort indledning om stednavnenes, specielt marknavnenes, alder behandles i fem knappe men stofmættede kapitler disse navnes betydning som arkæologiske (kap. 1), landbrugshistoriske (kap. 2) og mere alment etnologiske kilder (kap. 3), endvidere kultminder og folketro i stednavne (kap. 4) og navnenes betydning for sproghistorien, specielt dialektforskningen (kap. 5). Der afsluttes, før det uundværlige stednavneregister, med et meget instruktivt tillæg om indsamling og optegnelse af stednavne. Det er nemlig et felt, hvor lokalhistorikeren stadig kan yde navneforskningen værdifulde tjenester, og med Halds to håndbøger vil han være vel rustet til et sådant nyttigt arbejde.

Med hensyn til marknavnenes alder står det endnu hen, hvor mange og hvilke navne af en landsbys samlede bestand der tør antages at være af nogenlunde samme alder som byen selv. Det er givet, at man lige fra fællesdriftens begyndelse har haft behov for navne til orientering i bymarken, men da man kan konstatere en ikke ubetydelig udskiftning i navnebestanden gennem de sidste 2–3 århundreder, og da det ved sent anlagte landsbyer kan påvises, at det tager temmelig lang tid, inden byen får et fuldt udbygget marknavnesæt, bør man være forsigtig med at tillægge det enkelte navn en alt for ærværdig alder. Kun i særlig gunstige tilfælde har man sikkerhed for en betydelig alder. Hald advarer derfor med rette endnu en gang (i kap. 4) mod at se et minde om hedensk gudedyrkelse i ethvert *Onshøj* og *Torsmose*, for ikke at tale om navneelementer som har(g), hør(g), hov, vi, stolpe o. a., der aldeles ikke behøver at have noget med kult at gøre.

I kap. 1 nævnes de mange gloser for dysser og gravhøje fra oldtiden. I mangfoldige tilfælde er navnene de eneste bevarede minder om forsvundne oldtidsmindesmærker, men desværre lidet egnede til type- eller aldersbestemmelse af disse. Navne der indeholder ord for borg og barfred, vold og virke, vej og vadested kan på samme måde give fingerpeg om længst forsvundne forsvars- eller vejanlæg. – I kap. 2 diskuteres bl. a., hvilke navne og navneled der tør tages som vidnesbyrd om ældre tiders svedjebrug. Landsbynavne som *Brænde*, *Svinninge*, *Stabrand* og *Brabrand* henleder rimeligvis til rydning og opdyrkning af jorden ved afbrænding af skov og krat, men ved de fleste »mindre« navne med forled som Brand-, Brænde-, Brændt- o. fl.

kan der sigtes til en tilfældig brand. Mindelser om former for sæterbrug på dansk område finder man nok i navne som *Nødebo*, *Svinbo* og andre, hvor -bo(d) må være enten læskure til kreaturerne eller en slags sæterhytter. Den sidste betydning foreligger uden tvivl i det nordsjællandske marknavn *Sommerhuus Aasz* (1681), da den støttes af tilsvarende navne i Norge. Andre minder om husdyrbrug dukker op i navneled som -fold (*Horsfold*) og -sti (*Fæsti* o. a.), der ligesom gloserne skegård og hjelmgård i marknavne må betegne indhegninger, den sidstnævnte med en slags foderlade.

Kap. 3 omhandler foruden ting- og rettersteder (*Galge-*, *Hang-*, *Hænge-høj*, *-bjerg* etc.), stævnepladser, gildeshuse og -jord også sådanne fænomener som dans og leg i stednavne. Kap. 4 supplerer det korte kapitel om hedenske kultminder i »Vore Stednavne« navnlig ved omtalen af »den lavere mytologis« eller folketroens væsener: jætter og trolde, vætter og dværge m. fl. Ved de mange *Elle-* og *Elverhøj* er det vel oftest ellebevoksning, der har givet anledning til navnet, kun *Ellemands-* eller *-kones-*, *-konges-* er utvetydige. De meget udbredte navne *Solbjerg* og *-høj* kan vel have noget med soldyrkelse at gøre, men i mange tilfælde betyder navnet blot den solbeskinnede høj eller højen, der set fra landsbyen markerer verdenshjørnet, hvor solen står op på bestemte årstider.

I sidste kapitel nævnes en række eksempler på, hvordan stednavne – atter især marknavnene, som i højere grad end f. eks. landsbynavnene synes at følge de normale formændringer i sproget – kan bruges til tids- og stedfæstelse af bl. a. lydlig fænomener, så man undertiden kan kortlægge disses udbredelse omkring 1680 eller 1800 og sammenligne med nutidsudbredelsen. Og endnu mere betydningsfuldt vil dette navnestof formodentlig vise sig at være for ordgeografien, siger Hald og giver til slut eksempler på en række efterleds ulige fordeling over hele vort sprogområde.

Halds meget inciterende og let tilgængelige bog burde give stødet til, at alle gode kræfter nu samledes om en af vor tids nødvendige filologisk-kulturhistoriske publiceringsopgaver, den nemlig at få de to vigtigste marknavnekilder, markbøgerne fra 1680erne og udskiftningskortene fra omkring 1800, gjort tilgængelige, gerne med en primitiv og billig, naturligvis forsvarlig og anvendelig, men frem for alt *hurtig* udgivelsesteknik. Erfaringerne har jo vist, at den af Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget) hidtil anvendte, helt ideelle fremgangsmåde, med udtømmende udnyttelse af samtlige kilder og filologisk udredning af navnene, er så langsommelig og kostbar, at det vil tage århundreder at nå til vejs ende.

Christian Lisse

Moselig

P. V. GLOB: MOSEFOLKET. *Gyldendal* 1966. 170 s. 48,50 kr. Indb. 59,50 kr.

For 130 år siden tog videnskaben mosefolket til sig; det skete da *Annaler for Nordisk Oldkyndighed* åbnede plads for diskussionen mellem en ung Vejle-student og en professor ved Københavns Universitet om identiteten af et nyligt i Juthemose ved Haraldskær fremgravet lig af en kvinde. Professoren anså den døde for at være den norske vikingedronning Gunhild, der iflg. traditionen blev ombragt efter ordre fra Harald Blåtand, da hun var på vej til Jelling. Studenten, den senere berømte

arkæolog Worsaae, mente at liget, ligesom mange andre lignende lig fundet i moserne, stammede fra oldtiden og han fik ret. Antallet af beretninger om moselig er vokset siden Worsaaes dage, ialt kendes der nu 690 fund af moselig hvoraf de 529 er fra Nordvesteuropa. Der foreligger fra dette århundrede en del dansk og tysk faglitteratur om moseligene, størsteparten er fra årene efter anden verdenskrig.

Moseligene var indenfor dansk arkæologi længe en slags stedbørn. I museerne betragtedes de i nogen grad som makabre kuriositeter, uegnede til udstilling, og derfor blev de – som indtørrede mumier – anbragte i lukkede kasser i magasinerne. Kun liget fra Haraldskær nød på grund af sin kortvarige dronningeværdighed en præferencestilling og var (og er i øvrigt stadig) gravsat i Skt. Nikolaj kirke i Vejle, men dog således at besøgende kunne få hende at se.

Ved anden verdenskrigs tørvegravning fremdroges en del moselig herhjemme. Et af dem, en hængt mand fra Borremosen i Himmerland, fremkaldte i 1947 en artikel i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, den første på dansk om emnet siden diskussionen om liget fra Haraldskær, og den efterfulgtes af flere publikationer af nyligt fundne moselig, hvoraf de berømteste var Tollundmanden og Grauballemanden. I 1950 kom en dragthistorisk disputats, der gav en udtømmende behandling af de til moseligene knyttede dragtfund.

I 1966 har moseligene omsider fået en samlet fremstilling. En arkæolog har givet en saglig og grundig fremlæggelse af materialet i en bog, der er skrevet for et bredt publikum. Det er P. V. Glob's *Mosefolket* med undertitel *Jernalderens Mennesker bevaret i 2000 år*, som udkom på Gyldendals Forlag i 1966. Titlen Mosefolket synes at være velgennemtænkt. Hidtil har disse oldtidsfolk, der som ofre for en samtids religiøse skikke endte deres dage i mosernes tørvegrave og dér på grund af det humussure mosevands bevarende egenskaber undgik forrådnelsens tilintetgørelse, været kaldt moselig. Men når Glob med en nyskabelse i arkæologsproget kalder dem mosefolket, trækker han dem ud af museumsgenstandenes rækker, således at de beholder deres identitet som mennesker, og med Thøger Larsens vers fra Tidernes Sang som indledning understreges ønsket om at vedgå samhørigheden med disse døde i menneskets store fælles familie. Hertil kommer at ordet mosefolket skaber allusion til en verden, hvor elverfolk, højfolk og den slags nu om dage sjældnere folkegrupper færdes, og det forekommer én heller ikke helt tilfældigt.

Glob introducerer mosefolket for sine læsere med dets to berømtheder, Tollundmanden og Grauballemanden, der begge to er fra Silkeborgegnen. Man glæder sig over, at Glob fik lejlighed til at rykke ud til disse fund, hans åbne sanser er ikke blot rettet mod oldtidsfundet nede i mosens tørv, men også mod den omgivende natur. Hans skildring af fundaftenens stemning i Bjælderskovdal ved Tollund lader ane, at de magter som for 2000 år siden her drev deres spil, da den hængte mand blev dem overgivet, endnu engang lod høre fra sig da han atter kom til syne i den umbrabrune tørvegrav. End ikke gengældelsen, erstatningsofferet, mangler i den koglende maj-aften – en af hjælperne ved udgravningen synker om ramt af hjertekrampe – »mosen krævede liv for liv«.

Tollundmandens hoved er nu udstillet i museet i Silkeborg. For første gang indlod man sig på at konservere et moselig, da man på Nationalmuseet påtog sig at redde den hængte mands meget levende og smukke hoved fra indtørringens forvanskende proces. Den ældre museumsgenerations tagen afstand fra at udstille moselig blev fortrængt af den opmærksomhed som Tollundmandens velbevarede træk vakte, og

det var naturligt, da en ny mosemand et par år efter blev fundet ved Grauballe, at søge at konservere hele liget.

Den grundige undersøgelse som blev Grauballemanden til del og bestemmelsen om at liget skulle bevares som udstillingsgenstand er helt Globbs fortjeneste, og i tekst og billeder kan man følge Grauballemanden fra han en solglitrende aprilmorgen dukker frem af Nebelgårds mose ved landsbyen Grauballe, til han færdigkonserveret efter halvandet års garvning får plads i Århus i Forhistorisk Museums permanente udstilling. Undervejs får læseren indblik i fundets pollenanalyse, kulstof-14-datering og obduktionsresultater og også konserveringsprocessen får en grundig omtale. Her bør man nok for at hindre forvirring hos læseren gøre opmærksom på en meningsforstyrrende trykfejl (side 48): det er ikke som slibemiddel, at man anvendte glycerin, men som »slippemiddel«, nemlig for at gibsformen kunne »slippe«.

I bogens afsnit om Mosefolket i Danmark fortælles om en række hjemlige fund af moselig, hvoraf de ældste går helt tilbage til sidste fjerdedel af 1700-tallet. Blandt fundene er der nogle som kun indeholder dele af et lig, og her nævner Glob bl. a. et ældre fund af et kvindehoved fra Stisholt mose i Nørrejylland og dets mulige datering til et senere tidsrum end oldtiden. En datering af dette fund til historisk tid er imidlertid ikke sandsynlig. Kvinden har en ret kompliceret frisure magen til håropsætningen hos et moselig fra Storearden i Himmerland, der pollenanalytisk er dateret til keltisk jernalder, og Stisholtkvindens hårbånd, som Glob fejlagtigt mener ikke længere eksisterer, taler ikke imod en datering til oldtiden.

Bogens kapitel om Mosefolket i andre lande rummer en oplysende og detaljeret gennemgang af moselig udenfor Danmarks grænser, hvor hovedparten koncentrerer sig i Nordvesteuropas humussure moser. Ligesom for de danske moseligs vedkommende går den ældste beretning her tilbage i 1700-tallets slutning.

I et særligt kapitel tegnes et billede af hvad man ud fra bopladsfund og gravfund kan stykke sammen om bøndernes levevis på mosefolkets tid. Indledningen er en beskrivelse af den himmerlandske jernalderlandsby på tilflugtsholmen i Borremosen, beskrevet på grundlag af Globbs og Johannes Brøndsteds udgravningsresultater, men omgivelserne er skildret af den, der som ung mand forelskede sig i Himmerland og som kan fortælle om solfaldets skrålæs der sletter nutidens hvidkalkede gårde og huse og kun lader ham se det storladne Himmerlands bakker, grønne af afgrøde og jysk urskov eller sorte af lyng – »landet som de gamle så det for 2000 år siden, inden mosen lukkede deres øjne«.

På grundlag af et møntfund i en af Ginderupbopladsens hustomter, blir man helt bekendt med den romerske legionær fra Thy, der kom hjem til sin landsby med lommen fuld af kejserens mønt og byggede sit hus på tværs af de andre thyboers, og på baggrund af jyske og lollandske jernaldergrave fremmanes billedet af jernalderens storbonde, der på romersk manér ligger til bords foran det hjemlige sulfad eller med anretninger i udsøgt romersk service.

I bogens sidste kapitel Når døden kom gives den sammenfattende tolkning af mosefolket. En fælles skæbne knytter disse døde sammen til et folk. Som offergaver til de germanske folkeslags frugtbarhedsgudinde Nerthus, hvis kult er skildret af den romerske historieskriver Tacitus, har de måttet lade livet i mosernes tørvegrave. Tolkningen er ikke ny, men der er her givet en bred og overbevisende baggrund for dens rigtighed, og nye indslag er der også – således den charmerende fortolkning af stenalderens skiferamuletter og nogle jernalderbrocher som afbildninger af frugtbar-

hedsgudinden selv. Primitive og såre enkle, men utvetydige afbildninger af mandlig potens er fundet i danske moser og hidrører fra mosefolkets tid, de tolkes – ligesom mosefolkets mænd – af Glob som gudindens tjenere og partnere i det rituelle forårsbryllup.

Der er lagt megen vægt på at skabe en smuk bog, det gælder såvel de enkelte billeder som helheden, og det er lykkedes; man kunne ønske, at der også havde været anvendt omhu på korrekturlæsningen af den fundfortegnelse som danner bogens afslutning. 35 fundlokaliteter er anført i liste og på Danmarkskort, men for lidt over en fjerdedels vedkommende er der ikke overensstemmelse mellem kort og liste, nogle uoverensstemmelser repræsenterer forskellig ortografi, andre er simple trykfejl, – det er en petitesse, men det kunne let være undgået og det misklæder en smuk bog.

Bogen er allerede nu et år efter sin udgivelse en prisbelønnet bestseller oversat til flere sprog, og selvom det makabre, lidt gyserprægede emne må antages at bære sin del af successen, så må den også søges i forholdet mellem forfatteren og hans personer. Glob har respekt for mennesket, selvom det levede og tænkte anderledes, selvom 2000 år i mosetørven har gjort det til en udstillingsgenstand – og han har respekt for naturens regenter, selvom kulten er en anden nu. Han er forelsket i den jyske natur, hvor horsegummen bræger elskovsfuldt, hvor kæruldens dunede blomster dækker mosefladerne som små lysende kloder og hvor gudinden stadig lever. Den der med opladt sind betræder hendes rige, belønner hun med inspirationens gave og her ligger nok den virkelige årsag til Mosefolkets store succes.

Elise Thorvildsen

Teosofisk arkæologi

RUDOLF GROSSE: SØLVKARRET FRA GUNDESTRUP. *En gåde fra den keltiske kunst. Nyt nordisk forlag 1966. 94 sider. Ill. 17,50 kr. Indb. 22 kr.*

Guldhornene inspirerede i sin tid til et af den danske litteraturs mest berømte digte, men da man ville sætte en mindesten med inskription på fundstedet for sølvkarret i Rævemosen ved Gundestrup, Himmerland, blev ordene (ved Johs. V. Jensen) de få: »Her fandtes Gundestrupkarret«. På andre punkter har dette enestående fund dog inspireret såvel forskere som lægmænd til poetiske overvejelser – og mange historier er fortalt med udgangspunkt i karrets billedverden. Sidst har den schweiziske teosof Rudolf Grosse, hvis bog bærer endnu en undertitel: »Et vidnesbyrd om lutrings- og indvielsesvejen hos kelterne«, forsøgt en tydning af disse billeder ud fra den teosofiske erkendelsesopfattelse. Bogen, der er oversat fra tysk af Bertha Madsen, er rigt forsynet med fotografier, dels af hele karret, dels af de enkelte plader. Den er opdelt i følgende kapitler: Fundets historie, karrets tidsmæssige og geografiske oprindelse, karrets betydning og dets kultiske oprindelse. En gennemgang af pladerne på karrets yderside. En gennemgang af de indvendige plader og den store bundplade. Kompositionen i karrets indvendige billeder, åndelig sammenhæng i kulturerne.

Det kan være meget inciterende for fagarkæologer at læse om arkæologiske emner skrevet af folk uden for milieuet, at se den sunde fornuft slå igennem vedtagne, men

til tider noget livsfjerne videnskabelige hypoteser. Imidlertid må det siges, at Rudolf Grosse svigter i den rent logiske fremlægning af materialet allerede i bogens indledningskapitel. Her forsøger han at bevise, at Gundestrupkarret hos kelterne blev anvendt ved mysterier i lighed med de græske mysterier. Til dette henter han eksempler strækkende fra Gilgamesch-sagnet, der må dateres til omkring 3. årtusind f. Kr. til walisiske middelaldersagn. Under den videre gennemgang af de enkelte pladers billeder omtaler Rudolf Grosse fænomener som astrallegemer, Lucifers magt, de opad- og nedaddragende kræfter, der afspejler sig i dyrenes art og det forhold hvori de er anbragt til menneskefigurerne og tyder den vekslende skægtegning på mandshovederne som udtryk for forskellige former af viljekraft i disse afbildninger. Stillet over for tanker og overvejelser af den art må man opgive at forstå tankegangen hos Rudolf Grosse, og en tilslutning til bogens tydning af Gundestrupkarret kan kun blive en trossag, som vel igen kun er forbeholdt Rudolf Steiners elever.

Aino Mortensen

Kirkegodset efter reformationen

LUNDS STIFTS LANDEBOK I-III. *Udg. af K. G. Ljunggren og Bertil Ejder (1950-65), Skånsk Senmedeltid och Renässans 4-6. skriftserie utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund. Gleerup-Munksgaard, Lund-København. 550 + 550 + 450 s. heftet 105 sv. kr., indb. 178 sv. kr.*

Ved reformationen overgik som bekendt enorme mængder af gammelt kirkegods (bisper- og klostergods) til kronen, der straks begyndte at udfærdige fortegnelser herover. Det gods, der fortsat tilhørte kirkelige institutioner, især præster og sognekirker, men også milde stiftelser (hospitaller, skoler etc.), kom i denne bevægede tid ofte i fare, og snart følte det påkrævet også at lade dette gods registrere. Først i løbet af 1560'erne blev dette omsider sat i system, vist ikke uden forbindelse med kronens voksende pengebehov under 7-årskrigen, og resultatet blev, at vi netop fra denne tid har et usædvanlig godt og omfattende kildemateriale, bl. a. i de såkaldte landebøger.

For specialisterne har Lunds stifts landebok længe været kendt og skattet, selvom en tidssvarende udgave først kom 1950-52 i to prægtige bind ved Bertil Ejder og den fornylig afdøde professor K. G. Ljunggren. På mange måder gælder det selvfølgelig, at indholdet er specifikt skånsk, selvom det er umiddelbart indlysende, at vi her har et fremragende sammenligningsmateriale til f. eks. den samtidige sjællandske landebog, udgivet 1956 af Svend Gissel. Men nu foreligger udgavens 3. bind, som ikke blot indeholder udførlige person- og stednavneregistre, håndskriftsbeskrivelser m. m., men også en indledning, der systematisk gennemgår landebogens indhold, dens baggrund og forhistorie og derved giver en almen introduktion og vejledning, som enhver, der beskæftiger sig med kildemateriale af denne art, vil kunne drage nytte af.

Af speciell interesse er påvisningen af, at arbejdet med denne landebog tog så lang tid, at den nu foreliggende tekst først kan antages færdigredigeret omkring 1583. Stiftets »kirkelige geografi« gennemgås nøje med redegørelse for annekssogne, pa-

tronatskirker o. lign., og i en lang række omhyggeligt udarbejdede specialafsnit analyseres detailoplysningerne, d. v. s. at vi her har en veritabel håndbog for tiende, offer, cathedraticum, gæsteri m. m., som er af uvurderlig betydning for også danske lokalhistorikere, da de hertil knyttede problemer som regel er fælles for samtlige danske bispedømmer. Men også på talrige andre områder bliver denne bog os til nytte; for eksempel er den med sine titusinder af stednavne en hovedkilde for dansk stednavneforskning.

Hertil kommer en indledning om kirkegodsregistreringen i Danmark i almindelighed fra reformationen og frem til disse landebøger, hvis værdi og nytte er umiddelbart indlysende. Til dette skal jeg blot anføre et supplement, som ved anmelderens forsømmelighed ikke betids kom udgiveren for øje: en afskrift af en indberetning om den falsterske Ønslevpræsts indkomster, dateret 1538 (Jordebog 1690 s. 32 f., LA Sjælland, Falsterske Jordebøger m. m. 1571–1703; trykt i Rhodes Samlinger til Lolland-Falsters Historie II, s. 228), hvis indholdsmæssige overensstemmelse med den berømte fortegnelse over de falsterske præsters, degnes og kirkers indtægter (RA, trykt i Danske Magazin 5 rk., VI, s. 273–299) sandsynliggør, at denne liste, der normalt opfattes som førreformatorkisk, skal henføres til årene umiddelbart *efter* 1536, da krone som kirke havde travlt med at sikre gamle rettigheder.

Troels Dahlerup

Hvad udad tabes –

FRIDLEV SKRUBBELTRANG: DET INDVUNDNE DANMARK. *Udg. af Det danske Hedeselskab. Gyldendal 1966. 497 s. 76 kr. Indb. 93,25 kr.*

Dr. Skrubbetrangs navn lover høj kvalitet og alle forventninger indfries. Fremstillingen dækker hedesagens »forhistorie« og Hedeselskabets udvikling indtil 1914; der kan ventes endnu et bind. Forfatteren støtter sig til de sidste generationers økonomiske historieskrivning og en udførlig statistik, men den vigtigste forskel mellem ham og forgængerne (Ludvig Schrøder, 1892, og C. Nyrop, 1916) er, at han har distance overfor stoffet og indfører nye vurderinger af mennesker og problemer. Hedeselskabets arkiv er gennempløjet og fra private arkiver kastes der lys over personlige forhold.

Af bogens 500 sider er ikke mindre end de første 100 helliget tiden før 1864: Kartoffeltyskerne på Alheden, udskiftningen samt de private og statslige forsøg på engvanding og hedeopdyrkning. Det bliver gjort klart, at hedesagen var en nationalsag længe før 1864.

Ingeniørkaptajn Enrico Dalgas havde interesse for plantning siden 1854, især tilskyndet af sin ven, Viborgjuristen Georg Morville. Efter freden i 1864 var han skuffet og rastløs, higende efter en opgave, der var stor nok for hans vældige energi. I efteråret 1865 opfordrede han staten til at støtte hedesagen, men regeringen var tilbageholdende og ville først se et privat initiativ. Dalgas satte trommerne i gang, og snart foldede det storstilede egnsudviklingsprogram sig ud.

Interessant er det, at de tre første ledere af Hedeselskabet stammede fra franskreformerte slægter. De supplerede hinanden fortræffeligt: Godsejeren og politikeren

Mourier-Petersen var rolig og betænksom, »velgørende fri for personlig ærgerrighed og altid rede til at påskønne sine medarbejders indsats«. Om Morville hedder det: »Det er juristens kav om uangribeligt rigtige og præcise konstateringer, der nu og da tvinger agitatorens (Dalgas) til større omhu og besindighed i argumentationen, men det er også den lidt ældres sagkundskab og erfaring som plantningsmand, der gør sig gældende«. Alt ialt kommer de to andre til at stå stærkere i forhold til Dalgas end i tidligere fremstillinger.

Mens tidens andre genrejsningsbevægelser, højskolen og andelsbevægelsen, var ledet af venstremænd, havde Hedeselskabet oprindelig højremænd i spidsen og konservative personer og institutioner som medlemmer, d. v. s. bidragydere. Selskabet nød tidligt kongehusets bevågenhed. Ledelsen forstod dog, at selskabet måtte holdes fri fra partistriden, og det lykkedes, trods skepsis i 1870'erne fra visse venstrelederes side. Hedeselskabets resultater til gavn for hele befolkningen talte deres tydelige sprog, og dets virkefelt blev respekteret som et »tværpolitisk helle«.

Mange højskolefolk havde sympati for hedeopdyrkningen og en vigtig forbindelse med højskolen blev knyttet, da Ludvig Schrøder i 1894, efter Dalgas' død, trådte ind i bestyrelsen. Landhusholdningsselskabet og landboforeningerne havde egne materielle interesser at pleje, men det lykkedes som regel at holde sig klar af dem; der var jo arbejde nok til alle. Det skal blive spændende i næste bind at se, hvorvidt ens fornemmelse af, at Hedeselskabet nu søger langt efter arbejde, er korrekt.

Det taler til gunst for Hedeselskabets personalepolitik, at så mange sønner efterfulgte deres fædre i selskabets tjeneste, men ingen løftede arven efter de tre store: Christian Dalgas kunne ikke og mosesagens leder, Th. Claudi Westh, fik ikke lov. Den indre splid i ledelsen blev til skade for selskabets omdømme og vel også for dets arbejde. »Er der nogen ledelse for tiden?« skrev en anonym kritiker i 1904.

Endnu for tiden efter århundredskiftet bliver man slået af, hvor billigt det var at administrere dengang. Oplysningsarbejdet behandles grundigt og det nævnes, at der var mange private plantager, der nød godt af Hedeselskabets erfaringer.

Tabellerne er oplysende og billedstoffet simpelthen pragtfuldt, men nu nok: Hvorfor skrive mere om en bog, man ikke kan finde fejl i, ikke engang trykfejl!

Sigurd Rambusch

Et københavnsk kvarters kulturhistorie

ILDEBRANDSHUSE. *Red. af Poul Strømstad, udg. af Nationalmuseets købstadsundersøgelser, 274 s. Ill. 2 pl. 100 kr.*

Eogen er et resultat af en større bygningshistorisk og etnologisk undersøgelse, som er foretaget af Nationalmuseets købstadsundersøgelser ved hjælp af de studerende i faget materiel kulturhistorie og er tilegnet universitetslæreren i dette fag, professor Axel Steensberg. Der var ialt 33 deltagere med museumsinspektør Poul Strømstad i spidsen. Undersøgelsen omfattede ejendommene Gothersgade 87–89, Landemærket 43–57 og Åbenrå 2–30, et område der blev bebygget omtrent samtidig efter Københavns brand 1728, som kun i ringe grad har været udsat for ombygninger, og som i socialt niveau har været så nogenlunde ensartet. Det bevarede arkivmateriale:

samtlige brandtaksationer fra 1700-tallet og tre fra 1800-tallet, vurderingsforretninger, tingbøger, målebrev, skøde- og panteprotokoller m. m. har været anvendt. Da alle ejendommene er beboede, har der naturligvis været grænser for, hvor mange bygningsmæssige enkeltheder man har kunnet iagttage. Til gengæld har man haft meget udbytte af samarbejdet med beboerne, som praktisk talt alle stillede sig imødekommende overfor undersøgelsen og besvarede et omfattende spørgeskema, ligesom gruppen har underkastet dem interviews om deres opfattelse af mangfoldige problemer i forbindelse med det daglige liv i husene. Det indsamlede materiale omfatter ialt 1772 blade meddelt af 121 beboere. Af diskretionshensyn må en del af besvarelserne dog forblive i Nationalmuseets arkiv og har ikke kunnet offentliggøres i bogen.

Et indledningskapitel behandler grundenes udvikling forud for 1728 fra 18. maj 1651, da Frederik III udstedte det første skøde til rigsråd Henrik Rantzau omfattende omtr. 2/3 af hele karréen mellem Rosenborggade og »Slippen«, som den østlige ende af Landemærket dengang, og i øvrigt helt op til 1873, hed. Oversigten er anskueliggjort ved karréplaner over området fra 1661, 1689 og fra 1728, hvilken sidste viser matrikelinddelingen umiddelbart før branden.

Grundene bebyggedes i årene fra 1729 til 1756. Et omfattende kapitel behandler bebyggelsen og bygningsforandringerne gennem to hundrede år. Som bekendt var det myndighedernes ønske, at al ny bebyggelse af brandsikkerhedsmæssige hensyn skulle ske i grundmur, ligesom man gerne ville forskønne byen bl. a. ved udretning af byggelinierne. Med hensyn til det sidste var det kun nødvendigt at foretage en mindre ændring af linieføringen i Åbenrås østlige ende og langs Slippen. Hvad grundmurede bygninger angår lykkedes det ikke her som heller ikke andetsteds i byen at gennemføre myndighedernes krav. Allerede i maj 1729 konstateredes det, at 5 af de opførte baghuse kun var i bindingsværk. Forbudet blev da i maj 1729 lempet derhen, at baghuse måtte være af bindingsværk, men skønt grundejerne skulle have bygningskommissionens tilladelse til at påbegynde deres byggeri, måtte man kapitulere også med hensyn til forhusenes opførelse i grundmur, og i perioden fra 1731 til 1737 var bindingsværksbygninger tilladt. I 1731 oprettedes Københavns Brandforsikring. Den satte gang i byggeriet, men medførte ikke, at man nu overholdt kravet om grundmur. En karréplan fra 1760 (s. 18) viser at kun et fåtal af de undersøgte bygninger i undersøgelsesområdet havde ydervægge i grundmur.

Fremstillingen følger i enkeltheder bygningsændringerne med etageforhøjelser, ændringer af gavlkviste m. m. Der er særdeles gode konstruktionsskitser og illustrationer, men disse er ikke numererede, hvorfor der ikke kan henvises til dem i teksten. Det ville også have lettet tilegnelsen, såfremt teksten vedrørende de enkelte ejendomme var fremhævet ved kursivering af gadenummeret, selvom det nok var gået en smule udover den overordentlig smukke typografi. Det tilrådes derfor læserne forinden læsningen at blade bogen igennem for at gøre sig bekendt med både billeder og planer. Nogle fagudtryk, så som trempelkonstruktion (s. 33) burde nok have været forklaret. Et særligt kapitel er viet trapperne, af hvilke der findes en betydelig variation fra stiger og stigetrapper til mere udviklede former af trappeløb.

Beskrivelsen af beboelsesrummene og deres indretning i ældre tid er vanskelig, dels fordi brandtaksationer og vurderingsforretninger ofte mangler ordentlig beskrivelse heraf, dels fordi terminologien ændres eller ikke følges konsekvent af synsmændene. Endnu vanskeligere er det at forsøge en beskrivelse af møbleringen,

kun en skifteforretning i ny og næ kan give en forestilling herom, f. eks. skifteforretningerne 1785, 1767 og 1867 (s. 90, 92 og 96). Til gengæld er der givet ret indgående skildringer af lejlighedernes indretning i dag, hvad der måske kan synes mindre væsentligt, selvom de unægteligt ligger helt indenfor undersøgelsens formål. Interessant er den lille instruktive gennemgang af ovnenes udvikling (s. 97 ff. og 114 ff.). På s. 154 får man en forklaring på begrebet »fabriksetage«, de gamle døre, af hvilke der er bemærkelsesværdigt få, er omtalt, vinduernes udvikling er der redegjort for på s. 164 ff., ligesom der i kapitlet om lofter er givet gode beskrivelser af tømmerkonstruktionerne, hvor man har kunnet anskue disse. Antallet af beboere i alle de undersøgte ejendomme steg fra 718 i 1787 til et højdepunkt af 1101 i 1870 og faldt derefter påny i nogenlunde jævnt tempo til 256 i 1965. Karréen har derfor været genstand for den samme udbygning som gjaldt overalt i det gamle København indtil voldene faldt. Adskillige steder indrettedes lejligheder i tagetagen i gamle brændselsrum, hvilket medførte at nye brændselsrum måtte anbringes over hanebåndet, således at en »oprykning« fandt sted. Et sådant forløb er beskrevet i Gothersgade 87 – Landemærket 57 (s. 151 f.).

Skildringen af de sanitære forhold, af kældrene og gårdene, giver et stærkt indtryk af fortidens utilfredsstillende boligforhold. Vandforsyningen skete oprindeligt ved hjælp af et fåtal af brønde, som beboerne måtte være fælles om (brøndkort s. 228 ff.). Senere førtes vand ved Tugthuskompagniets foranstaltning ad fyrretræsledninger fra Sortedamssøen til de af grundejerne, der tegnede sig herfor, fra 1812 skete overgangen til kommunal vandforsyning, men først efter det kommunale vandværks færdiggørelse i 1859 kom der trykvand. Retiradeforholdene var det naturligvis ikke bedre med. I mangfoldige år indrettedes lokummer med gravet grube, der udsprede en ulidelig stank, når de skulle tømmes med skovl. Fra 1765 krævedes murede gruber, så grevinde Sponneck var altså tidligt på færde, når hun allerede forinden dette tidspunkt havde etableret en sådan på sin ejendom Åbenrå 16. Fra 1860 kom der tøndelokummer, og når Gothergade 87 i 1878 fik installeret et såkaldt Marinos kloset, der var demonstreret på den hygiejniske kongres i København i 1858 (et resultat af koleraåret 1853), var dette et enestående luksustilfælde. Det første gård-WC kom i 1902, det første på etagerne i 1918, vistnok til dato omtrent det eneste. Det var naturligvis umuligt at få hyggelige gårdinteriører på denne måde, især da der jævnligt anbragtes hønehuse ovenpå lokummernes tage, og dog lykkedes det i Landemærket 49, der havde et stort kastanietræ midt i gården, hvor alle husets beboere i sommeraftenerne forsamledes i »Palmelunden«. Et i Kongens have stjålet skud plantedes i 1940 i Landemærket 51 og i denne gård kunne husets beboere samles til befrielsesfest d. 4. maj 1945, et af udtrykkene for det gode, joviale overfor hinanden hjælpsomme kollegaforhold, der bestod imellem denne bydels særprægede mennesker.

Dermed er vi nået til husets beboere. Der gives en indgående analyse af husenes indvånere gennem tiderne. Håndværket har her alle dage været rigt repræsenteret, ikke mindst snedkerne. Fra snedkerværkstedet i Åbenrå 22 stammer i øvrigt handske-magernes smukke Louis Seize-lade fra 1783, som nu er i Nationalmuseet, og på Københavns Bymuseum hænger N. Augusts smukke smedeskilt fra Åbenrå 14 som repræsentant for kvarterets mange smede. I Gothersgade 87–89 og Landemærket 57 har der været snedkerværksted fra Johan Herman Meske indrettede sig ved huset nyopførelse i 1729–32 lige til vore dage. I 1762 var der i denne ejendom 30

håndværkere i alt. Ellers var det småhandelnde såsom spækhøkere. Disse kan udvise stor standhaftighed i Åbenrå nr. 2, hvor den første høker indrettede sig i 1750, og hvor der uden afbrydelse siden har været høkerforretning. I vore dage hedder det viktualiehandel eller charcuteri. I dette kvarter, som mangfoldige andre steder i hovedstaden, holdt brændevinsbrænderne til i stort tal. Det medførte undertiden kohold, idet køerne fodredes med mæsken fra brændevinsfremstillingen, således i Åbenrå 4, hvor der i baghuset var kostalde i 3 etager, hvortil de stakkels kreaturer blev hejst op i seler. Militæretaten havde i mange år adskillige repræsentanter blandt beboerne. Et udbredt erhverv var prostitutionen, der i dette kvarter havde et af sine tilholdssteder både i bordellernes tid, og bordeller var der adskillige af, og i mere eller mindre lovlig grad senere efter, at loven af 1906 tillod en free lancing udøvelse af erhvervet. I en lille manufakturforretning i Åbenrå 12 forhandlede byens billigste puder, og dem var der god afsætning for i kvarteret, idet Venus' præstinder benyttede dem til at lægge armene på, når de fra vinduet hidkaldte deres kunder. At der var gang i forretningen, og hvorledes, er heller ikke undsluppet den videbegærlige undersøgelsesgruppe, som ikke på dette område har holdt den fra spørgeskemaerne indhøstede viden for sig selv. I øvrigt har anmelderen, der er født i det nærliggende Rosenborggade, hvor han har tilbragt de første 25 år af sit liv, et stærkt personligt indtryk af det meget afvekslende liv i Åbenrå, hvor han i en lille kælderforretning i 1911 afhændede en gasarm formedelst elektricitetens indførelse hjemme men kun fik 50 øre for den med den begrundelse, at den var »lige til Oldnordisk Museum«. Undersøgelsen her røber, at køberens egne forhold, hvad den slags installationer angår, var lige så oldnordiske.

Det er en instruktiv bog, hvor kvarteret på en værdifuld og fornøjelig måde ses under en mængde aspekter, trykt i et fornemt udstyr, hvortil Carlsbergfondet for-tjenstfuldt har bidraget, og med udmærkede billeder. Gentagelser har ikke kunnet undgås, men de er kun i et enkelt tilfælde påfaldende, nemlig beretningen s. 257 ff., der næsten ord til andet allerede er givet under de enkelte afsnit; og redaktionelle småting som, at det i nogle afsnit hedder 18. årh., i andre 1700-tallet er næsten ikke værd at nævne. Der er et omfattende noteapparat samt stedregister og sagregister. Stikprøver i sidstnævnte røber, at det nok burde have været mere omfattende.

Knud Klem

Roskilde domkapitels godshistorie

ROSKILDE KAPITELS JORDEBOG 1568. *Udg. ved J. O. Arhning af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. København 1965. 31 + 284 s. 20 kr.*

Til dem, der har ydet de vægtigste bidrag til lokalhistorien, hører selvsagt de fag-historikere, som har stillet deres omfattende viden og deres træning i historisk metode til rådighed for udforskningen af en bys og dens institutioners historie. Længe var det fortrinsvis Ribe, der kunne glæde sig ved så fornemme dyrkere af sin historie; men med J. O. Arhnungs bøger er også den gamle sjællandske stiftsstad Roskilde nået frem i forreste række. I 1937 udgav han sin noget nær udtømmende skildring af Roskilde domkapitels historie indtil 1416, og nu næsten 30 år senere har han i ud-gaven af dette kapitels jordebog 1568 fremlagt nye betydningsfulde resultater af

sine indgående studier af kilderne til dets historie. Udgaven yder langt mere, end den lover. Den består nemlig ikke alene af en gengivelse af jordebogens tekst, som er forsynet med tekstkritiske noter, registre og en indledning, der beskriver jordebogsmanuskriptet og gør rede for dets historie. Den fremlægger hele kildematerialet til kapitlets godshistorie indtil 1568 og gør det til genstand for mange skarpsindige fortolkninger. For det stofs vedkommende, som udgaven bringer ud over jordebogsteksten, er den disponeret således, at der i indledninger til de enkelte godsfonds' (kannikepræbendernes, vikariernes o. s. v.) afsnit af jordebogen gives en oversigt over fondenes historie og over de breve, regnskaber m. m. fra tiden før reformationen, hvori deres jordegods omtales. I noter under teksten beskrives det gods, fondene efter reformationen havde afstået og erhvervet ved mageskifter med kongen eller andre, medens kommentaren supplerer ovennævnte indledninger og noter med kildematerialets øvrige oplysninger om de i tekst og noter omtalte ejendomme. I kommentaren gøres der ligeledes rede for det jordegods, der havde tilhørt fondene i 1536, men som jordebogen ikke medtager, fordi det var afstået til arvingerne efter de forskellige altres donatorer, pantsat, solgt eller bemægtiget ulovligt. Derimod må eventuelle oplysninger om ejendomme, der var afhændet i tiden før reformationen, søges i de kilder, der er anført i indledningerne til godsfondenes afsnit af jordebogen. I et tillæg til jordebogen med tilhørende indledninger, noter og kommentarer behandles de godsfonds, der har eksisteret efter reformationen, men som jordebogen af den ene eller den anden grund ikke medtager. Fordelingen af kildematerialet på tekst, indledninger, noter og kommentarer, gør det vanskeligt for læseren at danne sig et indtryk af de forskellige godsfonds historie, og kapitelgodsets sammensætning af talrige selvstændige godsfonds udelukker, at man rent umiddelbart kan få et overblik over udviklingens forløb kronologisk og topografisk for den samlede godsmængdes vedkommende. Det må derfor meget ønskes, at udgavens fremlæggelse af kildematerialet snart vil blive efterfulgt af sammenfattende bearbejdelser. I indledningen til udgaven gør J. O. Arhning rede for de former, hvorunder ændringer af godsfondenes besiddelser fandt sted. De mageskifter mellem godsfondene, der senere hen og i andre kapitler spillede så stor en rolle, omtaler han slet ikke.

Poul Rasmussen

Nordsjællandsk skovhistorie

E. LAUMAN JØRGENSEN OG P. CHR. NIELSEN: NORDSJÆLLANDS SKOVE GENNEM 200 ÅR. *Den Gram-Langenske forstordning. Udg. i samarbejde med Direktoratet for Statsskovbruget og Skovbrugsafdelingen, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. With an English Summary. København. Rhodos. 1964. 176 s. + mappe med 10 kortbilag. 88 kr.*

I den skovhistoriske litteratur, der ellers ikke kan siges at være dyrket ret indgående herhjemme, har de nordsjællandske skove givet stof til fyldige behandlinger, først og fremmest A. Oppermanns og Chr. Lützens bøger. Sidstnævntes skrift, »Den Langenske Forstordning«, udkom 1899; det bygger på et betydeligt arbejde med bevarede forstprotokoller, men har også gjort sig fortjent ved at indeholde litografiske gengivelser af nogle af de meget værdifulde 1700-tals kort, der er bevaret for nordsjællandske skovdistrikter. Det synes at være ønsket om en nyudgivelse af disse

kort, der i første række har inspireret til fremkomsten af den her foreliggende bog; men samtidig er udarbejdet en ny beretning om den Gram-Langenske forstforordning, der 23. juni 1964 kunne fejre 200-året.

Udover kortene er bevaret et betydeligt arkivmateriale i form af korrespondance og forstprotokoller, så det har ikke manglet på historisk stof til at udbygge de tidligere skildringer. Den nu foreliggende bog har derudover en betydelig interesse og værdi ved sin ajourføring af beskrivelsen af skovene selv som kilder til belysning af de resultater, skovforordningen af 1764 medførte. Mens de afgrøder, landmændene arbejder med, oftest kun sætter sig spor 1 år eller 2 fremover i marken, så høster forstfolkene først deres afgrøder efter lange åremål, og det giver naturligvis et særligt perspektiv.

Af de to personer, Gram og v. Langen, hvis navne knyttes til nævnte forordning, er Johan Georg v. Langen reformatoren, men hans arbejde støttedes smukt af Carl Christian Gram, der også var den, der tog initiativet til, at v. Langen indkaldtes til Danmark fra Braunschweig-Lüneburg i 1762–63; han havde tidligere virket i Norge, men returnerede efter modstand deroppe i 1744 til Tyskland. Da han igen kom i den dansk-norske konges tjeneste, var han 64 år gammel og nedbrudt på helbredet (gigt), således at han fra 1770 stadigt var sengeliggende; han døde 1776 på Jægersborg. Ikke destomindre lykkedes det denne mand at lægge grunden til en ordnet skovdrift med meget betydelige reformer, ligesom der med hans skole i Jægersborg blev lagt grund til en dansk skovbrugsundervisning. I det her foreliggende værk gives en værdifuld og velskrevet fremstilling af Grams og v. Langens arbejde med de nordsjællandske skove. Om disse skoves opmåling, inddeling i afdelinger, taksering, hugsten deri og nyplantning fortæller de to forfattere på en for ikke-sagkyndige forståelig måde; ligesom de påviser, hvad der nu er tilbage af det arbejde, Gram og v. Langen udførte, om det så er afdelingssten eller træer, der endnu er i vækst. Der er naturligvis langt ældre træer i de danske skove, end dem, der plantedes i 1760'erne, når vi tænker på løvtræerne, men det var netop v. Langens store fortjeneste, at han så stærkt gik ind for nåletræerne. Lærken var hans yndlingstræ, dette træ overlevede visse sygdomme bedst i blandingskov, netop som v. Langen benyttede den; Tinghus-plantage øst for Mårum er den dag i dag et nu historisk, fredet monument over v. Langens plantninger; her står endnu (1964) 97 snart 200-årige lærke, ganske vist først spiret frem i hans dødsår, men kultiveret efter hans og C. C. Grams retningslinjer. Tinghuslærken her er i øvrigt siden blevet modertræ ved krydsninger med japansk lærk, i hvert fald til 2 mill. efterkommere. Lærken var dog kun et af de nåletræer, der fandt indpas i dansk skovdrift med v. Langen; rødgran plantedes i langt større mængder, ligesom også ædelgran (ved Furesøen står landets største træ, en af de v. Langenske ædelgraner) og skovfyr plantedes i betydelige mængder. Egen var dog også i v. Langens tid det hyppigst plantede træ; men hans lyst til at forsøge med andre træarter gav sig udslag i, at bl. a. ahorn og avnbøg nu blev anvendt i større målestok. Hans anvendelse af kastanier, caragana (sibirisk ærtetræ) o. l. blev kun pudsigheder.

Bogen giver også en biografi af v. Langen med benyttelse af nyere tysk litteratur, men dens interesse ligger dog først og fremmest i behandlingen af skovene som historiske monumenter; her bør lokalhistoriske skildringer utvivlsomt tage ved lære og lade forstfolk træde til som medarbejdere.

Et og andet kan en almindelig historiker vel nok bemærke. Det er ikke nødvendigt

s. 91 at tale om »Tulstrup eller Trustrup bys jorder«; byen hed Trustrup. Jeg har aldrig før hørt, at svenskerne under svenskekrigene i 1600-tallet bl. a. ødelagde skovene for at hindre opbygningen af en stærk dansk flåde (s. 14). Mon?

Om kortene, der er værkets pryde, en kritisk bemærkning. Gengivelserne i Lütkens bog var litografier, en slags gengivelser efter originalerne; det ses tydeligt ved sammenligning med disse; det har medført, at navne, tal m. v. står meget tydeligt. Vor tid har en hel anden og finere teknik til sin rådighed, og det spores naturligt i farver og i den langt smukkere gengivelse. Lütken satte sine kort ned til halv målestok af originalerne, d. v. s. til c. 1:38.000–1:40.000. Af hensyn til målestokforholdet i Geodætisk Instituts nye målebordsblade og atlasblade er de nye reproduktioner gengivet for 2 korts vedkommende i 1:25.000, for 3 i 1:50.000. Det sidste er næppe heldigt, og i hvert fald kortet over Frederiksborg Revier er mindre godt. En sammenligning med Lütkens gengivelse vil således vise, at de mange med en rødlig farve indtegnede tal som betegnelse for skovenes nummerering af småinddelinger er fuldstændig forsvundet, mens de hos Lütken står langt tydeligere end på originalen. Navnene er også læselige på Lütkens gengivelse, ofte meget utydelige på den moderne. Mon dog ikke teknikerne kunne have ydet et bedre resultat? Disse lidt kritiske bemærkninger må imidlertid ikke fordunkle hovedindtrykket af et i øvrigt smukt arbejde. Det er fortjenstfuldt, at Willars kort over de nordsjællandske rytterdistrikter 1720, der nu er i Det kgl. Bibliotek, men dog vel retteligt burde søges i Rigsarkivet, er reproduceret. Når de to nævnte institutioner ikke har udgivet kataloger over deres materiale af kort og tegninger, var det ønskeligt, at der var retningslinjer for, hvor de skal søges.

P. S. Det sker nu og da – som i dette værk – at der med stor bekostning fremstilles farvereproduktioner af kort og tegninger. Der er ingen tvivl om, at disse ofte henvender sig til et langt større publikum end de værker, hvoraf de er en del. Var det ikke en ide, om der blev taget et antal ekstratyk af sådanne reproduktioner, når de nu engang var i arbejde, f. eks. til salg i de institutioner, af hvis samlinger de er en del.

C. Rise Hansen

Vendelbo stift i det 16. århundrede

PRÆSTEINDBERETNINGER OM FÆSTEGODS M. V. I VENDELBO STIFT 1568 OG 1599. *Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved C. Rise Hansen, under tilsyn af Karen Marie Olsen. Dansk videnskabs forlag, Kbh. 1964. XXV + 304 s. 24 kr.*

Initiativet til udgivelse af disse værdifulde kilder til oplysning om ejendomsforholdene nord for Limfjorden i det 16. århundrede taget af overarkivar C. Rise Hansen, der i sommeren 1961 af ovennævnte udvalg fik overdraget udgivelsen af det foreliggende værk. En lykkelig tanke; for ingen steder i landet er ejendomsfordelingen i det 16. århundrede så omfattende og detaljeret belyst som netop i det gamle Vendelbo stift, og dette skyldes først og fremmest de præsteindberetninger fra den tid, som er bevaret herfra – fra 1555, 1568, 1571, 1599 og 1625.

H. D. Wulff har i *Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie*, Ålborg 1872–74, udgivet præsteindberetningerne 1555, 1571 og 1625 vedrørende præsternes ind-

tægter m. m., men har kun i bearbejdet og sammendraget form medtaget indberetningerne fra 1568. Allerede 1850 havde C. Molbech på lignende vis i *Nyt Historisk Tidsskrift* fremdraget stof fra indberetningerne 1599.

Det må derfor i høj grad hilses med tilfredshed, at præsteindberetningerne fra 1568 og 1599 nu foreligger i en form, der muliggør den fulde udnyttelse deraf for dem, der ønsker at beskæftige sig med nordjysk landbohistorie i disse åringer.

Udgiveren har i en indledning til det foreliggende værk kortfattet og koncist gjort rede for tilblivelsen af de to så betydningsfulde præsteindberetninger, deres overlevering m. m., og har her motiveret retningslinierne for denne publikation, der har fået så udmærket en udformning. Udgiveren har endvidere i denne kildepublikation ved hvert herred tilføjet en kort indledning, der i relation til ekstrakterne af de to præsteindberetninger giver de nødvendige topografiske oplysninger m. v., ligesom der for de enkelte sognes vedkommende er vedføjet et overskueligt noteapparat med henvisninger til relevant litteratur m. m. Til publikationen er knyttet et omfattende stednavne- og personregister.

Som Aksel E. Christensen gør opmærksom på i sit forord til bogen, er de foreliggende præsteindberetninger især værdifulde ved, at de ikke blot belyser ejerforholdene i Vendelbo stift på den tid i en bred almindelighed, men desuden kommer med – mere eller mindre – detaljerede oplysninger om herregårde, præstegårde, bøndergårde, bol og gadehuse inden for det pågældende område. Der gives ikke blot oplysninger om, hvorledes de forskellige gårde m. m. fordeler sig under de forskellige herregårde, men også om personalhistoriske forhold adelen vedrørende, ligesom f. eks. også præsternes forhold på forskellig vis belyses.

De foreliggende præsteindberetninger synes i øvrigt at vise, at sognepræsterne i Vendelbo stift gennemgående har været velorienterede om ejerforholdene inden for deres sogne, de har således i flere tilfælde opgivet navnene på gårdmænd, bolsmænd og gadehusmænd inden for det område, som deres indberetning skulle omfatte. I visse tilfælde har præsterne ved udarbejdelsen af deres indberetning søgt råd og bistand hos deres sognemænd, vel for at deres oplysninger kunne være så pålidelige som vel muligt, noget, som nutidens historikere selvsagt kun kan være dem taknemmelig for.

Det vil falde uden for denne anmeldelses ramme mere indgående at behandle de mangeartede forhold, som det foreliggende arbejde belyser, men det er ikke blot lokalhistorikeren, der vil have glæde af at stifte bekendtskab dermed; det har bud videre ud.

Bue Kaae

Vestjyske godser

ALFRED KAAE: VESTJYSKE GODSEJERE OG DERES BØNDER. *En studie over tingbøgerne for Ulfborg-Hind herreder og Timgård's birk med strejftog ind i andre vestjyske retskredse i tiden 1695–1788. Udg. af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Kaaes Forlag, Ulfborg, 1965. 195 s. 15,00 kr. (Også som afsnit i Hardsyssels Aarbog 1965).*

Forfatteren er kendt fra sine velskrevne bøger om sin hjemegns sognes historie og fra mange afhandlinger i lokalhistoriske årbøger. Hans udgangspunkt for den her foreliggende studie har været Hans H. Fussings disputats »Herremænd og Fæstebonde«.

Ganske vist mener Kaae, at Fussing har set for lyst på hoveriet og forholdene omkring fæstets opløsning i utide; men han vil dog – også for det mørkere 1700-tal, som hans studier gælder – fastholde Fussings ord, at fæsterens vilkår var faste og retsligt sikrede.

Kaae havde sat sig for at gennempløje alle Ringkøbing amts bevarede tingbøger (justitsprotokoller), men opdagede, at det var for stort et brød at slå op; han har da nøjedes med at gennemse Ulfborg-Hind herreders og Timgård birks justitsprotokoller og suppleret med sine optegnelser fra en tidligere gennemgang af Bølling herreds og Rysensten birks tingbøger og desuden benyttet den righoldige lokalhistoriske litteratur fra amtet – vi er jo i en af de stærkt historisk interesserede egne, hvor dygtige lokalhistorikere længe har arbejdet. Opgaven har dog været stor alligevel. Ulfborg-Hind herreders justitsprotokoller indeholder for tiden 1695–1788 omkring 8000 tætskrevne sider, og selv om der i periodens sidste halvdel er megen prokuratorstak til at fylde siderne, så skal kernen dog findes i dette strå, så Kaae har unægteligt bare for disse to herreder haft meget at arbejde sig igennem. Som den erfarne historiker, han er, ved Kaae, at det havde været ønskeligt at afrunde tingbøgernes oplysninger med andet materiale (skifteprotokoller, fæsteprotokoller o. s. v.) i den udstrækning, det nu engang er bevaret. Enhver, der har arbejdet med tingbøger, er kendt med, at mange sager glider ud, uden at man finder nogen egentlig afslutning på dem, og det mærkes også adskillige steder i Kaaes bog. Om man ved forøget arbejde med andet materiale ville have kunnet belyse dem er vanskeligt at sige, men når der henvises til, at visse rækker i dette supplerende materiale ikke har kunnet udlånes, så må arkivvæsenet dog vist kunne træde til, om ikke på anden måde, så ved udlån af film.

Kaae har foretrukket opdeling af stoffet efter godserne for til slut at resumere mere systematisk. Der er meget interessant refereret i disse godsafsnit; at meget parallelt stof forekommer under de forskellige godser er naturligt nok. Kaae har virkelig fået noget ud af restancelisterne, der i mere end én henseende er kedelige; her kunne nok spørges, hvorfor de fra 1720–30 bliver af mindre betydning (s. 184 f.), Rysenstens gods under Udstrup (s. 48) nævnes dog af Kaae som en undtagelse; hertil kan nok føjes Timgård (s. 13), hvor restancerne holder sig godt oppe til ind i 1750'erne, for helt at forsvinde ved ejerskifte 1756. Hvorfor? Kaae gætter på større velstand eller mere energiske fogder eller godsejere. Spørgsmålet rømninger kommer forfatteren selvfølgelig også ind på; mange fra disse jyske egne tog ulovligt sønderud, når militstjenesten eller andet ubehageligt nærmede sig; for forældre var det naturligvis et sørgeligt skridt (se f. eks. s. 89 om de 3 sønner fra Stavning).

Bøndernes pligt til ved hoveri at drive hovedgårdenes marker fremhæves som værende af »en umådelig værdi« for herremændene, hvad jo er helt rigtigt. Dygtige fogder eller godsejere kunne ved at stille øgede krav til bønderne komme til at stå som slemme bondeplagere; men hist og her møder man den åbenbart af naturen rå og hensynsløse foged (se s. 144 ff., hvor en bonde kørte fra Søndervang i Stadil sogn til herregården Støvringgård på den anden side Randers).

Det er svært at generalisere i disse som i andre forhold, hvad Kaae også har følt, men dog søgt gennemført i sidste kapitel. I bogen slipper vi for den letkøbte sentimentalitet ved skildringen af datidens forhold; Kaae ved, at der også dengang var flere slags mennesker til, og slutter nok stort set op om det citat, der gengives fra den fhv. ridefoged, senere birkeskriver P. M. Nødskovs bog om Tim 1787 (s. 12).

Foruden de oplysninger, der har mere generel karakter, findes der ofte kulturhistorisk interessante småtræk. S. 154 omtales leen som et ikke velset redskab ved høst af korn, hvor seglen burde bruges, og s. 124 fortælles udførligt om skuden »Marie« af Drammen's forlis 1717 på herregården Voldbjergs forstrand; den var lastet bl. a. med 535 fjerdinger irsk smør; gående, løbende, ridende og kørende indvånere søgte at redde for sig selv, hvad reddes kunne; det er tydeligt nok ikke alene vendelboer og tyboer, der har haft lyst til at bjerge sig noget vraggods.

Alfred Kaae har skrevet en god bog med mange levende træk fra dagliglivet i datiden, vel præget af sine kilders særlige beskaffenhed, men af betydelig interesse, også uden for den snævrere kreds, den især henvender sig til. Forhåbentlig får forfatteren både lyst og kræfter til i sit otium at fortsætte sine studier.

P. S. Der er et register over stednavne (men ikke over personnavne); men det gemmer sig s. 191–93 foran en indholdsfortegnelse, som anmelderen ville have anbragt forrest i bogen.

C. Rise Hansen

En sønderjysk gymnasieskole

M. FAVRHOLDT. HADERSLEV LATINSKOLES HISTORIE 1567–1967.
Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, 36. 1967. 387 s. ill. Indb. 50 kr. (for medlemmer: 25 kr.).

Den foreliggende bog er udsendt i anledning af Haderslev Katedralskoles 400 års jubilæum den 6. februar i år. Det vil måske undre, at denne Nordslesvigs eneste katedralskole ikke er ældre end tilfældet er, hvortil er at bemærke, at skolen først fik det fornemme prædikat af katedralskole ved genforeningen i 1920, da Haderslev blev bispesæde og stiftsby. Sønderjyllands eneste oprindelige – og altså fra middelalderen hidrørende – katedralskole er domskolen i Slesvig, og det er derfor med god grund, at skolen i Haderslev i titlen fører den ellers antikverede betegnelse: Latinskole. Er skolen således end ung i sammenligning både med Slesvig domskole og de kongerigske katedralskoler, er den dog af betydelig ælde, sammenlignet med de øvrige 3 nordslesvigske gymnasieskoler, der alle er børn af genforeningen, og forøvrigt da også med det store flertal af gymnasierne nord for Kongeåen.

Hvad skolen måtte savne i ælde opvejes i øvrigt rigeligt af en nok så bevæget historie som typisk grænselandsskole, i hvilken dansk alene har været undervisnings-sproget i henved 50 år af skolens 400-årige eksistens, d. v. s. i tiden mellem de slesvigske krige og i årene efter genforeningen. Hertil kommer, at litteraturen om skolens historie er helt exceptionelt omfattende, værdifuld og differentieret – navnlig takket være dels de mange bidrag til netop denne skoles historie, som slesvig-holstensk lærdoms- og personalhistories grand old man, dr. phil. Th. O. Achelis i Rendsborg, har publiceret som følge af sin mangeårige tilknytning til skolen, dels det sjældent fornemme og righoldige årsskrift, som nu i mere end 30 år er udgivet af sammenslutningen af skolens tidligere elever, Haderslevsamfundet.

Der har altså været stof nok at øse af for forfatteren, og han har ydermere ved udarbejdelsen af bogen haft den fordel, at han både som en af skolens ældste lærere og som redaktør af og flittig bidragyder til det ovennævnte årsskrift i sjælden grad

er fortrolig med skolens historie, specielt da med tidsrummet fra 1848 og fremefter. Disse kvalifikationer kombineret med evnen til jævnlige at anskue gammelkendt stof og ofte endevendte problemstillinger ud fra en ny synsvinkel, med stor omhu i detaljen og en levende fremstillingskunst betinger, at dr. Favrhholdts arbejde er blevet så vellykket, at det må betegnes som simpelthen en af vore bedste latinskolemonografier af interesse langt udover skolens egen kreds og for mange andre end de specielt sønderjysk interesserede.

Heller ikke dette arbejde er vel uden skønhedsfejl – visse stramninger af teksten kunne nok have været på sin plads i den udenforstående læsers øjne, og en del gentagelser burde i hvert fald have været undgået. Men disse og andre mindre mangler opvejes langt af den store bogs positive sider, der forøvrigt på smukkeste måde fremhæves af det overordentligt nitide udstyr – opsætning, illustrationer, indbinding m. v. – som udgiveren, Historisk Samfund for Sønderjylland, har givet dr. Favrhholdts fortjenstfulde arbejde. Foruden meget andet godt er det også det hidtil vægtigste danske bidrag til den højere skoles historie i grænselandet.

Aage Bonde

Flensborgs historie set med tyske øjne

FLENSBURG – GESCHICHTE EINER GRENZSTADT. *Udg. af Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte. Flensburg 1966. 655 s., ill., 4 kort og 1 tvl. 19,80 DM.*

Som et bevidst modstykke til den danske »Flensborg Bys Historie«, der under redaktion af Holger Hjelholt, Johan Hvidtfeldt og Knud Kretschmer udkom i to bind 1953–55, har Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte med officiel støtte fra landet Schleswig-Holstein udgivet det rigt illustrerede etbindsværk »Flensburg – Geschichte einer Grenzstadt«.

Det er en række yngre, tyske historikere, der har bidraget til denne digre bog på 655 tættrykte sider. Der er lagt forholdsvis lidt vægt på den ældre tids historie, stadsarkivar H. F. Schütt behandler middelalderen på et halvt hundrede sider, mens Erich Hoffmann bruger knap 100 sider til at skildre tiden fra reformationen til 1721. Så får stadsarkivaren atter ordet til en fremstilling af det 18. århundrede på 65 sider, hvorefter Gerd Vaagt på en tilsvarende plads fører skildringen op til det afgørende år 1848. Det vil sige at fremstillingen af tiden før de bevidst nationale modsætningers fremkomst fylder lidt mindre end halvdelen af værket, dog lidt mere af fremstillingen, da tabeller og en række nyttige registre formindsker teksten med godt 80 sider. Men der refterer dog 260 sider til en skildring af Flensborgs historie efter 1848, og de fordeles med 45 sider til Vaagt (1848–64), 75 sider til Horst Windmann (1864–1920) og 55 sider, skrevet i fællesskab af 6 forfattere – hvoriblandt de førnævnte med undtagelse af dr. Hoffmann – der med påskønnelsesværdigt mod giver sig i lag med tiden 1920–60, hvorefter professor Karl Weigand opridser et højt interessant kulturgeografisk billede af byen (ca. 1900–1960), mens biblioteksdirektør H. P. Johannsen og museumsdirektør Ellen Redlefsen skildrer

henholdsvis Flensborgs kommunale kulturinstitutioner og flensborgske kunstnere og deres værksteder. Dr. Redlefsen standser ved kunstnere født før århundredskiftet, dr. Johannsens skildring er derimod ført helt op til nutidens rige kulturliv i byen.

Bogens tyngdepunkt ligger altså på tiden efter 1848, men det må understreges, at denne kronologiske skævhed ikke benyttes til at tilsløre det danske element i byens ældre historie. Nok er der en del forhold, danske historikere ser anderledes på end deres tyske kolleger – f. eks. »die politische Eroberung des Herzogtums durch Königin Margarethe und König Erich« (s. 45, der er tale om Slesvig!), eller den konsekvente anvendelse af udtrykket Schleswig-Holstein i Hoffmanns artikel – og der er navnlig en lang række forhold, de ville udtrykke på en anden måde, men at forfatterne ud fra deres tyske forudsætninger har forsøgt at skifte sol og vind lige, kan ikke betvivles. Derom vidner da også de talrige henvisninger til dansk historisk litteratur.

Den stærke placering, der i bogen gives de sidste 120 års historie, forekommer naturlig, når man tænker på de omfattende forandringer, byen har gennemløbet i denne tid. Det var i den, Flensborg statsligt og nationalt skiftede tilhørsforhold. Det var i den, byen kom med i den almindelige urbaniseringsproces, der fra 2. halvdel af det 19. århundrede får Europas byer til at svulme. Det var endelig også i den, flensborgerne oplevede to verdenskrige. Den første gav dem den chance at stemme byen hjem til Danmark, men dengang ville flertallet ikke. Da den anden storkrig ebbede ud, kom chancen ikke igen, selv om en afstemning havde givet et overvældende flertal for Danmark.

Det er ganske spændende at se, hvad en flok udtalt tyske historikere stiller op med det sidstnævnte faktum. Det er en prøvesten for deres uholdenhed på det nationale område, ligesom skildringen af byen i Hitlertiden er en prøvesten på, om disse forfattere, der alle er flensborgere, i tilstrækkelig grad har kunnet frigøre sig fra det miljø, som har omgivet dem i deres barndom og ungdom. Efter anmelderens skøn består de begge disse prøver, selv om deres forsøg på at udtale sig om baggrunden for det dramatiske omslag i flensborgernes nationale holdning ikke alle falder heldige ud. Man noterer dog med taknemmelighed, at læseren forskånes for at få flæskepakkemotivet tværet ud.

De unge tyske historikere har sikkert gjort sig umage for at forstå, hvad der skete de første efterkrigsår. At denne forståelse ledsages af en vis bitterhed, kan ikke undre, når man tager deres udgangspunkt i betragtning. De er tyske, og de beklager ikke, at byens udvikling i de sidste 100 år mere og mere har flettet Flensborgs skæbne sammen med Tysklands. Dette grundsyn kan vi ikke med føje anke over.

Denne byhistorie, der allerede i udgivelsesåret blev genoptrykt med små forandringer – hvoraf én præciserer den rolle, som bl. a. det danske mindretal spillede ved at hjælpe politiske flygtninge over grænsen til Danmark (s. 442) – er et produkt af den frugtbare spænding, nationaliteternes samliv i grænselandet afføder. Den er i sine centrale afsnit et tysk forsøg på at gøre rede for, hvordan byen udviklede sig i tysk retning. Den fortier ikke den rolle, danskheden har spillet og stadig spiller. Den fastslår tværtimod med en undertone af stolthed, at byen har beholdt sin karakter som grænseby, d. v. s. som et sted, hvor der findes både dansk og tysk. Fra dansk side har man grund til at lykønske tyskerne med dette værdige og velskrevne modstykke til »Flensborg Bys Historie«.

Lorenz Rerup

Gotlands kirker

ERLAND LAGERLÖF OCH GUNNAR SVAHNSTRÖM: GOTLANDS KYRKOR. *En vägledning. Uddevalla 1966. Pris 24,50 sv. kr.*

Denne bog er udsendt til afløsning af Johnny Roosvals bekendte »Den gotländske ciceronen« og følger i oplæg og disposition nøje sin forgænger. Bogen indledes med en kort gennemgang af Gotlands historie og en oversigt over udviklingslinierne i øens kirkelige kunst. Derefter følger hovedafsnittet med beskrivelser af hver enkelt af øens 93 bestående kirker og af kirkeruinerne i Visby. Til afslutning findes et fagordsleksikon og et ikonografisk register.

Det var Johnny Roosval, der »opdagede« de gotlandske kirker, og kendskabet til øens enestående rige kirkekunst i middelalderen bygger i overvejende grad på Roosvals indtrængende undersøgelser gennem et langt liv. Med rette er bogen da tilegnet mindet om denne vidtskuende og flittige forsker. Men forfatterne har ingenlunde ladet sig binde af Roosvals teorier og systemer. Roosval opererede med en lang række kunstnavne for anonyme stenmestre og formentlige værksteder på øen, og ved sindrige kronologiske og typologiske kombinationer daterede han kirkernes portalskulptur, fonte, glasmalerier, kalkmalerier etc. med meget snæver margin. Medens hovedlinierne i Roosvals konklusioner i det store og hele endnu er uantastede, har det længe været klart, at detaillerne ikke alle står for prøvelse. Lagerlöf og Svahnström er da også langt forsigtigere. Kun de sikreste af Roosvals mestre og værksteder er medtaget, og dateringerne er i reglen en del bredere end Roosvals.

Også på andre punkter har den nye bog fortrin frem for »Ciceronen«. Således er der bedre balance mellem de enkelte kirkebeskrivelser, illustrationerne er fortræffelige, og man bemærker med glæde de smukke stregtegninger, der findes af mange kirker. Hertil kommer, at henvend halvdelen af øens kirker er blevet hovedrestaureret, siden 2. udgave af Ciceronen udkom i 1950. Ved disse restaureringer er frem for alt afdækket et stort antal kalkmalerier af høj kvalitet, der helt har ændret synet på denne form for monumentalkunst i de gotlandske kirker. Disse nyheder er kommet bogen til gode.

Med »Gotlands kyrkor« har vi fået en smuk og tidssvarende håndbog, nyttig ikke blot for gotlandsturisten, men også for den, der på afstand vil studere øens rige fortid. Et nyt oplag vil sikkert snart blive nødvendigt. I dette bør Ciceronens fortræffelige kort over Visby medtages, og der bør tilføjes et kort afsnit med forslag til rejseruter for kirkeinteresserede turister. Det er jo – desværre – kun de færreste, der har tid til at besøge alle treoghalvfems.

Olaf Olsen

Historiske noter indeholder bidrag af overbibliotekar Aage Bonde (Aa. Bo.), universitetsadjunkt, cand. mag. Poul Enemark (P.E.), professor, dr. phil. Kristian Hald (K.H.), arkivar, mag. art. Grethe Ilsøe (G.I.), bibliotekar, cand. mag. Harald Ilsøe (H.I.), museumsdirektør, cand. mag. Knud Klem (K.K.), forfatteren Robert Storm Petersen (Storm P.), højskolelærer Kirsten Prange (Ki.P.) og redaktøren (usigneret).

Læs tusind tidsskrifter pr. måned – uden at læse dem, lød en forjættende avisoverskrift for nogle måneder siden. Artiklen fortæller om en ny litteraturservice, der er baseret på den moderne datateknik. Indholdet af 700 tidsskrifter registreres på magnetbånd både efter emne, forfatter og bibliografisk placering. Tegner man abonnement på systemet kan man stille indtil 5 spørgsmål og får da hver 14. dag svar på hvert spørgsmål med oplysning om tidsskriftets navn, artiklens forfatter, artiklens længde samt et kort referat af dens indhold. Registreringen sker samtidig med at tidsskriftet udkommer. Enhver, der kender vanskeligheden ved at være orienteret i det brogede stof de mange tidsskrifter bringer, kan se perspektivet i systemet. Desværre omfatter denne service i første omgang kun faget kemi, men der menes, at man også vil tage andre emnekredse op. Der skal nok vise sig specielle vanskeligheder, hvis man når til de humanistiske fag, men man må håbe, at vore videnskabe-

lige institutioner følger denne udvikling i teknikken.

Adelsårbogen 1967 bringer stamtavler over slægten Rosenstjerne, adlet 1520, uddød 1760, og over den endnu levende slægt Wleugel, adlet 1782.

Tre bind af de sydvestjyske museers årbog Mark og Montre foreligger nu (1965, 66 og 67). Der synes at være al mulig grund til at gratulere samme museer med den idé, de her har fået: at være fælles om en årlig publikation. Denne fremtræder i nydeligt udstyr: Et nobelt omslag efter et gammelt bloktryk fra Ribe, en tiltalende typografi, et bekvemt format, som giver klicheerne gode muligheder, alt danner kort sagt en sympatisk ramme omkring det gode og interessante indhold. Artiklerne beskæftiger sig med udgravninger foretaget inden for museernes arbejdsområde og med genstande, der udstilles på museerne. Der fortælles udførligt og spændende om de enkelte ting, fremstillingen illustreres med gode billeder, og man skal ikke have læst ret længe, før ens appetit efter at se de pågældende ting i virkeligheden er nærmest glubende. Bag i årbogen findes en række annoncer og også dette er gjort til en munter sag, idet alle annoncer i tekst eller billeder viser hen til bogens øvrige indhold. Annoncerne er altså langt fra at skæmme den smukke bog – de giver tværtimod et lystigt krydderi på det hele og knytter endda ofte fortid til nutid på en oplysende måde.

Ki.P.

Historisk Samfund for Sønderjylland har i 1966 udfoldet en usædvanlig livlig publikationsvirksomhed. Foruden to halvbind af Sønderjyske Årbøger og 12 hefter af Sønderjysk Månedsskrift er der i skriftserien kommet: H. V. Gregersen: Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København, Johannes Oldendorphs selvbiografi, en præsteskabne fra Haderslev i hertug Hans den Ældres tid, udgivet af A. Andersen og L. S. Ravn: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre. Desuden er der i den lille serie med populære levnedsskildringer udsendt et fototeknisk optryk af A. Østers: Barn i Hernhuter-nes Christiansfeld.

»Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver« har i dagene 3.–5. marts 1967 i København afholdt sit tredje kursus for ledere af og medarbejdere ved de lokalhistoriske arkiver. Kurset lededes af sammenslutningens nye formand, overbibliotekar Aage Bonde, Viborg, i samarbejde med den sjællandske repræsentant i sammenslutningens styrelse, skoleinspektør A. Strange Nielsen, Toksværd. Som tilfældet har været for de tidligere kursers vedkommende havde også dette kursus overordentlig god tilslutning, idet antallet af aktive deltagere beløb sig til 34, jævnt fordelt på alle landsdele, men selvfølgelig med en forståelig hovedvægt på repræsentationen fra Sjælland. Kurset var lagt an som en introduktion til eller gennemgang af de vigtigste af de institutioner, som de lokalhistoriske arkiver må samarbejde med, repræsenteret ved Landsarkivet for Sjælland, Rigsarkivet, Det kgl. Bibliotek, Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek samt Nationalmuseets 1. og 2. afdeling, hvortil kom et besøg i »Politiken«s redaktionsarkiv og en ekskursion til de lokalhistoriske arkiver i Køge og Ringsted. Ved kursets afslutning blev der fra deltagerne givet utvetydigt udtryk

for tilfredshed med kursets tilrettelæggelse, og der var enighed om, at tilsvarende kurser bør afholdes hvert år. Det blev da også fastsat, at et nyt kursus vil blive søgt arrangeret i Århus i 1968.

Aa.Bo.

Fra Danmarks Oldtid var navnet på en særudstilling, hvor Nationalmuseet viste resultater fra de sidste 10 års udgravningsarbejde. Det var en usædvanlig spændende udstilling, hvor fund, fotografier, modeller, tegninger, opmålinger og notater gav et alsidigt billede af selve udgravningsarbejdet. Udstillingen står ikke længere, men der er grund til at gøre opmærksom på kataloget, der har samme navn som udstillingen. Det spejler nemlig udstillingens bedste egenskaber på sine 23 illustrerede sider (pris 2 kr.). Her er omtale af en række fund, redegørelse for dateringsproblemer, nye hjælpemidler og opmålingsmetoder og et forsøg på at besvare det spørgsmål, der møder mange arkæologer: Hvor gider I ligge og rode i sådan noget gammelt skidt? De to museumsinspektører Aino Mortensen og Henrik Thrane har megen ære af såvel udstilling som katalog.

Nationalmuseet har taget et nyt initiativ, der er af stor interesse for historielærere. I forbindelse med klassebesøg i 3. afdeling – samlingerne fra Danmarks nyere tid – kan man bestille omvisninger, også udenfor de almindelige åbningstider. Ved omvisninger på 2 timer og derover kan eleverne få lejlighed til at arbejde direkte med enkelte genstande, som ellers ligger i magasinerne. Hvis læreren ønsker det, kan der endvidere forberedes opgaver, for eksempel over de genstande, som eleverne har haft i hænderne.

Omvisningerne i afdelingen kan foregå i samlingerne for højere stand eller for bondestand, eller kan eventuelt bestilles

over et specielt emne, for eksempel: møbler, husholdningsting eller dragter.

Der betales ikke ekstra for opgaver eller særlig tilrettelæggelse af skoleomvisninger, men efter gældende tariffer skal der for omvisning i to timer betales 60 kr. til omviseren. Hvis omvisningen er udenfor den almindelige åbningstid, skal der betales 16 kr. til opsynet for to timer på hverdage.

Menneske, mønster og masse i historien er titlen på et foredrag af professor Andreas Holmsen trykt i Norsk historisk tidsskrift 1966, nr. 4 s. 330–39. Med støtte i agrarhistoriske eksempler fra biskop Eysteins jordebog fra 1390'erne genoptager han heri en gammel diskussion med professor Jens Arup Seip om relationen mellem konkrete menneskelige handlinger og strukturelle forhold i den historiske virkelighed.

G.I.

Senmiddelalderens ødegårdsproblem var et af hovedemnerne på den nordiske historikerkongres i Bergen 1964. I en afhandling i Norsk historisk tidsskrift 1966, nr. 4 s. 281–329 har docent Halvard Bjørkvik udvidet sin kongresrapport bl. a. med en sammenligning med de svenske forhold og forskellige metodiske overvejelser.

G.I.

Blodbadet i økonomisk belysning. Ahasver v. Brandt kommenterer i Hansische Geschichtblätter, 1966 s. 78–87 Sv. Svensson: Stockholms blodbad i økonomisk och handelspolitisk belysning (Lunds Univ. Årsskr. N.F. Avd. 1 56 nr. 2) Lund 1964. Uden at benægte den rolle, de finansielle og handelspolitiske motiver kan have spillet for blodbadet, påpeger A.v.B. det modstridende i, at Stockholmstyskernes påståede had til Sturepartiet, som følge af det bekendte

rådvalgdekret fra 1471, skulle have gjort dem til tilhængere af Christian II's antihanseatiske monopolhandelspolitik. Svenssons stærke betoning af de nationale partiskillelinier i det stockholmske borgerskab er efter hans opfattelse for unuanceret. A.v.B. vil hellere se partispaltningen i Lybæk afspejlet i Stockholmstyskernes stillingtagen: et antidansk mindretal, der betragter krigeriske modtræk som nødvendige og et større, forsigtigere parti, der mener at måtte give efter for det danske pres for at redde deres position i den stockholmske udenrigshandel.

P.E.

Konfrontation – tidens litterære modeord – har nu også vundet indpas i historikernes kreds. Bibliotekar, cand. mag. Harald Ilsøe har i Fund og Forskning bd. XIV 1967 skrevet en artikel med titlen Arild Huitfeldts Krønike konfronteret med Anders Sørensen Vedel og eftertiden. Her er i høj grad tale om både fund og forskning. Ilsøe har blandt Langebeks excerper fundet et hidtil upåagtet hefte skrevet med Anders Sørensen Vedels hånd, og det viste sig at indeholde Vedels kommentarer til og kritik af kollegaen og konkurrenten Arild Huitfeldts danmarkshistorie; den udkom 1595–1603. Kritikken er lærerig, skriver Ilsøe, dens tilstrækkelighed kan betvivles, men næppe dens velbegrundethed. Det er artigt at se Vedel opgøre »Arilds mangler« og at gyse ved under de »saglige« at finde domme som følgende: »flikværk«, »slet dømmekraft« m. m. For sproghistorikeren er det af særlig interesse at notere, at Vedel også kommenterer Huitfeldts sprog med hensyn til ord (»nye og usædvanlige«, »forældede«, udanske« o. s. v.) og sætningsbygning (»for lange perioder«, »uskøn sammenføjning« o. s. v.). Foruden omtalen af selve fundet har Ilsøe stillet sig 2 andre opgaver: 1. Hvem

læste Huitfeldts krønike og 2. Hvad brugte de den til – og hvorlænge. Lad mig tilføje, at opgaverne er løst på forbilledlig vis. Ilsøe færdes særdeles hjemmevant i tiden, og al den megen lærdom er sat på papiret med lethed og elegance, og dispositionen er lysende klar.

Ki.P.

Viborg Landstings skøde- og pantebøger 1624–60 er nu ved at blive udgivet. Der kommer formentlig 3–4 bind med i alt 95 ark, som udsendes i hefter à 6 ark. Landsarkivar Jens Holmgaard står for udgaven, og medlemmer af foreninger, som er tilsluttet DHF kan købe hefterne til en favørpris af 6 kr. – bogladeprisen er 9 kr. Bestillinger kan sendes til Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie, Rigsarkivet, København K. De første 3 hefter er udkommet.

Fortegnelser over danske og norske studerende ved et udenlandsk akademi eller universitet i 16.–18. årh. er efterhånden publiceret i stort antal, men rækken synes stadig at kunne øges. I *Personalhistorisk Tidsskrift* 14. r. VI 4. hft., 1967 s. 192–226 er trykt fortegnelser fra Braunsberg 1578–1654 og Marburg 1653–1830 af H. Friis samt biografiske supplementer vedrørende Wittenbergstudenterne 1560–1660 og Leipzigstudenterne 1660–1809 af Erik Rosendal. – Det må nu snart være muligt og var i høj grad ønskeligt, at der blev foretaget en samlet udgivelse, en kritisk analyse og en social/topografisk statistisk bearbejdelse af dette meget store og værdifulde materiale.

H.I.

Y-kirker, en særnorsk type er emnet for en afhandling af Wilhelm Swensen, trykt som *Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1965 nr. 7, Trondheim 1965. Den ejendommelige type – tre

arme strålende ud fra et triangulært midterparti – er sporet i 10 tilfælde i tiden 1663–1753.

H.I.

Københavnsk kultur. 1700-tallet. Blandt den lange række af særudstillinger, som Københavns Bymuseum i tidens løb har afholdt var utvivlsomt forårsudstillingen 1966 »Københavnsk Kultur. 1700-tallet« en af de alsidigste og interessanteste. Museet udsendte et illustreret katalog, der, selvom udstillingen forlængst er afsluttet, er egnet som en handy håndbog i dette store emne, også for dem som ikke fik lejlighed til at se udstillingen. Kataloget er opdelt i følgende afsnit: kunsthåndværk, Frederiksstaden, videnskab og lærdom, søfart og kinahandel, Christiansborg, festligheder og ligbegængelser samt teater. Afsnittene indledes med korte sammenfattende fremstillinger udarbejdet af kyndige, yngre forskere. Også teksterne til de enkelte genstande og de hertil vedføjede litteraturoversigter er oplysende. Til udstillingen var i mindre udstrækning udlånt materiale fra Københavns Bymuseum og andre offentlige institutioner blandt museer, biblioteker og arkiver. Hovedparten var dog stillet til disposition af private samlere. Kataloget omtaler udsøgte, københavnske frembringelser fra det florisante århundrede sat i kulturhistorisk belysning. På 20 plancher bringes fortrinlige illustrationer. Kataloget er redigeret af mag. art. Jørgen Schou-Christensen.

K.K.

Et både militært og socialt problem, undervisningen af soldaterbørnene i garnisonsbyerne, er for Københavns vedkommende ca. 1721–1868, behandlet af Gordon Norrie i Historiske Meddelelser om København, Årbog 1966, s. 22–80.

H.I.

Løse antagelser og rygter er den eneste baggrund for forestillingen i det datidige Kristiania, om at Frederik 6. i 1809 ville gøre chefen for Danske kancelli, Fr. Jul. Kaas til norsk statholder. Det er den konklusion, som forskningsstipendiat Johannes Elgvin ved en prøvelse af kilderne når frem til i *Norsk historisk tidskrift* 1966, nr. 4 s. 340–51.

G. I.

Nogle af sognepræst Jacob Stampes optegnelser fra slutningen af 1850'erne om personer, han har været i berøring med i egnen omkring Nørre Nebel og Lydum (Ribe amt), er af H. K. Kristensen, udgivet i *Personalhistorisk Tidsskrift* 15. r. I 3. hft., 1966, s. 61–87. Optegnelserne rummer enkelte beklagende tidsbetragtninger som f. eks. denne: »disse lærerinder, der nu hyppigen blive embedsmænds koner, ville stedse have udseende af en fiin dannelse. De ere derimod vist i almindelighed daarlige huusmødre«(!), men består i øvrigt mest af små oplevelser tilsat lokal bysnaak.

H. I.

Kildeværdien af et memoireværk fra nyere tid, Chr. Christensens bog »En rabarberdreng vokser op«, har været genstand for en kritisk prøvelse af overarkivar dr. phil. Henry Bruun i *Historiske Meddelelser om København, Årbog* 1965. Ved at sammenholde enkeltheder i Chr. Christensens skildring af et »oprør i rabarberkvarteret« først i 1890'erne med forskellige andre kilders vidnesbyrd har forf. kunnet påvise væsentlige urigtigheder i fremstillingen og derved demonstreret, hvordan man kan kontrollere en beretning fra nyere tid ved at trække på administrationens kildemasser, folketællinger, politimandtalslister, kirkegårds- og begravellesprotokoller m. v. Korrigerende og supplerende oplysninger på grundlag af yderligere undersøgelser meddeles af kontorchef Henry Stjernqvist i *Årbog*

1966 s. 181–89, hvortil kommer en replik af Henry Bruun s. 190. Da begge forf. mobiliserer alle deres detektiviske evner, er diskussionen undertiden spændende som en kriminalroman. Slutningen lyder i Henry Bruuns replik: »Men om liget i den kiste, som fru Bjarnholt . . . hævder at have set i gården til Nordvestvej 32, vides indtil videre kun eet: Det var ikke slagter Eriksens«.

H. I.

Stort dagbogsværk. I *Fra Randers Amt* 1966 har redaktionen publiceret nogle korte uddrag med kulturhistorisk indhold af gårdejer Niels Kondrups dagbøger. Disse dagbøger er vistnok enestående ved deres omfang. De blev begyndt af N. K.s fader, Søren Kondrup i Hald, i 1898 og er fortsat af ham selv fra 1904 til dato. I alt omfatter de ca. 40 folio-bind og indeholder foruden beretningen om dagligdagens hændelser folkeminder og sagn m. m. efter ældre folks fortællinger.

K. H.

Skudéfart på Hven. I serien »Stencilerade Skrifter från Institutionen för folklivsforskning vid Lunds Universitet« (Folklivsarkivet), er i 1966 som nr. 2 i serien udsendt den danske forsker Ole Lisberg-Jensens arbejde »Skutefarten på Ven 1875–1960«. Skriftet giver en kortfattet oversigt over den forholdsvis korte opblussen af skudéfarten, der opstod i 1890-erne, og som navnlig florerede under de to verdenskrige og i mellemkrigsperioden med besejling især af Østersøen, men som nu igen er borte. I tekst, kortskitser og tabeller omtales havnene, forholdet mellem antallet af fiskere og skippere, skudernes typer og antal, rederforhold, mandskabet og dettes aflønning samt lidt om livet til søs og på land. Der bringes en række gode illustrationer på krideret papir. Helt i dybden kan det lille skrift naturligvis ikke gå, men da der

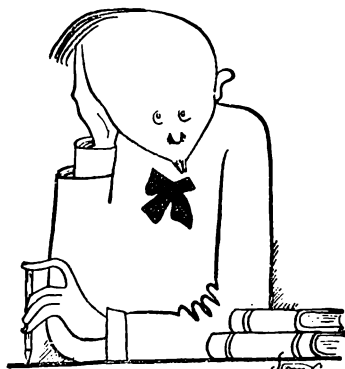
foreløbig foreligger så få behandlinger af søhistoriske emner, må man være forfatteren og Folklivsarkivet taknemlig for, at emnet er behandlet. Det opfordrer til at tage lignende opgaver op andetsteds.

K.K.

Hvad er kultur? I Budkavlen 1964–65 (= Festskrift tillägnad K. Rob. V. Wikman, 1966) har Axel Steensberg skrevet en afhandling »Om begrebet kultur«. Steensberg behandler udførligt betydningen af ordene kultur og kultivere hos klassiske og nyere forfattere og advarer mod en ensidig bestemmelse af deres indhold. Mod Hartvig Frisch' bekendte definition af kultur som »vaner taget i alersimpleste forstand« og den amerikanske antropolog Franz Boas tilsvarende bestemmelse af ordet som »alle et samfunds tilkendegivelser i form af sociale vaner« indvender Steensberg, at en definition, der dækker alle afskygninger af begrebet, må omfatte såvel kulturens til lærte som dens arvelige og dynamisk virkende elementer. De sidste udskiller ustandselig statiske vaner, efterhånden som nyskabelserne forvandles til dagligdags rutine.

K. H.

STORM P.

Fordelen ved at opmåle gamle bygninger er den, at man kan bygge dem op igen, når de er revet ned!

Ekspedition og redaktion for Fortid og Nutid har skiftet adresse – se indersiden af omslaget på dette hefte. Adskillige årbogsredaktører viderebringer disse adresser, og vi håber at man ved lejlighed vil føre dem à jour. Samme ønske gælder den liste over publikationer (og deres priser), som gengives i mange årbøger. Tak.

NATIONALMUSEET

1. AFDELING

Stenalder: Dele af en »linjegravplads« med stendyngegrave fra yngre stenalder undersøgt af stud. mag. Erik Jørgensen (fortsættelse af tidligere undersøgelser). »Linjegravplads« ved Herrup med stendyngegrave fra yngre stenalder er undersøgt af prof. C. J. Becker. En stenalderboplads (ældre kystkultur) ved Villingebæk er undersøgt ved Holger Kapel.

Bronzealder: Museumsinspektør C. L. Vebæk har afsluttet undersøgelsen af den store bronzealderhøj ved Karlstrup. To overpløjede gravhøje ved Erritsø er undersøgt af stud. mag. Søren Dietz, H. C. Vorting i anledning af ny motorvej. Museumsinspektør Henrik Thrane har fortsat udgravningen af bronzealderbopladsen i Jyderup skov. Endvidere har han afsluttet udgravningen af en bronzealdergravhøj ved Holtug, Stevns. Et skattefund fra ældre germansk jernalder på Kitnæs Strand er undersøgt af museumsinspektør C. L. Vebæk. På stedet var tidligere fundet 3 guldrakteater. – Ved udgravningen fandtes 15 brakteater, en guldbelagt bronzefibula med ædelsten. Endnu en brakteat fra samme sted men fundet 4–5 år tidligere er indkommet som danefæ. – Med sine 19 guldrakteater er Kitnæsfundet det hidtil største. En grav fra yngre romersk jernalder, undersøgt af museumsinspektør Henrik Thrane. – En del af graven var ødelagt ved grundudgravning hvorved fremkom to guldfingerringe, en mands-

maske af forgyldt sølvblik, tre romerske glas, en bronzespand, en si og en øse. Ved undersøgelsen fremkom to sølvfibrer, resterne af det spænde hvortil mandsmasken hører samt to sporer. Udgravningerne af den store jernalderlandsby ved Hurup i Thy er afsluttet. De ledes af mag. art. K. Salewicz og museumsinspektør Aino Kann Mortensen. En gravplads fra ældste jernalder ved Grøntoft, Nr. Omme sogn, undersøgt af prof. C. J. Becker. Museumsinspektør Elise Thorvildsen har fortsat undersøgelsen på bopladsen fra rom. jernalder og germ. jernalder ved Dankirke. Museumsinspektør David Liversage har undersøgt dele af en gravplads fra ældre romersk jernalder ved Simonsborg, Alsted.

Erhvervelser: Danefæ, bronzealder: Et bronzesværd med ottekantet fæste fundet i Åmosen, Niløse s. En bronzedolk og en tutulus fra Daubjerg s. Danefæ, jernalder: 1 hængesmykke af guld, germansk jernalder, fra Jørlunde sogn. – 1 båndformet og 1 spiralring begge af sølv fra vikingetid. Nørre Åby. – 1 spiralsølvring fra Duesminde, vikingetid (se også 1965). – 1 dobbelt guldfingerring yngre romersk jernalder, fra Hallenslev sogn.

2. AFDELING

Undersøgelser: På Trelleborg er foretaget nye udgravninger med henblik på nytolkning af borghusenes konstruktioner. I adskillige kirker er foretaget ar-

kæologiske udgravninger i forbindelse med restaureringer. I Farendløse kirke ved Ringsted er herved fundet rester af en romansk rundkirke, i Lyne kirke ved Varde af en ældre trækirke, i Blistrup kirke ved Raageleje er der fremkommet mange detaljer fra den oprindelige rumindretning. Undersøgelser af et middelalderligt borganlæg ved Hammel samt af Tranekær slotsbanke (i samarbejde med Langelands Museum) er fortsat. Ved udgravninger i Steges middelalderlige bybefæstning synes det fastslået, at denne ikke som almindeligvis antaget, har haft nogen mur. En række middelalderlige voldsteder er i årets løb blevet opmålt og fotograferet fra luften. Luftfotografering er foretaget i forskellige egne af landet, hvorved en række hidtil ukendte arkæologiske forekomster er afslørede.

Nyerhvervelser: Forme og modeller af gamle bronzelysekroner fra forskellige kirker er skænket af kgl. hofbronzestøber Lauritz Rasmussen, København. Talrige jordfund fra museets forskellige undersøgelser samt to middelalderlige bronzesigneter.

3. AFDELING

DANSK FOLKEMUSEUM

Udstillinger: Samlerudstilling af kobber. Samlerudstilling af kgl. porcelæn. Fiskerimuseets udstilling i Brede. Udstilling af vogne i Brede. Polsk marked. Rejseudstilling.

Undersøgelser: NEU, Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt en ny spørgeliste: Uro, slange og vejrfisk. Derudover er punktundersøgelserne i Vestjylland fortsat. *Herregårdssundersøgelserne* har foretaget undersøgelser på Tranekjær slot.

Erhvervelser: Danmarks ældste bevarede roredningsbåd, sidst stationeret i Nymindegab. Havskib fra Hvide Sande. Kattegatskutter fra Gilleleje. Dansk Fi-

skeriforening har deponeret Dansk Fiskerimuseums samling. Københavns kommune har deponeret en dampsprøjte, den ældste motorsprøjte, samt andre gamle brandvogne.

*Købstadundersøgelse*ns arbejde i Åbenrå – Landemærket i København er fortsat, og en del af resultaterne er publiceret i bogen »Ildebrandshuse«. Undersøgelserne fortsættes i en nærliggende karré. I Bremerholmkvarteret er en række bygninger undersøgt og registreret til brug for Københavns kommunes restaurering af husene. Landstedet Sophienholm, der er erhvervet af Lyngby kommune og under istandsættelse, er i samarbejde med konservator Ole Alkærsig blevet undersøgt, ligesom restaureringsarbejderne i Brolæggerstræde 5 er afsluttet. På Vesterbros Apotek er en meget dybtgående undersøgelse af bygningen, dens interiører og beboernes dagligliv i gang. I bronzestøber Lauritz Rasmussens virksomhed, der ophørte med årets udgang, er blevet foretaget optegnelser om og fotografering af arbejdsprocesserne, ligesom en række genstande er erhvervet af museet.

7. AFDELING

FRILANDSMUSEET

Besøgstal: 131.106.

Udstillinger: Ingen særudstilling.

Publikationer: Frilandsmuseet. The Open-Air Museum. English Guide. 1966. (Ny, forøget udgave). Richardt Meyer-Heiselberg: Frilandsmuseerne. Meddelelser fra Historielærerforeningen nr. 14. 1966. pag. 5–9. Richardt Meyer-Heiselberg: Skolestuen på Frilandsmuseet. Dansk historielærerforening. 4. årg. 3. 1966. pag. 74–76. Frode Kirk and Bjarne Stoklund: Moving Old Buildings. Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet. History & Activities. p. 245–263. Peter Michelsen: The Origin and Aim of the

Open-Air Museum. Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet. History & Activities. p. 227–244. Peter Michelsen: The Investigation of Old Rural Buildings. Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet. History & Activities. p. 51–76. Peter Michelsen: The Outdoor Museum and Its Educational Program. Historic Preservation Today. Essays Presented to the Seminar on Preservation and Restoration, Williamsburg, Virginia, September 8–11, 1963, Charlottesville 1966, p. 201–217. Peter Michelsen: Danish Rural Culture on Display. The American Scandinavian Review, Vol. LIV, No. 1. March 1966, p. 44–48. Bjarne Stoklund: Røgstue og glasstue. Nationalmuseets Arbejdsmark 1966, p. 21–32.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Samarbejdet med skolevæsenet er videre udviklet med henblik på alle skoletrin, seminarier og forskellige kurser. Der er duplikeret undervisningsmateriale og -vejledning.

Vigtigere undersøgelser: Der er udført undersøgelser i tilknytning til nedtagning af et tidligere erhvervet hus i Dörröd, Sydvestskåne.

Vigtigere ny erhvervelser: Til anbringelse i museets hus fra Ødis Bramdrup er erhvervet et skomagerværksted fra Agtrup samt indbo af alle arter. Inventar er ligeledes indkommet til museets hus fra Dörröd.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Huset fra Ødis Bramdrup ved Kolding er åbnet for publikum.

NATURVIDENSKABELIG AFDELING

Afdelingens udgravningsarbejde har været koncentreret om den vestsjællandske Åmose, hvor udgravningerne på Ertebølle-bopladsen »Mul I« blev afsluttet, mens de fortsattes både på det fredede areal ved Øgaard og den nærlig-

gende Ertebølle-boplads »Præstelyngen«. I Schweiz er foretaget undersøgelser i den udtørrede Egelsee i forbindelse med udgravningerne af stenalderpælebygningerne i det nærliggende Weier. På laboratoriet er dels foretaget en lang række kulstof-14 dateringer med tilhørende vedanatommiske bestemmelser, dels pollenanalytiske dateringer og undersøgelser. Sidstnævnte har været koncentreret om Egelsee i Schweiz og Qagssiarssuk på Grønland samt om forskellige hjemlige fund, bl. a. vikingetidsfundet i Århus (Hotel Skandinavien), hvor der også er foretaget frøanalyser.

SKIBSHISTORISK LABORATORIUM

I 1966 fik Skibshistorisk Laboratorium for første gang selvstændige bevilninger på Nationalmuseets budget, og det kan derfor være rimeligt her at skitsere dette laboratoriums arbejdsfelt, der i nogen grad går på tværs af inddelingen mellem Nationalmuseets afdelinger. Arbejdet med Skuldelevfundet og de fem skibes genopstilling i Vikingskibshallen i Roskilde, hvortil grundstenen blev lagt af kulturminister Hans Sølvhøj den 26. september 1966, er en opgave i særklasse, der har stået på siden 1962 og først forventes afsluttet omkring 1970. Sideløbende hermed foretages undersøgelser af fartøjsfund, sejlspærringer o. l., samt traditionsoptegnelser vedrørende skibs- og bådebygning. Disse opgaver tages op på eget initiativ eller i samarbejde med Nationalmuseets afdelinger eller med lokal- eller specialmuseer. Endvidere samarbejdes der med Laboratoriet for Landmåling ved DTH om udvikling af udstyr til arkæologisk opmåling på havbunden. Til støtte for det laboratoriet pålagte arbejde med administration af bestemmelserne i »Lov om beskyttelse af historiske skibsvrag m. v.« og til gavn

for den kulturhistoriske forskning i almindelighed samles ved laboratoriet oplysninger til en »vragregistrant« om forlis, fund af vrag, sejlspærringer o. l. langs de danske kyster. I 1966 er følgende vrag blevet undersøgt i forbindelse med lovens administration: Linieskibet »Sjælland«, sænket 1801 i Sundet udfor Humlebæk og et vrag fra omkr. 1100 fundet ved brobygningsarbejde i Egersund. Følgende museer er assisteret i forbindelse med fartøjsfund: Den antikvariske Samling i Ribe (600-tals vrag i Kongeåen), British Museum (angelsaksisk skibsgrav ved Sutton Hoo), Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, Slesvig (vikingeskib i Hedeby nor) og Fiskeri- og søfartsmuseet i Esbjerg (1800-tals havbåd ved Houvig). Traditionsoptegnelser er foretaget i Sydøstnorge sammen med Nordisk maritimhistorisk Arbejdsgruppe. Endvidere er i samarbejde med ing. Aage Rothenborg optaget en film om bygning af en klinkjolle i Lynæs.

LANDBRUGSMUSEET

Besøgstal: godt 18.000.

Museet har modtaget 61 genstande. De fleste til udbygning af magasinerne, men en »Wallis traktor fra 1916 bør dog nævnes, ligesom en roeudtyndingsmaskine af nyere dato. En opstilling af malkemaskiner fra 1860 til i dag indeholder nogle af de ældst kendte maskiner og herimellem Danmarks, såvidt vides, første malkemaskine, indkøbt i England 1861.

KUNSTINDUSTRIMUSEET

Besøgstal: 69.049.

Udstillinger: Haandarbejdets Fremmes udst.; Danske Kunsthåndværkere IX (Lisbet Have, Kristian Vedel, Keld Hel-

mer-Petersen og Leo Lund); Arkitekten Kay Fisker; Spode-Copeland 1765–1965 Inger Møllers Sølvarbejder; Snedkerlaugets Møbeludstilling; Muthesius Werk-schule Kiel; og i bibliotekets forværelse: Toulouse-Lautrec og Picasso plakater.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Museets foredragsserier fortsattes med en serie om Danske Fajancer (Jørgen Ahlefeldt-Laurvig, Store Kongensgade; Vibeke Woldbye, Blaataarn og Kastrup; Erik Lassen, Slesvig og andre Fajancer) og en serie om Mosaik i Middealderen (Erik Lassen, Rom og Ravenna; Øystein Hjort, Byzans; Øystein Hjort, Sicilien og Venedig). For medlemmerne af selskabet Kunstindustrimuseets Venner holdtes et foredrag af professor Carl Nordenfalk, Dronning Christina samler på Kunst.

Vigtigere nyhvervelser: Et par kopper af porcelæn fra Sèvres (gave fra Helge Jacobsens Mindelegat), et sølvbestik til 12 personer, udført i København 1785 af Christian Hosøe for hofinspektør Mogens Nielsen og en række arbejder af moderne kunsthåndværk.

DE DANSKE KONGERS KRONOLOGISKE SAMLING PÅ ROSENBERG

Besøgstal: 102.394.

Udstillinger: I påsken arrangeredes en udstilling til belysning af danske kongers rejser i Italien. Af samlingen udlåntes genstande til udstillinger på Københavns bymuseum og Tøjhusmuseet, til en norsk udstilling i Rådhushallen i København og til udstillingen »Havets juveler« på Charlottenborg, samt til dronning Christina-udstillingen i Stockholm. Til en udstilling i Victoria and Albert Museum i London udlåntes en i Christian 4s tid med guldlåg forsynet jadekrukke, som dér viste sig at være af mongolsk oprindelse og at kunne dateres til 15. århundredes midte.

Publikationer: Gudmund Boesen offentliggjorde i »Opuscula in honorem C. Hernmarck« (Stockholm 1966) en artikel om et sølvtoiletgarniture på Rosenborg, udført i Paris 1658–76, som har tilhørt den svenskfødte hertuginde Hedvig Sophia af Gottorp.

Nyerhvervelser: Fra Statens Museum for Kunst har samlingen modtaget 2 kongelige portrætter som depositum under kunstmuseets ombygning.

Ombygninger: Bjælkeværket i det store tårns spir udskiftedes (arbejdet ikke tilendebragt i 1966). Slottets varmeanlæg blev fornyet, hvorfor slottet lukkedes for vinteren og en stor del af samlingen nedpakkedes og tildels bortflyttedes.

Konservering: På tekstilkonserveringsværkstedet istandsattes Audenarde-tapeter, som har hængt på Rosenborg siden 1718, tillige med riddersalens broderede stolebetræk fra samme tid.

TØJHUSMUSEET

Besøgstal: 60.014.

Udstillinger: Krig og Fred, Frederik VI's tid. Luftbøsser fra Chr. IV's tid til idag.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Tøjhusmuseet og dets bibliotek har været flittigt besøgt af studiesøgende. Mange genstande har været indleveret til bestemmelse og undersøgelse; resultaterne er blevet nedfældet på kartoteks-kort og i vor korrespondance.

Vigtigere undersøgelser: Overinspektør Asgaard gennemgår Tøjhusmuseets pistolsamling med en publikation af Det kgl. partikulære Rustkammer II for øje.

Vigtigere nyehvervelser:

2. afdeling. Amerikansk officerssabel ca. 1780. Norditaliensk dolk ca. 1700. Dansk officerskârde M/1765.

3. afdeling. Fire modeller af danske militærflyvemaskiner. Nitten modeller af

militære ingeniørarbejder. Forskelligt militært signal- og telegrafmateriel.

HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG

Besøgstal: 103.364.

Udstillinger: Museet har udlånt et par genstande til verdensudstillingen i Montreal ligesom det har været virksomt ved sammenstillingen af udstillingen »The Danish West Indies in old pictures«, der i øjeblikket er fremme på Virgin Islands i anledning af 50-året for salget af de dansk vestindiske øer. Museets embedsmænd har i samme anledning været i Virgin Islands og studeret minderne fra den danske tid. Ved tyveri er museet berøvet en lille farvelagt tegning af B. Walck, 1849: jagten »Gefion« af Korsør, hvilket herved bringes til kollegers og andre interesseredes kundskab. Museet beder om elskværdig anmeldelse, hvis den skulle dukke op.

Publikationer: Museet har i efteråret 1966 udsendt sin årbog 1966, der denne gang har særlig stort omfang og en særlig karakter. En særudgave er udsendt under titlen »Maritime Studier«, der d. 16. nov. 1966 overrakte direktør Klem som festskrift i anledning af hans 65 års fødselsdag.

Vigtigere undersøgelser: De etnologiske undersøgelser af det gamle bådebyggeri og træskibsbyggeri, som i nogle år er foretaget sammen med svenske og norske kolleger, fandt sted på strækningen fra Oslo til Kristianssand.

Nyerhvervelser: Museet har i årets løb som gaver modtaget modeller af en færøsk fiskerbåd, en færgebåd fra Lillebælt samt af den nye statsisbryder M/S »Danbjørn«. Museets konservator har færdiggjort en model af en isbåd fra Storebælt. Desuden er modtaget diverse farvelagte tegninger af skibe. Årets betydeligste erhvervelse er en samling

konstruktionstegninger udført i begyndelsen af 1700-tallet af den hollandske marinemaler og skibskonstruktør Adam Silo. Et stort antal fremtrædende skibstyper fra tiden er repræsenteret i denne værdifulde samling, der er skænket af selskabet »Handels- og Søfartsmuseets Venner«. Museets arkiv af konstruktionstegninger er øget ved gode erhvervelser fra en række givere. Til afdelingen for navigation er modtaget en sekskant af fabr. Matheson & Co., Leith, et apparat af særegen type, som har været anvendt i navigationsundervisningen samt en observationsbog og en såkaldt »cifferbog« ligeledes benyttet under navigationsundervisningen. Blandt de øvrige tilvækster skal anføres et eksempel på kaptajns-gaver: to »rigaskeer«, med fremstilling af en brig og en merkurstav og sign. Hans Diedr. Schmidt, Perna 1877, en hollandsk snustobaksdåse med kalenderfremstilling samt en tegning af F. C. Willerup »Handelen«, der er udkast til en skydeskive for Asiatisk Kompagnis ekvipagemester I. H. Haste.

DANSK PRESSEMUSEUM OG ARKIV

Besøgstal: 3007.

Udstillinger: Der har været afholdt en udstilling om nyhedsformidling (i anledning af Ritzaus 100 års jubilæum).

Nyerhvervelser: Arkivet fik i 1966 af vigtigere sager tilført Journalistforeningens arkiv, dele af Ritzaus arkiv fra besættelsen samt breve fra C. Rosenhoff, Peter Nansen, P. Grove med flere.

HELSINGØR BYMUSEUM

Besøgstal: 3050 på Marienlyst slot og 5949 i museets afdeling i Vor Frue Kloster, ialt 8999.

Udstillinger: En mindre samling billeder har været udlånt til en stedlig ud-

stilling i anledning af Hornbækbanens 60 års jubilæum.

Nyerhvervelser: Museet har i årets løb ved køb erhvervet 4 kobberstik af J. F. Clemens efter Høyer: portrætter af Christian VII, dronning Juliane Marie, arveprins Frederik samt dennes hustru prinsesse Sophia Frederica, en såkaldt Helsingør-bowle med polycrome blomsterdekorationer, en samovar af kobber, udført 1746 af den helsingørske kobbersmed Andreas Geiter, hvis stempel den bærer, et hjerteformet hovedvandsæg, udført 1746 af mester Poul Gregorius Schmidt, Helsingør, samt en blyanttegning af Tom Petersen: Holsøes hus i Strandgade. Som gaver er modtaget en navneklud, udført 1864 af Caroline Christensen og en kridtpibe fundet ved Vor Frue Klosters restaurering samt et skab med bogbinderværktøj. Endvidere har Helsingørs ligbærerlav skænket sin smukke og ret vel bevarede ligvogn fra beg. af 1800-tallet, der af pladsmæssige grunde er deponeret på Nationalmuseets 3. afdeling. Endvidere er fra boet efter skovrider Heiberg Jürgensen ved frk. Inge Heiberg Jürgensen modtaget et større antal minder om redaktør M. Galschiøt, omfattende et oliemalet portræt af Galschiøt, nogle fotografier, billeder, møbler m. m. fra det Galschiøtske hjem. Da en planlagt udvidelse af Trækbanen i Helsingør i anledning af en projekteret anlæggelse af en boulevard sandsynligvis vil berøre ligbærerlavets gamle hus, opført i 1824, har museet henvendt sig til kommunen med anmodning om, på en eller anden måde at bevare denne karakteristiske fredede bygning, og det håber, at dette vil lykkes.

FREDERIKSVÆRK OG OMEGNS MUSEUM

Besøgstal: 2188.

Nyerhvervelser: En vinkøler af det Classenske »Hestestel«.

Besøgstal: 1.630.

Udstillinger: Museets nyerhvervelser, Fra det gamle Hillerød, Hillerød Håndelsskole 1906–1966, Pengesedler og Tegnebojer.

Publikationer: Museets årbog »Kultur og Folkeminder«, XVIII. Artikler og arbejdsopgaver fra museet i Den nordsjællandske Lejrskoles årsskrift.

Oplysningsvirksomhed: Egns- og byhistoriske foredrag i museet samt i foreninger og aftenhøjskoler.

Vigtigere undersøgelser: I forbindelse med fjernvarmearbejder er foretaget undersøgelser af byggegrunde i den ældre del af byen, hvor der bl. a. er fundet rester af de gamle trævandreder.

Vigtigere nyerhvervelser: En større samling bondekulturgenstande fra en gammel nordsjællandsk slægtsgård. Arvefæsteskødebrevet på museets ejendom »Det gamle husmandssted« på Jægerbakken i Hillerød.

HØRSHOLM EGNS MUSEUM

Besøgstal: 2149.

Publikationer: Medlemmer af museumsforeningen modtog, H. C. Rosted: Den gamle skole på Folehavevej. For tiden udsendes: H. C. Rosted: Slotsgartnerens hus.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Der har været afholdt egns historisk kursus i Bløvsrød sogn. Ligeledes i forbindelse med museet 3 aftenkursus i Hørsholm. – Besøg på Eremitageslottet med foredrag af arkitekt Arne Nystrøm. Med støtte af Hørsholm kommunalbestyrelse og af Håndværkerforeningen for Hørsholm og Omegn udskrev museumsforeningen en filmskonkurrence: Det gamle Hørsholm. Der indkom tre farvefilm og en sort-hvid film, to af filmene havde indtalt tekst. Samtlige film blev indkøbt af museet.

Besøgstal: 2025.

Udstillinger: Rundsendingsudstillinger til skolerne. Særudstilling: Fra klunketiden. Væg med Johs. Ewald minder.

Publikationer: Saga 1966.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Kursistbesøg, skolebesøg fra kommunens skoler, daglig undervisning i museet.

Vigtigere undersøgelser: Omfattende fotograferinger af landskaber i Mørdrup og Snekkersten, hvor byggeri finder sted i det kommende år.

Vigtigere nyerhvervelser: 15 indkøb af akvareller, tegninger og raderinger med lokale motiver fra forrige århundrede, bl. a. en del Carl Block-raderinger fra 1880.

Ny- el. ombygninger, nyindretninger: Studierummet stadig under ombygning.

ROSKILDE OG OMEGNS MUSEUM

Besøgstal: 5265.

Udstillinger: Juleudstilling samt skiftende mindre særudstillinger: nyerhvervelser, ostindisk porcelæn, arkæologisk privatsamling, oldtidskeramik.

Publikationer: Aarsberetning under udsendelse.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Fast indrettet museumsundervisning (143 klasser med 3021 elever) og i tilknytning hertil forskellig ekskursionsvirksomhed samt byvandring. Endvidere omvisninger ved foreningsbesøg, studiekreds og foredragsvirksomhed.

Vigtigere undersøgelser: I samarbejde med Roskilde Arkæologiklub nødgravninger og undersøgelser i forbindelse med indsamling, især ved tre byggetomter ved Roskilde Hovedgade, med større forøgelse spec. til samlingerne af keramik og lædergenstande fra middelalderen.

Nyerhvervelser: Flere gode møbler i

empire og louis seize, forfatterinden Gudrun Eriksens samlinger af poesi og stambøger samt af oldsager m. m., større forøgelser specielt til afd. f. ældre Roskildekunst og billeder, keramik, Roskildemønter, samt til barndomsmuseet, (især legetøj), Gustav Wied-samlingen og specialsamlingen vedr. Jul og Juleskikke.

Nyindretninger: Forhandlinger vedr. nye museumsplaner synes foreløbig at skabe store udvidelsesmuligheder for museets magasinplads.

Konserveringer: Forhandlinger vedr. bevillinger til muliggørelse af faste planer.

MUSEET FOR HOLBÆK OG OMEGN

Besøgstal: 3.714.

Udstillinger: Yngre Stenalder. Male-riudstilling, Jens Buch.

Publikationer: Aarsberetning 1965/66 24 s., ill. Holbæk 1966. Fælles med Odsherreds Folkemuseum, Nykøbing Sj.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Holbæk Ungdomsskole, 6 ugers kursus over emnet: Købstaden gennem Tiderne. Afholdt paa museet.

Vigtigere undersøgelser: Fortsættelse af udgravning af bopladslag med hustomter fra tidlig jernalder i Veddinge, Faarevejle s., Ods h., Holbæk a. I samarbejde med Holbæk Arkæologiklub.

Vigtigere nyerhvervelser: 1. Oldsags-samling paa ca. 1500 numre fra det nedlagte privatmuseum i Mørkøv, Skamstrup s., Tuse h., Holbæk a. 2. Bronze-celt, V. Periode. Fundet i Løsserup, Udby s., Tuse h., Holbæk a. 3. Krus af Holbæk-lertøj, ca. 1800. Usædvanligt lille eksemplar. 4. Standur af Johan Christian Hofman, Kirke Hyllinge, 1808. Erhvervet med tilskud fra »Albert Thomsens Mindefond«. 5. Hovedvandsæg af sølv, af Johan Adolf Asmussen, mester i Holbæk 1825-64. Stemplet med byvaaben og 4 navnestempler.

Ny- eller ombygninger, nyindretnin-

ger: Nyordning af oldsagsmagasin og magasin for bøger og tryksager.

KALUNDBORG OG OMEGNS MUSEUM

Besøgstal: 4032.

Udstillinger: Mindeudstillingen for museets stifter og mangeårige formand, kredslæge J. S. Møller's 100-årsdag 17/11 1965 fortsatte vinteren igennem og omfattede et udvalg af den del af kredslægens meget store indsamlede tekstsamling, som ikke til daglig er udstillet.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Foredragsrække af museumsinspektøren i vinteren 1965/66 for Kalundborg Husmoderforening om møbler, glas, sølv m. v., deltagelse i foredrag af museumsinspektør Hans Jørgen Hansen om vikingetidens Aarhus, sammen med F. O. F., og talrige omvisninger i museet under ledelse af museumsinspektøren eller formanden.

Vigtigere undersøgelser: er foretaget i juli-august 1966 på Kongsgaarden's jorde i Kongstrup, Røsnæs sogn, hvor der ved udgravning til sommerhus blev fundet skår fra »Dyssetiden«. Udgravningen blev under museumsinspektørens opsyn foretaget af stud. mag. Helge Brinch Madsen m. fl., og ved afslutningen inspiceret af professor, dr. phil. C. J. Becker, men beretningen er p. t. under udarbejdelse, så resultatet af undersøgelsen er ikke offentliggjort, udover lokal avisomtale.

Vigtigere nyerhvervelser: Tvangsdragt (spændetrøje) fra Kalundborg Arresthus, barok sølvpotageske, en del vogne med tilbehør, forskellige jordfund og et byhorn fra Kalundborgegnen.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Nationalmuseets restaurering af Statens ejendom, »Lindegården«, fortsættes. Indretningen af museets arbejdsrum er tilendebragt, og installationer foretaget,

således at museets kontor på 1. sal i hovedfløjen har kunnet aflastes for konserveringsarbejdet.

Vigtigere konserveringsarbejder: Udover fortsat konservering af inventar fra Kalundborg Apotek er stuarbejdet i »Lindegaarden's« rokokostue blevet restaureret af en stukkatør, udsendt fra Nationalmuseet. Arbejdet kostede kr. 12.000,-, hvoraf kr. 10.000,- var bevilget af Sonningfonden. Rokokostuens møblering er derefter omordnet.

ODSHERREDS FOLKEMUSEUM,
NYKØBING SJÆLLAND

Besøgstal: 1822.

Udstillinger: Julestue.

Publikationer: Årbog i samarbejde med Holbæk Museum. Avisartikler vedrørende Nationalmuseets udgravninger i Jyderup v/ Vig. Udgravninger i Skamlebæk, Fårevejle, Hemshøjgård, Vig, Glostrupgård, Egebjerg og Helenehøjgård, Højby.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Skoleundervisning i samarbejde med seminarieret i Holbæk, og Lejre-centret. Udarbejdelse af vejledning og opgavehefte foregår.

Vigtigere undersøgelser: Oldtidsbolpladser i Skamlebæk. Oldtids- og midtalders-kulturlag på Glostrupgård, Egebjerg.

Vigtigere nyerhvervelser: Vellignende kopi af »Solvognen« velvilligst deponeret på museet af Fa. Georg Jensen, Sølvsmiede. København.

Nyindretninger: Oldsagssamlingen. Pædagogisk tilrettelagt med billeder, kort og oversigter.

Konservering: Museets bronzer.

NÆSTVED MUSEUM

Besøgstal: o. 1200.

Udstillinger: Udstillingen »Laurits Pottemager« blev opretholdt hele året,

og to mindre udstillinger har været etableret i kortere tid: Sparemidler fra renessancen til vore dage (i anledning af den lokale sparekasses 100 års jubilæum) og »Julete«, et lille interiør, i juledagene.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Museumsundervisningen fortsat. Det store materiale fra pottemagerudstillingen (fund fra et renæssance-værksted) er således indgået i Næstved Gymnasiums historiespeciale.

Vigtigere undersøgelser: Den vigtigste undersøgelse har fundet sted på Ydernæs ved Næstved, hvor rester af en herregårdsbygning er afdækket.

Vigtigere nyerhvervelser: De betydeligste nyerhvervelser gælder Næstvedsølv, Kähler-keramik. Holmegårdsglas og Næstved-mønter.

SYDSJÆLLANDS MUSEUM,
VORDINGBORG

Besøgstal: 9223.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Som led i aftenskoleundervisning er afholdt en række foredrag om Vordingborgegnens oldtid, Borgen Vordingborgs historie og Vordingborgegnens folkekunst.

Vigtigere undersøgelser: Den igangværende udgravning af overpløjet høj på Bjergemarken nordøst for Vordingborg er fortsat. Udgravningen forventes afsluttet i 1967.

Nyindretninger: Indretning af studiesamling er påbegyndt.

LOLLAND-FALSTERS STIFTMUSEUM

Besøgstal: 11.526. (Hovedmuseet: 5.164, frilandsmuseet 6.362).

Udstillinger: Maj-Juni »Maribo-billeder«, December: »Mursten gennem 800 år« (i samarbejde med Nationalmuseet og de lollandske teglværker).

Publikationer: Årsskrift 1966.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Foredrag i forbindelse med udstillingen »Maribo i billeder«; udsendelse af materiale til skolerne i forbindelse med tegludstillingen.

Vigtigere undersøgelser: Maribos nye bygningshistorie. Udgravning af Krogsbølle kirketomt i Nakskov og af arealet omkr. ruinen af Nykøbing slot.

Vigtigere ny erhvervelser: Lygteur, sign. Johan Henrich Musenberg, Mariboe, (gave fra konsul Georg Jorck og hustru Emma Jorcks Fond og fra dispositionsbevillingen). Legetøj. Maribo-billeder. Skoleinventar og undervisningsmateriel fra den nedlagte Maribo private realskole. Indbo, redskaber og værktøj fra tre dødsboer. Tilvækst: genstande godt 800 numre, billeder 1.227 (nærmere redegørelse vil fremkomme i Stiftsmuseets årskrift 1967).

Ny- el. ombygninger, nyindretninger: I hovedmuseet er indrettet et permanent legetøjsrum. Engelsk fajance er nyopstillet. – I hovedmuseets kælder er der indrettet konserveringslokaler.

Vigtigere konserveringsarbejder: Falstergården på Frilandsmuseet (ikke afsluttet).

»FALSTERS MINDER«,
NYKØBING F.

Besøgstal: Ca. 3.000.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Aftenskole om egns historie i museets foredragssal afholdt af F. O. F. Endvidere tre offentlige foredrag med lysbilleder afholdt sammen med Foreningen til bevarelse af kulturminde i Maribo amt, Nykøbing F. afd.

Ny erhvervelser: Med økonomisk støtte fra dispositionsfonden har museet erhvervet den eneste tilbageværende bondestue med væg- og alkovepaneler på Falster. Stuen stammer fra afd. gdr.

Aages gård i Horreby, og er opmålt og tegnet af Nationalmuseet. Stuen vil blive opstillet i tidligere udlejede lokaler beliggende i fortsættelse af museets nuværende udstillingslokaler i museets ejendom.

Nyindretninger: Tekstilrummet er ved sammenlægning af to lokaler udvidet til ca. det dobbelte af det hidtidige udstillingsareal.

ODENSE BYS MUSEER

Besøgstal: Møntestræde 6.498, Den fynske Landsby 62.559, Fyns Stiftsmuseum 19.437, H. C. Andersens Hus 128.996, H. C. Andersens Barndomshjem 4.034, Carl Nielsens Barndomshjem 956, i alt 222.480.

Udstillinger: Møntestræde: Damask og Drejl (katalog). Fyns Stiftsmuseum: Preben Hornung (katalog), Carl-Henning Pedersen, »Nye tendenser II« og mindeudstilling for maleren Oluf Høst (katalog).

Publikationer: Fynske Minder 1965. Fynske Studier VI, 1966 (H. Topsø-Jensen: H. C. Andersen og andre Studier, festskrift). Anderseniana 1966. Odense Bys Museer, Beretning 1965–66.

Undervisnings- og oplysningsvirksomhed: I samarbejde med folkeuniversitetet: Bronzealderen (4 forelæsninger ved Birthe Kjølby og Søren H. Andersen). Danmarks kirker efter reformationen (5 forelæsninger ved Olaf Olsen, Erik Skov, Holger Schmidt, Hans Stiesdal og Johs. Exner).

Vigtigere undersøgelser: I året 1966 er udgravningerne på Møllegårdsmarken ved Broholm fortsat og afsluttet. Undersøgelserne på denne store gravplads fra romersk jernalder har stået på gennem otte år og har bragt 2008 grave for dagen. Heraf er syv jordfæstegrave, resten urnegrave og brandpletter.

Underetagen i Sct. Knuds klostres østfløj (Fyns Stiftsbibliotek) er blevet udgravet og opmålt; i Odense er endvidere opmålt ejendommene Overgade 4 og 8 (Løveapoteket), fra disse bygninger er hjemført bygningsdele. I Boreby, Fangel sogn, blev »Klokkemagerens hus« opmålt og i Ny Nyby på Tåsinge blev en gård, opført i holstensk byggeskik, ligeledes opmålt.

Vigtigere ny erhvervelser: Damask og drejlsvævet dækketøj. To større samlinger af tekstiler fra Tommerup og Kereminde. Skolerevisitter m. m. fra Gærrup, Brahetrolleborg sogn; fra samme sogns husflidsforening modtoges arkivalier. Odense-sølv: To spiseskeer fra 1699 og 1704, en sukkerstrøbøsse og to tedåser fra 1749 (guldsmed Søren Nielsen Bruun), en tedåse fra 1807 (guldsmed Poul Jensen Theilgaard), et hovedvandsæg (guldsmed Peder Jørgensen) samt en puncheske fra 1820 (guldsmed Knud Nielsen).

Ny- el. ombygninger, nyindretninger: Konserveringsanstalten er blevet flyttet og nyindrettet.

MIDDELFART BY- OG EGNSHISTORISKE MUSEUM

Besøgstal: ca. 2150.

Udstillinger: Årets bedste ny erhvervelser. Blandt de udstillede genstande må især fremhæves sølvting fra gamle middelfarthjem og for en stor del også udført af gamle middelfartssølvsmide, en krystalskål af rødt bøhmisk glas og med motivætsninger, værdifulde smykker og gammelt husgeråd. Der er i året nyregistreret ialt 120 nr.

SVENDBORG AMTS MUSEUM

Besøgstal: 1426.

Udstillinger: »Johannes Jørgensen 100 Aar – Barndommens Gader før og nu«.

Vigtigere ny erhvervelser: Pelerine, Guldnakke. Sort brudekjole + do. shawl fra o. 1880. Enradet radrenser. Brødtang. Fodbetjent tandlægeboremaskine. Sølvurkæde fra o. 1850 + andre smykker. Skitser og tegninger af Valdemar Vaaben. Saks (+ den rødhvide silkesnor) hvormed prinsesse Margrethe åbnede Svendborgsundbroen.

MUSEET FOR KERTEMINDE OG OMEGN

Besøgstal: 2200.

Ny erhvervelser: Sadelmagerværksted og skomagerværksted samt urmagerværksted er kompletteret. Maleri af Johannes Larsens gamle mølle, malt af sønnesønnen Jeppe Andreas Larsen. Stort skibsanker fra 1792, antagelig tabt af den engelske flåde i 1807.

»DEN GAMLE GAARD«, FÅBORG

Besøgstal: 4513.

Vigtigere ny erhvervelser: Hovedvandsæg og sølvske fremstillet af Fåborgmesteren Joh. Henrik Møller (borgersk. 1769).

Nyindretninger: Rum til udstilling af borgerdragter, samt skab til udstilling af 150-årig mandsdragt fra Lyø. Montrer til glasudstilling.

LANGELANDS MUSEUM

Besøgstal: 4.487.

Udstillinger: Fotoatelier og gamle fotos fra ca. 1900. »Fra Magasinet«: lertøj og kakler fra Chr. IV's tid.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: 24 aftenmøder i 2 aftenhøjskoler over emnet »Danmarks Oldtid«, delvis afholdt i museet.

Vigtigere undersøgelser: Højtomt med 2 jættestuer i Ennebølle, Snøde sn. Langdysse med 2 tidligere tømte stengrave i Frellesvig, Tullebølle sn. Enkeltgrav i

Fuglsbølle sn. 2 overpløjede gravhøje med urnegrave fra yngre bronzealder på Nygaard i Hov sn. Gravplads med brandgrave fra 1–2 årh. i Fuglsbølle sn. 3–4 Maglemoseboplads og flere fra yngre stenalder er påvist ved terrængennemgang af Langelands nørre herred. Fredningsnævnet for Svendborg Amtsrådskreds har erhvervet arealet omkring en restaureret jættestue på Hulbjerg i Magleby sn. og åbnet det for offentligheden. Områdets renholdelse og vedligeholdelse overtages fremtidigt af Sydlangelands kommunes vejvæsen, der også har påtaget sig anlæg af parkeringsplads og beplantning.

Vigtigere ny erhvervelser: Skivekølle af rhombeforfyrt fra jættestuetid. Sølvbæger af Eggert Andersen, mester i Rudkøbing 1712. Portrætmedaillon af Hans Christian Ørsted, Posch f. 1822.

MARSTAL OG OMEGNS MUSEUM

Ny erhvervelser: 1 kikkert fra 1880 med inskription for redningsdåd af en skibsbesætning af kapt. H. A. Bøye. Birkholms gamle brandsprøjte. 1 skibsdagbog med 3m/sk. »Iris« forlis. 2 skibsakvareller sk. »Sofie« og sk. »Minde 4«. 1 samling skibstømmer- og riggerredskaber. Forskellige erindringer fra sejlskibsfarten. 1 dåbsdragt fra omkring 1860. 20 skibsfotos.

VENDSYSSELS HISTORISKE MUSEUM

HJØRRING

Besøgstal: 4835.

Udstillinger: »Tegl«, udlånt af Nationalmuseets 2. afd. »Brændevin«, udlånt af Ålborg historiske Museum. Desuden 8 små udstillinger i museets udstillingsvindue.

Publikationer: P. Friis og S. Thomsen, »Museer i Vendsyssel«. P. Friis og S. Thomsen, »Et sygehus«.

Undersøgelser: Foruden en del mindre udgravninger og besigtigelser, har museet undersøgt 13 boplads, 9 grave og et jernudvindingsanlæg.

BANGSBOMUSEET FREDERIKSHAVN

Besøgstal: 9.579.

Udstillinger: Udlån fra de nordjyske landsdelsmuseer af »Smeden«. »Arven efter søstre Wittenkamp«. »Danske mønter 1500–1800«. »Juletræ og legetøj omkr. 1890«. Skiftende udstillinger i Turistterminalen fra museets forskellige afdelinger.

Publikationer: »Bangsbo – Før og Nu«. Herregårdens og byens historie samt orientering om museets samlinger.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: 18 byhistoriske foredrag for foreninger og skoler.

Vigtigere ny erhvervelser: Empiremøblement – Stolpeskab 1750 – Armstol, barok 1635.

Nyindretninger – ombygninger: Museets nordfløj restaureret indvendig. Nye montere og moderne belysning til samlingen af håarbejder.

MUSEET FOR THY OG V. HANHERRED THISTED

Besøgstal: voksne 1210 – børn 962.

Nyindretninger: En større våbensamling er nu udstillet på 1. sal.

MORSLANDS HISTORISKE MUSEUM, NYKØBING MORS

Besøgstal: 2600.

Udstillinger: Der har hver måned været en udstilling i et vindue, som Morsø Sparekasse har stillet til rådighed.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: I forbindelse med Morsø Folkeblad og Amtsbladet har museet udarbejdet en række artikler, der omtaler

enkelte af de interessanteste ting, lige- som der til artiklerne har været en række fotos. Desuden har 470 skoleelever fulgt en arkæologisk udgravning på nærmeste hold, samt i forbindelse med undervisningen gjort brug af museets samlinger. I forbindelse med Lærernes provinsårskursus er museets historie og opbygning fortalt. Desuden er museets samlinger forevist og gennemgået.

AALBORG HISTORISKE MUSEUM

Besøgstal: Algade 48 11.049. Haraldslund 9.020. Lindh. Høje 45.000.

Udstillinger: Deltaget med udlån i glaskunstneren Per Lützens udstilling af dansk glas hos Heal & Son i London. Brændevin. En udstilling af brændeviniens kulturhistorie i samarbejde med De Danske Spritfabrikker. Tobak i Aalborg. En udstilling af tobakkens kulturhistorie i Aalborg i samarbejde med Skandinavisk Tobakskompagni.

Publikationer: Brændevin. En billedbog. 28 sider. 4 kr.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Bygmesterklassen på Teknisk Skole opmålte i samarbejde med museet patriciervillaen Haraldslund og Klarupgaards nyklassiske hovedbygning. Aalborg årskursus for lærere. Museumsdirektør Peter Riismøller gennemgik Nordjyllands lokalhistorie med et fortsættelseshold.

Vigtigere undersøgelser: I samarbejde med Olfert Voss, Århus Universitet, er en jernudvindingsplads i Skovmarken, Tylstrup, Aistrup s. Kjær h. undersøgt af O. Marseen. En offerbrønd fra keltisk jernalder på Romdrup mark, Flestum h. og en keramikovn fra samme tid i Oudrup, Slet h. er udgravet af samme.

Vigtigere ny erhvervelser: Gaver: Tafelformet piano af fabrikant Gade, København omkring 1840, med tilhørende

taburet. 2 perkelchen fra Nøstetangen Verk omkring 1770, med monogram for Chr. 7, har tilhørt slægten Gleeurup til Vang Hovedgaard i Kjær herred. Testamentarisk gave fra landinspektør Gleeurup Christensen, Viborg. Firmaet C. W. Obels modelsamling, omfattende enhver vare, produceret af firmaet siden totalbranden i 1897 i fyldt pakning. Dertil mange billeder, etiketter, redskaber og andre rekvisitter til tobak, således flasker med snus fra 1860-erne. Ialt over 1000 numre. Snustobaksdåse af sølv, af Jens Kielsen Sommerfeldt, mester i Aalborg 1726-62. Gave fra C. W. Obels fond.

Køb: Rød dragkiste fra Kongeslev, dateret 1837, med fyldig historie. Danske glas, deriblandt et lasurmalet vinglas fra Mylenberg glasværk og et ravbrunt zwibelglas fra Conradsminde.

VIBORG STIFTSMUSEUM

Besøgstal: 23.733.

Udstillinger: »Smeden«, »Brændevin«, »Horder«, »Livet på Heden« m. fl.

Publikationer: Hvolris (kr. 2.00), Det ældste Viborg (kr. 5.00).

Vigtigere undersøgelser: Pedersstrædeundersøgelsen (vikingetid og middelalder i Viborgs gamle bykærne) 15.6. 1966 og året ud, Asmild Klosters vestfløj 1.9.1966 og året ud, jættestuetids-huse ved Løvelbro april 1966, fortsat indsamling af arkivalier til Mogensgadeundersøgelsen.

Vigtigere ny erhvervelser: Sølvusker-skål fra 1720'erne (mester Isachsen Friis, Ringkøbing), sølvbonbonniere slutningen af 1700-tallet (mester Jacobsen Møller, Viborg, gave fra Ny Carlsberg-fondet).

Ny- el. ombygninger, nyindretninger: Ny magasin- og udstillingsbygning, Paradis, i Nytorvgade 2 over gården. Ide-skitse til nyopstilling af samlingerne ud-

arbejdet af Poul Brøgger og Peter Seeberg (trykt i zinktryk i et oplag på 50 ekspl. Kr. 75.00).

FORHISTORISK MUSEUM, ÅRHUS

Besøgstal: 51.260.

Udstillinger: »Vikingerne Århus«, rådhushallen i Århus, 11.851.

Publikationer: Kuml 1964 og 1965.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Jysk Arkæologisk Selskab: 6 foredragsaftener og 1 sommerrejse til Vestsjælland.

Vigtigere undersøgelser: Vissinggård, (boplads med Maglemosekultur) – Stignæs (langdysse, tidlig neolitisk tragtægerkultur) – Kobberup (gravhøj med stenkiste, jysk enkeltgravskultur) – Tønning skov (stenlægning med senneolitiske grave) – Okholm (vikingetids boplads i samarbejde med Den antikvariske Samling i Ribe) – Nygade, Århus (byarkæologisk undersøgelse, vikingetid og middelalder) – Luftfotografering af arkæologiske anlæg.

Vigtigere nyhervelser: en større del af afd. rigsantikvar Johannes Brøndsteds arkæologiske bibliotek. Større dansk oldsagssamling fra afd. dr. Frisch, England. Etnografiske samlinger fra Afghanistan og Nigeria.

Ny- eller ombygninger: Museet har forladt lokalerne i Carl Blochsgade 28 og har taget hovedbygningen og dele af sidebygninger i brug på Moesgård, Højbjerg. Restaureringen fortsættes.

Vigtigere konserveringsarbejder: Diverse montagepræparater fra udgravningen af hotel Skandinaviens tomt. Nyindretning af konserveringsanstalt på Moesgård.

GLUD MUSEUM

Besøgstal: 5431.

FREDERICIA MUSEUM

Besøgstal: 2176.

Udstillinger: I februar udstilledes alle de rådhusportræt-malerier og marmorbuster som museet fik overdraget, da man flyttede fra det gamle rådhus til det nye. I oktober havde museet arrangeret en særudstilling af gamle billeder af forretninger og fabrikker samt af gamle købmandsskilte i anledning af Handelstandens 100 års jubilæum. Samme måned havde museet en specialudstilling af gammelt Fredericia-sølv i anledning af Museumsforeningens 50-års jubilæum.

Vigtigere nyhervelser: Gipsmodel af »Landsoldaten« stammende fra 1849. Fra godsejerinde Erna Christiani er modtaget forskellige minder om hendes onkel Carl Brostrøm, Carit Etlar, herunder en lille buste i rødler og et maleri udført af ham medens han gik på kunstakademiet, samt en buste forestillende Carit Etlar, og forskellige portrætter, således at museet nu har kunnet arrangere en særlig lille »Carit Etlar mindeudstilling«. Fra den østrigske professor Wilhelm Traeger modtaget 8 af ham malede billeder af motiver i Fredericia, En officerssesponton fra »Jydske Regiment« fra 1700-tallet. En skrivemaskine »Mignon AEG«, fra 1922. En marmor rivesten med løber til rivning af farver, samt en valsemølle til formaling af farver. 1 udpunslet oval sølvdåse udført af Fredericia-sølvsmiden Peter Nielsen Satterup. 1 lygteur udført af Peder Caspeller. Det mosaiske Trossamfund i København har deponeret 3 jødiske gravplader af træ, der i over 100 år har stået på den jødiske kirkegård her i byen. Efter at være blevet konserveret i København er de nu opstillet i »De 4 trossamfunds stue« på museet, som derved har fået sin samling af minder om den jødiske koloni her i byen betydelig forøget. De jødiske minder

dækker nu 2 af siderne i stuen, idet samlingen er blevet omordnet.

MUSEET PÅ KOLDINGHUS SLOT

Besøgstal: 44.835.

Udstillinger: Kolding Sømandsfor-
enings samlinger.

Publikationer: Sigvard Skov: Søfart.
1966. Sigvard Skov: En isbjørnetaller-
ken; Maritime Studier til Knud Klem.

*Oplysnings- og undervisningsvirksom-
hed:* Offentlig foredragsrække på slot-
tet om byens historie. Foredrag om
kunsthåndværk og våben ved museets
personale dels på slottet, dels i Syd- og
Sønderjylland. Studiekredse i kunsthånd-
værkets stilhistorie og i slægtshistorie.

Vigtigere undersøgelser: Undersøgel-
ser af hollandsk keramik i danske sam-
linger.

Vigtigere ny erhvervelser: Portræt af
kong Frederik V (Pilos skole). Fregat-
ten »Jylland« under Island 1874. Pallask
fra Frederiksgården i Flensborg. Roco-
cokonsol fra herregården Nørholm.
Bronzelysekrone fra ca 1870. Flora Da-
nica-blomsterskål (gave fra Ny Carls-
bergfondet), Thylstrup-figur (gave fra
Den kgl. porcelænsfabrik), stentøjskruk-
ke (gave fra Saxbo), moderne sølv fra
Fr. Hingelberg, A. Michelsen, Georg
Jensen og Hans Hansen (gaver fra de
nævnte sølvmedier).

Ny- og ombygninger: I slottets østfløj
er vagtstuen, hvor branden opstod i
1808, bragt under tag.

Konserveringsarbejder: Bindingsværks-
konstruktionerne fra Hans Ebbesens gård
1576 og Vaupells gård ca. 1600. Kon-
serverende gennemgang af dele af sam-
lingerne fra Ladelund Landbrugsmuse-
um.

EBELTOFT MUSEUM

Besøgstal: 45.760.

Vigtigere ny erhvervelser: Urmager-

værksted og blikkenslagerværksted, ure,
værktøj m. m.

RINGKØBING MUSEUM

Besøgstal: o. 7000.

Udstillinger: Fundsager fra stendyn-
gegrave og fra mesolitboplads i Hjorte-
mose i No.

Publikationer: Museet har ikke udgi-
vet nogen i kalenderåret 1966, men mu-
seumsforstanderen har i museets inter-
esse holdt dagspressen underrettet om
særlige fund og undersøgelser.

Vigtigere undersøgelser: Stendynge-
grave på Bondesgaards jorder og Ris-
tofts jorder i Thorsted sogn (professor
C. J. Becker). Undersøgelserne af jern-
alderforekomster i Nr. Omme sogn
(Grøntoft) foregår for Nationalmuseet,
men også her under ledelse af profes-
sor C. J. Becker.

Vigtigere ny erhvervelser: Fundsager
fra stendyngegrave i Thorsted sogn fra
undersøgelserne i 1966. 2 hjortetaksøk-
ser inddrevet på Holmslands Klit, begge
stenalder.

Ny- el. ombygninger, nyindretninger:
Museet fortsætter med installation af lys
i montrene og har derhos fået nogle sto-
re montreskabe forbedret, således at de
har glasvægge til alle fire sider.

HOLSTEBRO MUSEUM

Besøgstal: ca. 1000.

*Oplysnings- og undervisningsvirksom-
hed:* I samarbejde med folkeuniversite-
tet: Rigsarkivar J. Hvidtfeldt: Erik Sca-
venius. Professor C. J. Becker: Fore-
drag om undersøgelserne af stenalder-
grave i Herrup, Sevel sogn. I samar-
bejde med folkeuniversitetet: Arkitekt S.
Fritz: Danske sølvarbejder gennem ti-
derne med særligt henblik på Holstebro.

Undersøgelser: Professor C. J. Bec-
kers undersøgelser i Herrup. Museums-
inspektør C. L. Vebæk: Undersøgelse

af brændtbensgrav fra yngre bronzealder i Sevel. Fund: blad af bronzedolk samt en slagsten.

Nyerhvervelser: 6 søvlsker af gamle Holstebro-mestre, 1 hovedvandsæg, 1 salnur, 2 feltflasker fra 1864.

HERNING MUSEUM

Besøgstal: 8433.

Vigtigere undersøgelser: 2 skivehjul fra Momhøj og Kidris mose er på kulstof-14 laboratoriet dateret til 2100 f. Kr. f. – hvilket er ca. 600 år ældre end den ældste danske kulstof-14 datering for tilsvarende vognhjul.

Ny- el. ombygninger, nyindretninger: I hovedbygningen har museet afsluttet indretningen af et 90 m² stort ovenlysrum, som tages i brug til særudstillinger. Til ophængning bruges malede plader af pressede høvlspåner, forskydelige og til at ophænge vandret og lodret på en omkringløbende skilderiliste. En omfattende istandsættelse af lofter og vægge i hovedbygningens øvrige rum er afsluttet.

MUSEET FOR VARDE BY OG OMEGN

Besøgstal: 3600.

Udstillinger: 2. Særlig en udstilling af ure var godt besøgt.

Vigtigere nyhvervelser: Der indkom ca. 100 gaver mest tekstil og sjældne brugsgenstande.

Nyindretninger: Museet har foretaget en ret omfattende modernisering af landbrugsafdelingen, og der er indkøbt flere montrere og et kartotekskab. En jættestue – landets mindste – blev ved Nationalmuseets hjælp flyttet fra Mejl og genopbygget på museets grund.

ØLGOD EGNSMUSEUM

Vigtigere nyhvervelser: 125 gaver, mest mindre genstande til landbrugsaf-

delingen, men dog også lidt gammelt sølv og nogle tekstiler. Ved udgravning af byggegrunde kom nogle stenredskaber frem (enkeltgravstiden), en del jernudsmeltninger samt en af de gamle træspader (splitspade). En bronzealdergrav i Lyne blev udgravet ved hjælp fra Antikvarisk Samling, Ribe.

Ny- eller ombygninger: Museet vil i 1967 undergå en betydelig forandring med hensyn til udvidelse af udstilling.

ESBJERG MUSEUM

Besøgstal: Ca. 2600.

Publikationer: I anledning af museets 25 års jubilæum udgav museet en kunstmappe med 10 træsnit af grafikerens Erling Juhl, Esbjerg. Motiverne var kulturhistoriske emner i Esbjerg og omegn. Desuden i samarbejde med de andre sydvestjyske museer Mark og Montre 1966.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Aftenskole på museet med ca. 20 undervisningsaftener. Emne: Kulturhistorie. Deltagertal: Ca. 80.

Vigtigere undersøgelser: Udgravning af overpløjede høje i Esbjergs nærmeste omegn. Deriblandt en enkeltgravshøj i Gjesing og et megalitanlæg i Veldbæk. Desuden bopladsforekomster fra ældre germansk jernalder i Måde og Veldbæk. Undersøgelser i 1800-tals bondegårde under nedbrydning i Esbjergs omegn.

Vigtigere nyhvervelser: 6 1600-tals alterbilleder som depositum fra Skads kirke.

Nyindretninger: Jydepotteafdelingen under omordning med nye montrere og mere pædagogisk rigtig opstilling.

DEN ANTIKVARISKE SAMLING I RIBE

Besøgstal: 11.189.

Udstillinger: »Lys og Lamper«. Moderne Kunsthåndværk (Paula Trock og

Poul Havgaard). »Billeder af Jesu Liv«, en udstilling af fotos af danske udkårne altertavler, optaget af G. Franceschi. »Ribe i gamle Dage«.

Publikationer: »Mark og Montre – fra sydvestjyske museer«, 2. årgang af områdets historiske museers årsskrift. M. Bencard: »Eremitagens Interiører« (Arv & Eje 1966). L. Edelberg: »Nuristanske sølvpokaler« (Kuml 1965).

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: 8 foredrag og 3 ekskursioner for medlemmer af Det Antikvariske Selskab. For samme 1 studiekreds om Bygningsbevaring. I samarbejde med Ribe statsseminarium er udført opgavesæt for skoleelever i forbindelse med udstillingen: »Billeder af Jesu Liv«.

Vigtigere undersøgelser: For Ølgod Museum udgravning af en cirkulær, stenfyldt fladmarksgrav, hvori en lerkop og et halvt lerkar. (Fra yngre bronzealder?). I forbindelse med ombygning af et hus i Grønnegade i Ribe er foretaget undersøgelser og opmålinger af dette. Sammen med Nationalmuseets anden afdeling er foretaget en prøvegravning, hvor det er konstateret, at »Friishøj« i Plougstrup by, Jernved s., er en gravhøj og ikke, som formodet, et voldsted. Ved Breum Banke, Darum s., foretoges en undersøgelse, som afslørede et ca. 17 m langt hus (fra før-romersk jernalder?) med beboelse og staldende, hvori båsædskillelser og nedslidninger af kreaturerne. Derunder et stærkt ødelagt hus med vægrender og derunder igen i naturlig jord en brandgrube. Disse 3 hovedlag var adskilt af pløjelag. Ved Okholm, V. Vedsted s., fortsattes i samarbejde med Forhistorisk Museum i Århus udgravningen af en boplads fra vikingetid. Her fandtes bl. a. i en hustomt en sølvmønt med skibsbillede, der af Nationalmuseet er dateret til ca. 825. Dette fund, sammen med andre bekræfter Ribes fremtrædende plads i vikingeti-

dens handelsliv. På en mark ved Ny Puggaard i Jernved s. er udgravet en delvis ødelagt fladmarksgrav, som rummede en enkeltgravsøkse.

Vigtigere nyerhvervelser: Med støtte fra C. W. Strandens Fond har samlingen erhvervet en figurmalet alkoveforside og med støtte fra Antikvar Carl Julius Petersens Hjælpefond er erhvervet et chotol og en dragkiste. Som gave fra konservator Brorson Christensen, Nationalmuseet, er modtaget en del indbo, som stammer fra snedker Christensens hjem i Grydergade i Ribe. Ved kommunal udgravning på St. Catharina kirkegård er fundet en kuglepote, som formentlig må dateres til vikingetid. Fra familien Weber, København, er som gave modtaget en dragkiste fra V. Vedsted s., dateret 1803.

Nyindretninger: Ordningen af det forhistoriske stenmagasin på »Hans Tavsens Hus« er afsluttet. Ordningen af de øvrige magasiner på »Hans Tavsens Hus« er for tiden i gang, ligesom nyindretningen af de faste opstillinger i »Hans Tavsens Hus« fortsættes.

HADERSLEV AMTS MUSEUM

Besøgstal: 5013.

Udstillinger: Kunstudstillinger: Georg Ernst, Frederik Rohde, Karin Nathorst Westfeldt.

Publikationer: Årsskrift – Haderslev Amts Museum nr. 12.

Vigtigere undersøgelser: Boplads fra ældre romertid ved Hørløk, forsvarsværket Olmersdiget ved Uge, velbevaret dyssekammer med gang og stor stenrand ved Vedsted.

Vigtigere nyerhvervelser: Brændevinskål af Mathias Mogensen, ca. 1680.

RIGSARKIVET

Afleveringer: Udover de løbende afleveringer fra centraladministrationens

kontorer og den fortsatte aflevering gennem Udenrigsministeriet af konsulats- og gesandtskabsarkiver og gennem Finansministeriet af formueopgørelser 1945 har Rigsarkivet i 1966 modtaget bl. a. følgende:

Fra statsministeriet kopibøger, korrespondancejournaler og sagsjournaler samt journalsager op til 1945, og fra Udenrigsministeriet er afleveret sager vedr. vareproduktion og varehandel (66-sager).

Gennem Forsvarsministeriet er fra søværnskommandoen indgået emnemapper med kopibøger, journaler og registre 1939–45 og fra orlogsværftet tilbud på bygning af u-både, torpedobåde, flydedokker m. v. 1855–1940.

Fra Finansministeriet, Departementet for told- og forbrugsafgifter, er afleveret materiale vedr. det nordiske økonomiske samarbejde 1954–60.

Gennem Indenrigsministeriet er af fhv. medicinaldirektør Johannes Frandsen afleveret diverse sager og protokoller vedr. sundhedsvæsenet 1809–1954, og fra Indenrigsministeriets tegningsarkiv er af kgl. bygningsinspektør Sv. Eske Christensen afleveret ældre bygningstegninger.

Socialministeriet har afleveret journaler og ministersager fra ministeriet for særlige anliggender 1946–47 samt Hans Hedtofts ministersager 1945 og minister uden portefølje Frode Jacobsens arkiv.

Gennem Økonomiministeriet er modtaget »Monarchiets ældre Pensionslister« 1848–93 samt et bind notitser i tilknytning dertil.

Gennem Handelsministeriet er afleveret arkivalier fra revisionsudvalget for tyske betalinger 1945–57 og en række regnskabsbøger fra navigationsdirektoratet og derunder hørende institutioner frem til 1959.

Gennem ministeriet for offentlige ar-

bejder har kommissarius ved statens ekspropriationer på øerne afleveret sager vedr. jernbaneanlæg og ekspropriationer i Jylland og på øerne.

Rigshospitalet har gennem Undervisningsministeriet afleveret journaler, kopibøger, patientprotokoller, diverse andre protokoller samt journalsager fra Det kgl. Frederiks hospital og Den kgl. Fødselsstiftelse til nedlæggelsen i 1910. Atomenergikommissionen har afleveret regnskabssager 1955–60, og fra Direktoratet for erhvervsuddannelserne er modtaget arkivalier fra Tilsynet med handelsskolerne og fra direktøren for maskinmesteruddannelsen.

Statens museum for kunst har gennem Ministeriet for kulturelle anliggender afgivet arkivet efter Kontrolkommissionen for bygningen Statens museum for kunst 1889–97 samt regnskabs-sager 1865–1952.

Privatarkiver: Rigsarkivets samling af privatarkiver er i 1966 ved gaver fra private eller ved overdragelse gennem institutioner og selskaber øget med bl. a. følgende: Læge Harald Erik Abrahamssens arkiv 1917–23; oberstløjtnant Sv. Å. Andersens papirer, bl. a. vedr. Statens civile Luftværn, Dansk Luftværnsforening og den danske brigade i Sverige; indenrigsminister N. E. Arnth Jensens arkiv; professor, dr. theol. Aage Bentzens arkiv; organist Johannes Becks arkiv ca. 1887–1939 og tillæg til sognepræst Vilhelm Becks arkiv. Videre er modtaget breve til og fra missionær J. E. Bittmann og hustru, cand. theol. Andreas Bojes og hustrus arkiv 1882–1961, minister Fr. Borgbjergs arkiv, friskolelærer Jørgen Jørgensen Borups arkiv 1888–93, venstrepolitikerens, redaktør J. V. Christensens arkiv, en række breve og indberetninger fra minister Thomas Døssings arkiv, rektorerne Johs. Forchammers og O. Friis-Hansens arkiver samt arkivbetjent Johs. K. Gyrstingers

samlinger. Af højesteretssagfører Henning Hasles arkiv er afleveret diverse papirer vedr. besættelsestiden samt sager vedr. landsforeningen til kræftens bekæmpelse 1939–56. Videre kan nævnes redaktør Aage Heinbergs arkiv, stadslæge E. M. Hoffs papirer 1882–1928, en dagbog ført af zoologen J. S. Holten 1803, det Koch-Balslev'ske familiearkiv 1750–1942, havnebygmester Mathias Bjerring Kolbys arkiv 1816–48 og rigsarkivar Linvalds arkiv og samlinger, dele af professor, dr. med. Carl Lorentzens arkiv, indeholdende papirer vedr. Nationalforeningen til tuberkulosens bekæmpelse, oberst Chr. F. Løkkegaards arkiv, professor, dr. theol. Jens Nørregaards dagbøger 1912–46 samt breve fra denne til pastor Th. Glahn. Desuden er afleveret dele af provst Carl August Olivarius' arkiv 1875–1891, direktør C. G. Worsaaes arkiv og dommer E. H. Zeuthens arkiv 1900–1919. Amtmand P. Chr. V. Stemmanns arkiv er blevet suppleret med en samling kopier af breve og optegnelser vedr. Bornholms befrielse, ligeledes er modtaget supplerende afleveringer til højskoleforstanderne Ernst Triers og Poul Hansens arkiver, til familierne Kjølse, Hammers og Hastrups arkiver samt til familien Storcks arkiv.

Privatinstitutioner: Der er bl. a. modtaget arkivalier fra Danmarks internationale Studenterkomite 1946–62, Dansk historisk Fællesforening 1942–66, Dansk Røde Kors, Dansk Ungdoms Fællesråd 1945–64, Danske studerendes Fællesråd 1928–64, Ejderindsamlingen 1950–65, Foreningen af Skovfogedaspiranter, 1929–54, Forældreforeningen 1909–19, Fællesforeningen af Officerer og ligestillede af Hæren 1920–46, Institut for lokalhistorisk Forskning 1943, Interessentselskabet Søholm 1918–40, Kongelig dansk Yachtklub, Mellempøbeligt Samvirke 1946–61, Præsternes uofficielle

Forening 1943–46 og Østifternes Hypotekforening 1919–63.

Ialt har Rigsarkivet i 1966 haft en tilvækst på 1.345 hyldemeter. Samtidig er dog ved kassationer ryddet 178 m., nettotilvæksten bliver således på 1.167 m.

Publikationer: Af Statsrådets Forhandlinger 1848–63, der udgives af landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen, er udkommet bind VII dækkende perioden 4. sept. 1856–4. nov. 1859, desuden er publiceret en samling af Love, bekendtgørelser og cirkulærer m.m. vedrørende landsarkiverne. Rigsarkivet har i 1966 begyndt udsendelsen af registraturer over modtagne mikrofilm af Danica i udenlandske arkiver, foreløbig med fortegnelser over film fra Public Record Office, London, Stadtarchiv Lübeck, Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden, Deutsches Zentral-Archiv, Abteilung Merseburg, Oxenstiernasamlingen i Riksarkivet i Stockholm og Tordenskjolds arkiv i Det kgl. norske Videnskabs Selskabs bibliotek, Trondheim. I 1966 udsendtes endvidere de to første numre af tidsskriftet »Arkiv«. Det har undertitlen »Tidsskrift for arkivforskning« og vil årligt udkomme med to hefter på hver 64 sider. »Arkiv« vil bringe afhandlinger om arkivteori, administrativ historie, arkivteknik og arkivbenyttelse. Historiske emner, ved hvis behandling arkivproblemer har særlig vægt, eller som kan illustrere arkivaliers udnyttelsesmuligheder, falder også inden for emnekredsen. Udgivelsen af tidsskriftet »Nordisk Arkivnyt« er fortsat med de sædvanlige 4 numre.

Læsesal m.m.: I det forløbne år har der på læsesalen været 12.770 besøgende, der tegner sig for 41.183 ekspeditioner. Det er en lille nedgang i forhold til 1965. Til ministerierne er foretaget 24.805 ekspeditioner og til benyttelse på andre institutioners læsesale er udlånt 1.009 enheder, mens indlånet fra

andre arkiver af arkivalier til brug på Rigsarkivets læsesal andrager 1.234 enheder.

Konserverings- og kopieringsafdelingen: Der er konserveret 107 pergamenter, 361 segl og 2.510 enkeltstykker og bind. Desuden har man taget 10 segl-afstøbninger. Det fotografiske atelier har taget 484.138 optagelser og 814 forstørrelser, og der er fremstillet 59.583 xeroxkopier.

Udstillinger: På 3 særudstillinger i Rigsarkivets vestibule har der været vist en række arkivalier og trykt materiale om »Tordenskiold og forsvaret af Norge 1716«, om det første kolonisationsforsøg i Vestindien for 300 år siden og om Christian 5.s matrikel fra 1688. Den permanente udstilling har haft 1170 besøgende, og der har været 32 omvisninger.

Foredrag: Forårets og efterårets foredragsrækker på hver 4 foredrag har i 1966 haft som emner henholdsvis Privatbreve gennem seks århundreder og Den politiske magtkamp 1864–1901.

Danica- og sikkerhedsfotografering: Arbejdet med fotografering af Danica i udenlandske arkiver fortsættes. Der er hjemkommet en del film af de først udtagne, og der er som ovenfor nævnt påbegyndt udsendelse af registraturer over dem. I 1966 er foretaget undersøgelser med henblik på fotografering i Vatikanerarkivet i Rom ved arkivar, dr. Vello Helk, i det franske udenrigsministeriums arkiv i Paris ved overarkivar, dr. Henry Bruun og i arkiver i Moskva og Leningrad ved arkivarerne Knud Rasmussen og S. Rambusch.

Rigsarkivets sikkerhedsfotografering er fortsat i øget tempo i 1966, efter at der er ansat ekstra personale til denne opgave. Som foreløbigt mål har man sat sig fotografering af alt arkivmateriale ældre end år 1600. Der vil blive taget positiv kopifilm af materialet til

fordeling mellem de forskellige landsarkiver, og det vil blive muligt for såvel private som institutioner at bestille kopifilm, dog kun hele ruller.

LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND M.M.

I 1966 blev nybyggeriet ved landsarkivet afsluttet, og personale og publikum kunne forlade barakbygningen og den interimistiske læsesal i rigsarkivet til fordel for nye kontorer og læsesal, der toges i brug i september. Samtidig udvidedes læsesalens åbningstid, således at der nu er åbent alle hverdage fra kl. 9 til kl. 17, med ekspedition kl. 10–12 og kl. 13–15³⁰. Antallet af besøgende var i 1966 5.336, og der blev til disses brug foretaget 27.806 ekspeditioner.

Først i årets tre sidste måneder var landsarkivet i stand til at modtage afleveringer udover de fast løbende. Her skal særlig nævnes afleveringer fra Frederiksberg birk 1870–1919, Københavns byret (kommissionsarkiver) 1914–38, Københavns overpræsidium 1927–36, Københavns amtstue 1843–1959, Det classenske fideikommiss 1901–45 og sager fra de ekstraordinære statsadvokaturer 1945 ff. Samtlige afleveringer udgjorde 540 hyldemeter.

Registreringen af retsbetjentarkiverne indtil 1919 er fortsat med embederne i Københavns og Frederiksborg amter. Og der er arbejdet videre med registreringen af kommissionsdomstolenes arkiver, mens registreringen af de kgl. bygningsinspektorsarkiver er afsluttet. Endelig har man påbegyndt registreringen af Helsingør rådstuearkiv.

Der er udarbejdet registre til Københavns bytings obligationsprotokoller med pant i fast ejendom 1690–91, 1702–03 og 1736–39 og over vielser i Trinitatis kirke 1813–1907.

Landsarkivet har siden oktober rådet

over et xeroxkopieringsapparat, der dels benyttes til kopiering af særlig slidte eller skrøbelige arkivalier, først og fremmest kirkebøger før 1814, dels til publikumservice. I tiden oktober–december 1966 fremstillede landsarkivet således omtrent 12.000 xeroxkopier.

I juni udsendtes den af landsarkivar, dr. Harald Jørgensen udarbejdede guide: Landsarkivet for Sjælland m.m. og hjælpemidlerne til dets benyttelse. I serien Foreløbige arkivregistraturer har landsarkivet i 1966 udsendt: Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Gl. Københavns amt.

Efter overflytningen til de nye bygninger har landsarkivet haft en del gruppebesøg og omvisninger, omtrent 600 personer har gæstet arkivet. Som et særligt arrangement figurerer Marburger-arkivskolens 2-dages besøg i oktober.

Ved indflytningen arrangeredes en udstilling, der skildrer landsarkivets bygningshistorie 1889–1965 i foredrags- og udstillingssalens vægmontrer. I gulvmontrerne har været indrettet dels en udstilling, der belyste dansk-tyske relationer igennem tiderne, dels en udstilling af københavnske arkivalier.

LANDSARKIVET FOR FYN

Benyttelse: 1966: 2861 besøgende (1965: 2493 besøgende), der på læsesalen har benyttet 12.934 bind og pakker (1965: 11.529 bind og pakker).

Afleveringer: Af ordinære afleveringer mærkes: Ærøskøbing dommer: realregistre og notarialprotokoller 1897–1919. Svendborg politimester: sabotage-sager og andre sager fra besættelsestiden 1943. Svendborg amtstue: skattehovedbøger og andre embedssager 1893–1962. Assens Amtstue: skattehovedbøger m.m. 1883–1929. Assens kommune: byrådets forhandlingsprotokoller 1853–

1910. Otterup kommune: Diverse kommunale arkivalier 1809–1939. Vissenbjerg kommune: Diverse protokoller og skattelister 1842–1949. Odense romersk-katholske præst: fødselsprotokol 1921–1963.

Gaver: Odense bys museer: Skoleprotokoller for Sybillesminde m. fl. skoler 1804–1955. Østifternes brandforsikring: Vurderingsprotokoller for Odense amts 13. distrikt 1921–1953 og for Svendborg amts 18. distrikt 1900–1952. Den almindelige brandforsikring for landbygninger af 1792: Svendborg branddirektorats forsikringsprotokoller. H. K. Nielsen, civilingeniør, Hjallese: Til Klarskovs historie (manuskript). Laurits Nielsen, redaktør, Odense: »Arto« 1952 og 1964–65.

Ordnings- og registreringsarbejder: Fyns bispearkiv er blevet nyregistreret. Der er udskrevet registersedler til en lang række kirkebøger og skifteprotokoller, ligesom en lang række alfabetiske registre til kirkebøger er blevet renskrevet.

Kassationer: I retsbetjentarkiver samt i Odense og Assens amtsråds arkiver er kasseret ca. 71 hyldemeter.

Forskelligt: I marts 1966 blev af pladshensyn en lang række arkivalier fra Odense, Assens, Svendborg og Ærø amtstuer samt Odense, Assens og Svendborg amtsråd og Fyns stiftskasserer deponeret i Landsarkivet for Nørrejylland.

LANDSARKIVET FOR NØRREJYLLAND

Landsarkivets læsesal har i 1966 været besøgt af 6470 (1965: 6734), og der er benyttet 49.411 bind og pakker (1965: 48.826) og 1446 film (1965: 925). Der er afleveret 10.671 bind, pakker og læg, hvoraf 843 er gaver. I løbet af året er der kommet en del afleveringer fra Den almindelige Brandfor-

sikring for Landbygninger, hvis lokal-kontorer er blevet anmodet om at aflevere arkiverne til ca. 1950. En opfordring til sognerådene om at aflevere ældre kommunearkiver har kun resulteret i aflevering af 2 kommunearkiver. Desuden kan der være grund til at gøre opmærksom på følgende afleveringer: Aalborg Katedralskoles arkiv 1863–1949, Overtoldinspektoratets arkiv 1891–1966, Breve 1887–1947 til P. N. Tang Barfod og hustru, Nr. Vosborg (Marie Z. Barfod), Forfatteren Aug. F. Schmidts privatarkiv (pastor Axel Westh, Århus) og Clausholm godsarkiv (godsejer Berner).

Journalsager 1835 ff. vedr. Sønderjylland er udtaget fra Ribe stiftamts arkiv og afleveret til Landsarkivet i Åbenrå, revisionen af Viborg bispearkiv er afsluttet, over kirkebøgerne er udarbejdet et kartotek ordnet alfabetisk efter sogne-navne, revisionen af godsarkiverne er fortsat, alle større samlinger i håndskriftsamlingen er ordnet, og systematiseringen af enkeltstykker er påbegyndt, Aug. F. Schmidts brevsamling er registreret, og en ordning af landsarkivets seglsamling er påbegyndt. Endelig er der udarbejdet en duplikeret oversigt over landsarkivets mest anvendelige hjælpemidler.

Landsarkivet fejrede sit 75-års jubilæum 12. august 1966 dels med udsendelse af en bog om arkivets historie med titlen »Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland 1891–1966«, dels med en speciel jubilæumsudstilling, der i dagene fra 12. til 20. august var åben for offentligheden. Foruden de ca. 325 besøgende på jubilæumsudstillingen har 791 personer i årets løb fået forevist landsarkivets permanente udstilling. I lighed med sidste år holdt landsarkivet i samarbejde med Historisk Forening i Århus fra 30. november til 2. december et arkivkursus for 11 historiestuderende fra Århus Universitet.

LANDSARKIVET FOR DE SØNDERJYSKE LANDSDELE

Landsarkivets besøg var i 1966 2.057 mod 2.188 i 1965, antallet af fremtagne sager til læsesalsbesøgende var 18.646 (1965: 20.873), udlånet til andre arkiver og centralbiblioteker var 473 bd., pk. og læg (1965: 437), medens indlånet fra andre arkiver var 430 bd., pk. og læg (1965: 157).

Efter at der 1965 blev deponeret godt 400 m. arkivalier i landsarkivet i Viborg, har det været muligt at modtage grundbøger og grundakter fra Tønder retskreds, dele af Lånekassen for Sønderjyllands arkiv, Sønderjysk Hypoteklånefonds arkiv og enkelte præstearkivalier. Ialt andrager afleveringerne fra offentlige institutioner 247 m. Fra private er som gave eller deposita modtaget 42 m., hvoraf især skal nævnes afleveringer fra Landeværnet, fra rentier Chr. Beck, Åbenrå (kaptajn Hans Bruhns erindringer), fhv. førstelærer A. Erichsen, Sønderborg (sager fra Asserballe skov skole), rentier N. J. Gotthardsen, Møgeltønder (dele af hans privatarkiv), lærer J. Holdt, Rugbjerg (familiepapirer fra Løjt og sager vedrørende Løjt Kirkeby skole), førstelærer H. C. Hummeluhre, Rens (skolesager fra Rens 1881–1946 og ejendomspapirer fra Rens og Kværnholt), gårdejer Iver Iversen, Rugbjerg (udskiftningsakt for Rugbjerg), Peter Jensen, Lundsæk pr. St. Nustrup (Foreningen af fhv. Krigsfanger i Rusland's arkiv), overdyrlæge R. Michelsen, Åbenrå (ejendomspapirer og regnskabsbøger vedr. den Michelsen'ske gård i Kolstrup), førstelærer Alb. B. Mikkelsen, Hovslund (arkivalier fra Ø. Løgum sogns skoler), sognerådsformand Marcus Neumann, Vilstrup (1794, »Vermessungsregister über die Ländereien des Kirchspiels Wilstrup« med tilhørende kort), sognerådsformand Chr. Nielsen,

Simmersted (arkivalier fra Halk sogn, Simmersted skolekrønike m. v.), førstelærer J. A. Nielsen, Varnæs (arkivalier fra Mjolden og Ottersbøl kommuner), Marie Nielsen, Guderup (dele af Jørgen Niensens arkiv), frk. Gunder Nissen, Strandelhjørn (familiebrev, poesibøger m. v.), gårdejer Jens Skau, Nygård (Gabbøl-Østerlindet Hesteavlforenings arkiv), fhv. førstelærer N. C. Spandet, Horsens (dele af Carla Schiblers og hans eget privatarkiv), landsretssagfører Knud Lausten Svendsen, København (amtsskolekonsulent Nic. Svendsens privatarkiv), gårdejer Jørgen Tingleff, Lund (Udstykningsforeningen for de sønderjyske Landsdeles arkiv), fru overretssagfører Johanne Manthey Wagner, Nærum (suppl. aflevering af Den sønderjyske Fonds arkiv) og pastor emer. A. Øster, Randers (rebslagermester Chr. August Østers privatarkiv).

Endvidere har landsarkivet modtaget store testamentariske boggaver fra rigsarkivar Axel Lindvalds og amtsskolekonsulent Nic. Svendsens boer.

Registranterne over præstearkiverne i Tørninglen, Tønder og Åbenrå provstier er renskrevne på maskine.

Landsarkivet har haft 16 besøg af forskellige studiegrupper med tilsammen 258 deltagere.

ERHVERVSARKIVET, STATENS ERHVERVSHISTORISKE ARKIV

Afleveringerne androg 6.309 bind og pakker mod 10.015 i 1965. Der er modtaget følgende arkiver:

Organisationsarkiver: Akademiet for de tekniske Videnskaber 1937–66 (videreaflevering); Landsforeningen »Bedre Byggeskik«, København, 1915–60; Håndværksrådet, 1890–1961; Mejerierenes Propagandaudvalg, Århus, 1923–40; De samvirkende danske Husmandsforeninger, 1961–65 (videreaflevering).

Industriarkiver: A/S Carl Flachs Garverier, Århus, 1875–1960; Møbelfabrikant C. B. Hansens Etablissement A/S, København, 1900–61; A/S Køge Værft, 1920–21 (småsager); A/S Titan, København, 1960 (videreaflevering).

Handelsarkiver: A/S Hadsund Korn- og Foderstofforretning, 1949–64; vinhandler M. Henriksen, Århus, 1898 (småsager); glasvarehandler Vilh. Ronge, København, 1840–1900; købmand Kaj Simonsen, Løgstør, 1790–1963; manufakturgrosserer og konfektionsfabrikant F. J. Zachariae, København, 1890–1944.

Andelsvirksomheder: Centralværkstedets Brugsforening, Århus, 1910–64; A/M Fabjerg, 1887–1966; Horns Herreds Andelsmejeri, Lyngerup, 1888–1962; Maria Magdalene Brugsforening, Ryomgård, 1914–34 (småsager); Nordisk Andelsforbund, 1957–61 (videreaflevering); Stokkemærke Andelsmejeri, 1888–1927; Andelsmejeriet Veggergaard, Vegger, 1897–1914 (småsager); Andelsmejeriet »Åside«, Snesere, 1897–1966. I denne forbindelse retter Erhvervsarkivet en opfordring til alle historisk interesserede landet over om at medvirke til, at arkiverne fra de mange brugsforeninger og andelsmejerier, som nedlægges i disse år, bliver sikret ved aflevering til Erhvervsarkivet. Først ved at samles og vurderes sammen med andre tilsvarende arkiver er der mulighed for en rationel forskningsmæssig udnyttelse af sådanne arkiver.

Andre: Byernes Hypotekforening, København, 1901–63; Dybvad Handelsskole, 1951–65 (småsager); Falcks Redningskorps, København, 1953–60 (videreaflevering); Holsteinborg Sparekasse, 1811–1933 (videreaflevering); advokatfirmaet Peter Hvolby & Erik Varbo, Ålborg, 1941–66; sagfører Olrik Jensen, København, 1933–62; Jysk Brandforsikring, Århus, 1923–33 (småsager); sagfø-

rerfirmaet Jæger, Rambusch, Andrup & Hansen, Esbjerg, 1921–64; Københavns Kreditbank A/S, 1916–66; Landhypotekforeningen for Danmark, Århus, 1906–64; landsretssagfører Erik Larsen m. fl. Thisted, 1857–1965; landsretssagfører Gunnar Madsen, Pandrup, 1906–63; Marie Magdalene-Koed og Omegns Sparekasse, Ryomgård, 1874–1952; ingeniør V. Nørgaard Nielsen, Viborg, 1933–66; advokat C. M. Olesen, Århus, 1940–58; metaltrykker A. Schlæger, København, 1913–22 (småsager); advokat Aa. Kr. Nielsen, Nørresundby, 1899–1966; havearkitekt Johs. Tholle, København, 1918–38 (videreaflevering); A/S Århus Amtstidende 1903–65.

Der er udført ordningsarbejde i arkiverne fra Den almindelige Brandforsikring, Århus; Andelsudvalget; Landsforeningen »Bedre Byggeskik«, København; Byernes Hypotekforening, København; Centralværkstedets Brugsforening, Århus; Dybvad Handelsskole, Dybvad; A/M Fabjerg, Fabjerg; A/S Falcks Redningskorps, København; A/S Carl Flachs Garverier, Århus; Fyens Disconto Kasse; Hadsund Korn- og Foderstofforretning; møbelfabrikantfirmaet C. B. Hansens Etablissement, København; Jacob Holm & Sønner, København; Horns Herreds Andelsmejeri, Lyngstrup; Håndværksrådet; Industrirådet; sagfører Olrik Jensen, København; A/S Jysk Elektro, Århus; advokatfirmaet Jæger & Rambusch, Esbjerg; Københavns Kreditbank A/S; A/S Køge Værft, Køge; Landhypotekforeningen for Danmark, Århus; landsretssagfører Gunnar O. Madsen, Pandrup; Marie Magdalene Brugsforening, Ryomgård; Mejeriernes Propagandaudvalg, Århus; sagfører Aa. Kr. Nielsen, Nørresundby; Nordisk Andelsforbund; ingeniør V. Nørgaard Nielsen, Viborg; advokat C. M. Olesen, Århus; Plums Handels-Aktieselskab, Assens; De samvirkende danske Husmandsforenin-

ger; købmand K. Simonsen, Løgstør; udtørringsselskabet »Sjørring Sø«, Sjørring; Sthyr & Kjær A/S, København; J. P. Suhr & Søn, København; havearkitekt Johs. Tholle, København; A/S Titan, København, Trier & Goldschmidt A/S, København; købmandsfirmaet P. Willer, Rødby; Østifternes Brandforsikring; Århus Handelsstandsforenings Handelsskole, Århus; Andelsmejeriet »Åside«, Sne-sere; retsbehandlede arkiver fra Hof- og Stadsretten i København og skifteretten i Odense.

Fortsat er den løbende registrering af dagspressens artikler om erhvervslivets mænd og udarbejdelsen af det sammenfattende register over brevmodtagere til D. B. Adlers og Moses & Søn G. Melchior's kopibøger. Under fortsat udarbejdelse er endvidere et person- og stedregister til Landhusholdningsselskabets journaler.

Håndbibliotekets tilvækst udgjorde ca. 6000 bind, hvoraf en væsentlig del vedrører udenlandsk økonomisk historie.

Erhvervshistorisk årbog 1965 udkom i oktober. Den indeholdt udelukkende afhandlingen: Dansk-engelsk samhandel 1661–1963 af Birgit Nüchel Thomsen og Brinley Thomas under medvirken af John W. Oldam samt beretning om virksomheden 1964–65. Af den 438 sider store afhandling foreligger en særudgave, der er blevet distribueret i England og Danmark af Tuborgfondet. Et mindre antal af denne særudgave er udkommet i boghandelen.

Den 5. september om formiddagen afholdtes en præsentation af arkivet. Til denne var indbudt en kreds af særligt interesserede, herunder repræsentanter for folketinget, kulturministeriet og erhvervslivet. Arkivets formand, general-konsul, professor dr. phil. Troels Fink opridsede Erhvervsarkivets historie, og overarkivar Vagn Dybdahl redegjorde for arkivets opbygning og arbejde, hvor-

efter der var rundgang i samlingerne. Præsentationen sluttede med en frokost, hvor kulturminister Hans Sølvhøj i en tale understregede Erhvervsarkivets betydning i den historiske videnskab. Rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt tog ordet bl. a. for at understrege betydningen af, at der sikres arkiverne mulighed for lønmæssigt at fastholde sit personale.

I forbindelse med præsentationen og i dagene derefter modtog Erhvervsarkivet store gaver til institutionens forskningsfond. Direktør, cand. oecon. Hans Øhrstrøm overrakte fra Tuborgfondet 25.000 kr., mens direktør, civilingeniør Johan Hoffmann mødte med en check på 10.000 kr. fra Dansk Arbejdsgiverforening. I de følgende dage modtog fondet yderligere 13.150 kr. og 6.575 kr. fra henholdsvis Carlsbergs Mindelegat for Brygger I. C. Jacobsen og Århus Oliefabriks fond for almene formål.

Erhvervsarkivet har til trykning af publikationer, fortrinsvis arkivvejledninger o. lign. anskaffet en offset trykmaskine og dertil hørende varityper sætemaskine.

KØBENHAVNS STADSARKIV

I 1966 havde stadsarkivet en tilgang på 724 bind og 4.589 pkr. arkivalier. Den københavnhistoriske avisudklipsamling forøgedes med 1359 udklip, og registret til samlingens gruppe personalia fortsattes. Der kasseredes ialt 19,5 tons arkivalier.

Et personregister til de ældste københavnske laugsprotokoller er fremdeles under udarbejdelse, ligesom Opfostringshusets arkiv fortsat er under omordning. Selskabet til Oprettelse af Kaffe- og Spisehusets arkiv 1883–1900 samt Fæstekontorenes arkiv 1848–1939 er omordnet.

Udlån af arkivalier til brug uden for

arkivet androg ialt 9.445 stk. 1.287 besøgende (herunder telefoniske henvendelser) foranledigede fremtagning af 8.499 stk. arkivalier. Til besvarelse af 41 skriftlige forespørgsler benyttedes 1.661 stk. arkivalier. Stadsarkivets fotografiske atelier udførte 5.105 stk. forskellige optagelser og leverede 5.972 forstørrelser m. v.

I rådhusannekset i Njalsgade toges et reservemagasin på ca. 470 m², forsynet med kørende reoler, model Rosengrens, i brug.

Ved skrivelse af 21. oktober 1966 godkendte magistratens 1. afdeling nye regler for benyttelsen af de i stadsarkivet opbevarede arkivalier, således at arkivalier, der er mere end 50 år gamle, almindeligvis er tilgængelige for publikum. Undtaget er borgerskabsprotokoller og handelsregistrets protokoller, der er umiddelbart tilgængelige, borgerlige vielses- og lysningsprotokoller, der er tilgængelige efter 30 års forløb, den samlede magistrats protokoller, forhørsprotokoller, personaleakter m. v., der er tilgængelige efter 100 års forløb, samt sager vedrørende separation, skilsmisse, værgemål, indfødsret, social forsorg o. lign., der skal være 80 år gamle, før de må benyttes af publikum. Reglerne trådte i kraft 1. januar 1967.

Under redaktion af stadsarkivaren udsendes Historiske Meddelelser om København årbog 1966.

KALUNDBORG BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV

har modtaget en jævn strøm af stof. Kalundborg Olieraffineri deponerede sin store scrapbog med dets historie i billeder og tekst. Kalundborg og omegns landøkonomiske Forskudsförening har skænket sit arkiv. Pressefotograferne Henry Frederiksen og Carl Møller samt byens fire blade har skænket man-

ge billeder og Sjællands Tidende et jubilæumsnummer for 50-året, (tidl. Sorø Amtstidende.) Lærer Ernstsens privatarkiv med manuskripter er skænket fra frk. Ernstsens bo, Rørby, og fru A. B. Hansen, Raklev, skænkede over 70 slægtsportrætter. Læge frk. Larsen har skænket 11 målebordsblade m. m., ministersekretær Finn Brostrøm gamle og nye fotos i stort antal. To tegninger af kirken før 1827 samt to billeder af det middelalderlige Kalundborg er indgået. Fru Baunsgård, Skive: Dokumenter og fem billeder af tidligere borgere. Skovrider A. Schmidt, Nyk. F.: Kalundborgsiden af tidl. borgmester Landers privatarkiv. Fru H. Hansen, Nr. Alle: Ti meget værdifulde billeder fra gammel tid. Sejlklubben har fortsat sin deponering. Endelig har fru fabrikant Th. Jørgensen indleveret en gammel film fra ca. 1910–14, som er blevet gjort brugbar og viser hovedgadens liv og udseende.

Udstillingsmontren på Ole Lunds Gård har vist billeder af Kirken, Havnen, Ole Lunds Gård, Olieraffineriet, Sct. Jørgensbjerg m.m. I »Jul i Kalundborg og omegn« har været omtale af gamle portrætter med gengivelser, omtale af Skanserne 1807–14 omkring Kalundborg og deres betydning samt påbegyndt en fortsættende bred skildring af »Livet i Ole Lunds Gård« fra 1800.

MIDTSJÆLLANDS LOKALHISTORISKE ARKIV, RINGSTED

Udover det egentlige arkivarbejde, der er fortsat, har arkivet i år gennemført et hjemstavnskursus på 10 aftener + afslutning. Interessen var stor med ca. 100 deltagere. Møderækken blev indledt af skoleinspektør Strøge Nielsen, Toksværd, med 3 foredrag om det ældste Ringsted, hvorefter kirken og kir-

kens historie blev gennemgået af sognepræst Ejner Fledelius. I 6 efterfølgende aftener gennemgik nogle af arkivets arbejdsudvalgs medlemmer forskellige emner hentet fra Ringsteds historie og til illustrering af foredragene var fremskaffet en række værdifulde billeder, som nu indgår i arkivets billedsamling med henblik på senere benyttelse. Alle foredragene er samtidig optaget på bånd og bevaret i arkivet. Arkivet har yderligere i årets løb suppleret sine samlinger med xeroxkopier fra Rigsarkivet af en række arkivalier, som har interesse til belysning af Ringsteds historie, bl. a. folketællingerne fra 1787, 1845 og 1890.

NÆSTVED BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV

Det forløbne år har været præget af stor aktivitet. De 12 medarbejdere har haft travlt med de mange sager, der er indkommet. Blandt de vigtigste kan nævnes: Næstved kommunale Aftenskoles forhandlingsprotokoller (2 bd.), Dagbladet Aktuelt–Sjællandsposten (4 bd.), Smedemester i Stavnstrup N. J. Christensens arkiv 1880–1923 (6 bd.), Siperup Andelsmejeri 1888–1923 (6 bd.), Toksværd Andelsmejeri 1890–1966 (83 bd. og 24 pk.), Medlems- og forhandlingsprotokoller for Næstved kommunale Forening 1866–1951 (2 bd.), desuden kan nævnes en serie billeder af Næstved Politikorps.

Arkivet har haft besøg af en gruppe medarbejdere fra Korsør og omegns lokalhistoriske Arkiv og har taget initiativet til regionalmødet i Fuglebjerg 12. sept. 1966 for 5 lokalhistoriske arkiver i Sorø amt. Fire af arkivets medarbejdere deltog i »Sammenslutningen« kursus i København i marts 1967. Der er videregivet betydelige arkivalske materialer til andre lokalhistoriske arkiver.

FAXE HERREDS LOKALHISTORISKE ARKIV

Tilgangen af arkivalier er stigende, og arkivmateriale fra 3 af herredets nedlagte mejerier er indgået, ligesom samlingen af skudsmålsbøger støt vokser. Trods den korte levetid arkivet har haft, har det i enkelte tilfælde været muligt at hjælpe private slægtsforskere med oplysninger. På en udstilling i Kongsted den 30/4 udstilledes en del af arkivets materiale.

LOLLANDS ARKIV

Virksomheden er fortsat med indsamling og anskaffelse af materiale, derunder fotografier, gl. postkort, næsten samtlige årgange af Lolland-Falsters Telefonselskabs håndbog samt andre tryksager af egnhistorisk interesse. Desuden er modtaget genpart af Det kongelige Biblioteks topografikatalog og fortegnelse over de Lolland vedr. plancher i O. J. Rawerts maleriske rejse.

Særlige personkartotekskort er trykt.

FALSTERS EGNSHISTORISKE ARKIV

Der kommer stadig materiale, navnlig billeder. Vi fortsætter avisgennemgangen.

BYARKIVET I KERTEMINDE

Fotosamlingen er betydelig forøget, bl. a. med fiskeribilleder samt nogle gadepartier som nu er nedrevet.

MIDDELFART BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV

Arkivet har i det forløbne år erhvervet meget materiale gennem lokale afleveringer og ved affotografering af ting fra Rigsarkivet, Landsarkivet for Fyns Stift og Matrikelarkivet.

Der er i årets løb acc. 66 arkivlæg i

kartoner, mapper eller indbunden. Vore samlinger indeholder i dag ialt 1744 arkivlæg, men akternes antal er langt større. Dertil kommer en righoldig scrap-samling. Vort billedkartotek er i årets løb forøget med 146 billeder og portrætter og tæller i dag 2650 billeder og portrætter.

FAABORG BYHISTORISKE ARKIV

Til billedsamlingen har vi anskaffet 2 ståltreoler på 14 hylde-meter. På bånd er optaget hvad der i regionalprogrammet er udsendt af interesse for Faaborg. Samarbejdet med hjemstavns-museet »Den gamle Gaard« er fortsat og har været meget frugtbringende. Registrering af aviser er videreført, ligesom der er foretaget ud klip. Vi har modtaget 300 gaver, deriblandt materiale fra foreninger, handel, håndværk og industri. Der har været 238 besøgende af hvilke en del var fra byer, hvor der påtænkes oprettet et byhistorisk arkiv. Udlånet udgør 221 enheder. Blandt lånerne har været enkelte foreninger der har udarbejdet jubilæumsskrifter.

RUDKØBING BYHISTORISKE ARKIV

Arkivet har holdt aftenhøjskole om Rudkøbings historie for A. O. F. med 63 indtegnede deltagere og med 22 foredrag med lysbilleder. Et hold fra samme aftenhøjskole har hjulpet med at ordne de 56.000 negative plader, som arkivet fik ved en stedlig fotografs død, men dette arbejde er langt fra færdigt. Af disse plader er der foreløbig kun taget ca. 200 forskellige aftryk, men billedsamlingen omfatter nu alligevel ca. 2.000 billeder fra Rudkøbing. Alle disse billeder er registreret i protokol; forsynet med nr. og anbragt i konvolutter. Der indkommer stadigt mange billeder, og arkivet har bl. a.

nu en sjælden god samling af de gamle prospektkort.

Langelands Sparekasse betænkte ved sit jubilæum arkivet med en gave på 2.000 kr. For disse penge har arkivet bl. a. købt et fotografiapparat, så det nu kan følge med i de forandringer, der sker med byens ejendomme.

Avisregistreringen er fortsat, og der er i årets løb optaget adskillige lydbånd af ældre mennesker, som fortæller deres erindringer, og arkivet har besvaret mange forespørgsler om byens mennesker, begivenheder og ejendomme.

LOKALHISTORISK SAMLING, HJØRRING

Samlingen har i 1966 modtaget 22 skoleprotokoller, 37 protokoller og 5 kartoteker fra stadsingeniørens kontor, 6 mapper litteratur og 10 mapper luftfotos fra Fredningsvæsnet. Dertil kommer en hel del arkivalier og skudsmålsbøger.

Fra dødsboet efter lærer N. P. Petersen, København, tidligere Hjørring, har samlingen modtaget 112 bøger i særdeleshed om Vendsyssel samt en mængde arkivalier. Ligeledes er der indkommet en hel del arkivalier og billeder fra Centralsygehuset i Hjørring. Samtidig er der i det forløbne år registreret ca. 20 årgange af Vendsyssel Tidende. Billedarkivet har modtaget ca. 300 billeder, og har registreret 3890 fotografier fra Vendsyssel. Samlingen har i det forløbne år været besøgt af 187 personer og institutioner, samtidig er der behandlet 52 skriftlige henvendelser.

SÆBY BYHISTORISKE ARKIV

En Sæbyborger har afleveret adskillige avispakker af ældre årgange og herfra er hentet meget lokalhistorisk materiale, som er ført på kort og nu kan nyttiggøres af folk, der kommer på

byarkivet. Der er udarbejdet et seddelkartotek over alt, hvad der i årenes løb er skrevet om Sæby købstad i bøger og tidsskrifter m. v.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

Arkivet deltog i marts 1966 i en udstilling, der var etableret i Centralbibliotekets foredragssal i anledning af at »Det Danske Hedeselskab« fejrede sit 100 års jubilæum. Arkivets bidrag til udstillingen bestod fortrinsvis af et omfattende billedstof, der belyste den snævre forbindelse, der siden Hedeselskabets flytning fra Aarhus til Viborg i 1907 har været mellem selskabet og Viborg by.

Blandt de gaver, som arkivet modtog i 1965 var 74 notesbøger med vurderinger til brandforsikring af ejendomme i Viborg. Da noteringerne fandtes i kronologisk orden, er der nu påbegyndt en registrering af dem.

Arkivet har gennemgået fotograf Munksgaards pladearkiv fra årene 1928–46 og udtaget de plader (hovedsagelig portrætter), der har blivende interesse.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Et større indsamlingsarbejde med henvendelse til institutioner og enkeltpersoner har givet godt resultat. Nævnes kan det kommunale skolevæsens arkiv, Skive Naverlaugs arkiv samt mange enkeltbidrag bl. a. fra fru fhv. rigsarkivar Sv. Aakjær, Skive, fru Helene Vedel, Spøttrup, fhv. stadsskoleinspektør Hj. Kjems. Fru Rie Gravsholt Lervad har overdraget værdifuldt materiale fra besættelsestiden.

En registrering finder daglig sted, således avisregistrering af gl. og nye aviser.

Den personalhistoriske samling og billedsamlingen er forøget betydeligt. Bl. a. er modtaget et omfattende manuskript til beskrivelse af livet på øen Hjelm omkring århundredskiftet, udarbejdet af fru Christine Hougaard, Sdr. Omme.

Billedsamlingen har bl. a. modtaget et par hundrede negativer optaget omkring århundredskiftet. Desuden er modtaget en større serie diapositiver fremstillet omkring tiden for 1. verdenskrig. Arkivets egne optagelser fra egnen har flere gange været benyttet til foredrag, og fotografering af ejendomme og lokaliteter fortsætter. Desuden fortsætter optagelse af lydånd hvoraf der tages referat, da det antagelig om nogle år bliver vanskeligt at finde gengivere, som kan gengive de nuværende bånd.

Registreringen af samtlige byens ejendomme og deres ejere gennem de sidste 150 år er ved at være afsluttet, hvorefter det af fru Ingeborg Konradsen i sin tid påbegyndte arbejde med ejendommene fra 1682 og følgende år suppleres. Arkivet har modtaget flere foreningers forhandlings- og medlemsbøger, som har givet et glimrende materiale til personalhistorien. I flere tilfælde har arkivet været til rådighed eller selv udarbejdet beskrivelser ved foreninger og institutioners jubilæer m. v. Ligeledes er udarbejdet fortegnelser og beskrivelser af egnens præster, latinskolelærere, told- og amtsforvalter m. v.

Med henblik på en kommende stor-kommune har arkivet udvidet sit indsamlingsområde.

ÅRHUS KOMMUNES LOKALHISTORISKE SAMLING

Billedsamlingen er vokset ved gaver, køb og udnyttelse af bibliotekets egen pladesamling. De sidste plader af fotograf H. A. Ebbesens store arkiv er nu

blevet kopieret. Det drejer sig om ca. 500 optagelser på Århus Teater i 1920'erne. Ved årets slutning var ordnet og opstillet 20.031 topografiske billeder og 5.099 portrætter.

Egnsarkivet i Lisbjerg, som forvaltes af fhv. gårdejer Rasmus Bendixen, er vokset, så det nu omfatter 472 billeder, ordnet og opstillet i stålskab, samt skøder og andre papirer vedrørende 18 landejendomme. Fra Matrikelsarkivet er erhvervet kopier af 3 gamle matrikelskort og fra Rigsarkivet xeroxkopier af folketællingerne fra Skejby og Lisbjerg, omfattende årene fra 1787 til 1901.

I august afholdtes på sognegården »Kirstinesminde« en udstilling af egnsarkivets billeder, kort og dokumenter.

LOKALHISTORISK SAMLING, SILKEBORG BIBLIOTEK

Den lokalhistoriske samling, der er en afdeling af Silkeborg Bibliotek, har til huse i et særligt lokale med tilhørende magasin i biblioteksbygningen. Samlingerne er tilgængelige i bibliotekets åbningstid og er kun til brug på stedet.

Samlingen er grundlagt o. 1920 af daværende overbibliotekar Peder Nielsen, som har forøget og udbygget den gennem sin embedsperiode indtil 1958. Tidligt begyndte man registrering af aviser-nes lokalstof, indsamling af fotografier, arkivmateriale m.m. vedr. byen og egnen, d. v. s. centralbiblioteksområdet. Herudover indsamles stof vedrørende særemnerne Gudenåen og Heden, som jo begge har betydning for Silkeborg-egnen.

Avismaterialet er udklippet, opklæbet og katalogiseret. Fra ca. 1955 er hvert enkelt ud klip dog ikke særskilt katalogiseret, men materialet er ordnet efter lokalitet (amt – herred – sogn) og repræsenteret i lokalsamlingens systema-

tiske kartoteker med et kort de pågældende steder.

Af større gaver fra de senere år kan nævnes overretssagfører O. Bisgaards arkiv om Silkeborgs tidlige historie samt hans samling af fotografier — hovedsagelig portrætter af gamle Silkeborgborgere og gadebilleder fra Silkeborg købstad. For nogle år siden modtog man som depositum fra Landsarkivet i Viborg en større samling genpartier af tinglæste dokumenter fra vort område, ialt 251 bind og pakker.

I de senere år har man begyndt indsamling til stemmearkiv. Man har således optaget skoleindvielser, generalforsamlinger, samtaler mellem tidligere Silkeborg-borgmestre etc.

Materialet benyttes flittigt af bl. a. de lærerstuderende i byen, og vi har et godt samarbejde med byens 2 dagblade, der henter stof hos os, og som supplerer vore samlinger med bl. a. fotografier.

ESBJERG BYHISTORISKE ARKIV

Arkivet har i beretningsåret fortsat sit indsamlingsarbejde og sin udbygning af billedsamlingen. Et større antal fotografier er blevet fremstillet ud fra den samling negativer, arkivet tidligere har fået overladt fra et par nedlagte fotografiske atelierer.

Samlingerne er i årets løb blevet forøget bl. a. med: en stor samling arkitekttegninger af gamle Esbjergbygninger, opmålinger og beskrivelse af ældre gårde og huse ved Bygningskonstruktørskolen, de fra Landsarkivet modtagne kopier af tinglysningsdokumenter, en mikrofilm af folketællingslisten for Esbjerg købstad 1901, arkivalier og billeder fra faktor H. K. Hansens og borgmester Høyer-Nielsens dødsbo, to maskinskrevne eksemplarer af en utrykt Esbjerghistorie ved lektor Tengnagel Jør-

gensen samt det til udarbejdelsen indsamlede arkivmateriale.

En skriftlig henvendelse til foreninger og institutioner om aflevering af gamle forhandlingsprotokoller m. v. gav nogle resultater, bl. a. aflevering af afholdsforeningernes protokoller.

GRINDSTED EGNSHISTORISKE ARKIV

Grindsted sognearkiv søges nu videreført som en afdeling af Grindsted (kommune)bibliotek. Beslutningen herom markeredes ved en efter forholdene stor udstilling på biblioteket i anledning af Hedeselskabets 100-års jubilæum. I løbet af de fire uger udstillingen varede fik arkivet overladt et omfattende materiale til belysning af hedesagen på Grindstedegnen (om engvanding, mergling, opdyrkning, plantning m. v.). Et lignende arrangement forsøgtes i december foranlediget af 50-års dagen for Bramminge-Grindsted banens åbning. Også ved denne lejlighed indkom en del materiale til Grindstedegnens jernbanehistorie.

Et systematisk indsamlings- og ordningsarbejde vil først blive påbegyndt, når der er skabt klarhed over, hvor meget arkivet vil få overladt af det ovenfor nævnte sognearkiv.

Sluttelig kan nævnes, at Grindsted museum har deponeret bøger, billeder og andet materiale (bl. a. Grindsted borgerforenings arkiv) i arkivet. Og at en båndoptager er købt for et legat og enkelte lydbånd optaget.

LOKALHISTORISK SAMLING FOR SØNDERJYLLAND

Samlingen har i 1966 forøget sin samling af lydbånd med ca. 25 stk. indeholdende samtaler med en række sønderjyske personligheder. Indsamlingen af traditionsstof vedrørende arbejderbevægelsens historie er fortsat af journalist

Wittrup Johansen, Sønderborg, men er efter hans bortrejse fra landsdelen midlertidig standset. Museumssekretær Vetter, Kolding indsamler materiale vedrørende I. O. G. T.-foreningers virke. Samarbejdet med Dansk Folkemindesamling og Tønder statsseminarium om »kulegravning« af Emmerlev by for traditionsstof er fortsat, og sammen med lektor Karl Clausen, Århus universitet, er indsamling af visestof fortsat. Adskillige håndskrevne og trykte visebøger er afleveret.

Billedsamlingen er betydeligt forøget ved gaver og køb. Bl. a. kan nævnes gaver fra fru Heisel, Ø. Højst, amtskolekonsulent Nic. Svendsens arvinger, fru lektor Linchen Larsen, Tønder, redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå, godsinspektør H. C. Davidsens arvinger, kommunesekretær Viggo Gregersen, Møgeltønder, Dansk Folkemindesamling, frk. Gunder Nissen, Strandelhjørn, fru overlæge Lorenzen, Bov. Samlingen af prospektkort er meget øget. I samarbejde med Lokalhistorisk Amatørfotoklub i Tønder fotograferes alle gamle gårde og huse i Tønder amt. Fotograffirmaers pladesamlinger gennemgås med henblik på aftryk. Ordnings- og registreringsarbejdet er fortsat ved fru Vibeke Gribsvad.

AABENRAA BYHISTORISKE ARKIV

Arkivet har haft stor tilgang af fotografier, postkort m. v. samt lydband i kalenderåret 1966. De modtagne arkivalier har været vist ved en lille udstilling i forbindelse med foreningens årsmøde i dec. 1966. Der er udsendt et lille skrift: Aabenraa bevarer sit særpræg. Heftet giver en kortfattet redegørelse for den foretagne »paragraf 22-tinglysning« på ejendommene i de bevaringsværdige gadestrøg i Aabenraas gamle bydel.

Arkivet er i stor udstrækning aktivt med henblik på at bevare de gamle karakteristiske gadestrøg i byen. Man har således fra byrådets side i adskillige tilfælde indhentet udtalelse fra arkivet forinden der er taget stilling til ansøgninger vedr. ombygning og reparationer af bygninger i den gamle bydel.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Det kongelige Biblioteks ombygning påbegyndtes i januar 1966. Første etape af byggearbejdet omfatter opførelse af en tilbygning mod Christians Brygge.

Det kongelige Bibliotek har bl. a. udsendt bind XIII af bibliotekets årsskrift Fund og Forskning med artikler om martyrologier i Det kongelige Bibliotek og martyrologiet fra Nysted (af Tue Gad) udlændinge på håndskriftjagt i 16. århundredes Danmark (af Harald Ilsøe), illustrationer i Frederik II's bibel (af Poul Otzen), Jens Lolle – komponisten til Amors og balletmesterens luner (af Sven Lunn), Poul Møllers biografi (af Johs. Brøndum-Nielsen), gamle exlibris (af Erik Dal), Frederik Algreen-Ussing (af J. Vogel-Jørgensen), Philipsen og Saltholmen (af H. P. Rohde) m. v. – Blandt bibliotekets øvrige publikationer kan omtales Den illegale presse 1940–45 ved Leo Buschardt, Albert Fabritius, Morten Ruge og Helge Tønnesen (i samarbejde med Gyldendals forlag) og J. N. Madvig–Bibliografi ved E. Spang-Hanssen i samarbejde med Mogens Haugsted.

I bibliotekets forhal har der i årets løb været afholdt 8 udstillinger, blandt hvilke må fremhæves udstillingerne i anledning af Den frie Udstillings 75-års jubilæum og kunstdidsskriftet Helhesten's 25-års jubilæum. Endvidere den store sommerudstilling omfattende sjældenheder fra tre verdensdele (Europa,

Asien og Amerika), udstillingen i anledning af 100-årsdagen for Jeppe Aakjærs fødsel, samt udstillingen i forbindelse med Unesco's 20-årsdag. – I Danmarks Hus i Paris vistes udstillingen Dansk videnskab gennem 5 århundreder og i Bergens universitetsbibliotek (under De danske Dage) den tilsvarende udstilling Dansk videnskab fra Tycho Brahe til Niels Bohr. En af biblioteket arrangeret vandrestilling om Jeppe Aakjær (jfr. ovenfor) er blevet vist på 58 større og mindre biblioteker, samt 18 seminarier og højskoler over hele landet. Til Københavns Bymuseums udstilling København i 1700-tallet udlåntes fra Det kongelige Bibliotek ca. 60 bøger, håndskrifter, billeder m.m.

I efteråret 1966 modtoges fra universiteter, seminarier, gymnasier m. v. ialt 1500 elever til kurser. Som hjælpemidler er anvendt bibliotekets »Vejledning for benyttede«, samt elementære fagbibliografier fremstillet til formålet.

Danske Afdeling har som sædvanlig modtaget pligtanfærelse og har fortsat anskaffelserne på afdelingens øvrige accessionsområder (udenlandske danica, norsk og islandsk litteratur og litteratur om Slesvig, Holsten og Lauenborg), ligesom bogbindssamlingen er forøget. En del af anskaffelserne er tilgået afdelingen i henhold til udvekslingsaftaler med Landsbókasafn Íslands, en række østeuropæiske biblioteker og et japansk bibliotek.

Som gaver er modtaget 289 bøger foruden et stort antal særtryk af arbejder af danske forfattere i udenlandske publikationer, og ved køb er indgået 1.618 bøger. Som gaver og ved køb er desuden erhvervet 775 periodica. Blandt erhvervelserne skal følgende nævnes: Et eksemplar af »Corsaren«, som har tilhørt M. A. Goldschmidt; p. g. a. censurernes beslaglæggelser findes der intet komplet eksemplar af dette tids-

skrift, men ved denne lejlighed erhvervedes nogle numre, som Det kongelige Bibliotek ikke havde, og bibliotekets eksemplar skulle nu være det fuldstændigste, der kendes. – 1. udgaven af J. og H. G. F. Holms kobberstiksuite (med tekster) »Sjællands yndigste Egne« fra årene 1826–30, som biblioteket hidtil kun har haft i 2. udgave fra 1838. – Af mere udpræget bibliofil art er et eksemplar af 1. udgaven af Johannes Jørgensens »Vers« (Kbh. 1887) med dedikation til Sophus Claussen (biblioteket havde i forvejen et eksemplar med dedikation til og indstregninger af Ingeborg Stuckenberg). Det samme gælder et eksemplar af Søren Kierkegaards debutbog fra 1838 »Af en endnu Levedes Papirer«, der har været i H. C. Andersens eje og bærer hans autograf på titelbladet. Som bekendt omhandler bogen Andersens romaner, specielt »Kun en Spillemand«. – De nævnte bøger indgik i en gave fra prosekter dr. August Jurisch's legat. – Ved køb er erhvervet H. Ryberg: »A List of the Inhabitants of the Danish West Indian Islands«, et værk der kun foreligger i et meget lille antal dupliserede eksemplarer, da det aldrig lykkedes at få det trykt.

Blandt danske afdelings katalog – og registreringsarbejder kan omtales åjourføringen af tre periodicaregistranter, i hvilke ca. 14.000 periodica (tidsskrifter, årbøger, årsberetninger og -regnskaber m.m.) er fortegnet, og som tilsammen udgør en fuldstændig registrering af disse publikationer. Også mikrofotograferingen af danske bøger fra perioden 1551–1600 er blevet fortsat. Denne fotografering foretages dels af sikkerhedsgrunde, dels for at man såvidt muligt kan skåne disse værdifulde bøger.

Til *Håndskriftafdelingen* er bl. a. indgået: Notitser om slægten von Ellbrecht samlet af Gerhard von Ellbrecht og andre ca. 1890. En del breve til Vilhelm

Bergsøe fra Rudolph Bergh, botanikeren P. Heiberg og boghandler P. G. Philipsen; gave fra kontorchef Valdemar Helver. Det Bergsøeske familiearkiv, en stor samling breve, personalia og manuskripter hidrørende fra administrator ved Den kongelige Porcelainsfabrik, Carl Wilhelm Bergsøe (død 1861), hans søskende, børn, børnebørn og oldebørn samt medlemmer af indgiftede familier, – arkivet er en gave fra Svend, Flemming, Christian og Bent Bergsøe samt fra fru Ulla Kampmann. Lektor C. M. Rosenbergs autografsamling. Breve fra Kaj Munk til pastor A. Drewsen Christensen fra årene 1931–38; foreløbig utilgængelige. Nogle breve fra Herman Bang til hans faster, fru Olivia Hassing, født Bang, fra årene 1878–1881; gave fra ingeniør P. A. Flindt. Breve, papirer og optegnelser vedrørende det nu ophævede firma L. C. Warburg & Sønns Eftf. på Højbroplads; gave fra hr. Erling Johansen. Samling af breve til maleren Viggo Pedersen og til hans søn, maleren Stefan Viggo Pedersen, hovedsagelig fra danske kunstnere, samt en del personalia og manuskripter og Viggo Pedersens dagbøger med oeuvrefortegnelser; de yngste dele af samlingerne er foreløbig utilgængelige. Personalia for købmand Jakob Hviding Heiberg Gylding, Vejle, senere Århus; gave fra frøknerne Gylding. Albert Andersen-Porse: Ættavle over Thor Pedersøn, Marstal. En oversigt over Ærøslægter; afskrift ved giveren, hr. J. Steenhoff Larsen. Skuespilleren Frederik Schwarz' eksemplar af Shakespeares Hamlet i Peter Foersoms oversættelse, der udkom 1807; købet muliggjordes af Jurisch's legat. Breve fra Holger Drachmann til fru Ingeborg Østergaard, samt digte og optegnelsesbøger fra Holger Drachmanns sidste år. Professor Øyvind Winges efterladte brevsamling; gave fra professorinde Julie Winge. Rigsantikvar,

professor Johannes Brøndstedts efterladte breve, manuskripter og optegnelser; gave fra professorinde Hedevig Brøndsted. En samling manuskripter af H. C. Andersen, nemlig et dagbogsfragment fra 1861 og en dagbog fra tiden 3. august–6. december 1865. Hertil kommer nogle breve til den senere provst Erik Lassen Oksen, et brudstykke af optegnelsesbogen Collin 41, II, 5 i 4:to, der indeholder forarbejder til Mit Livs Eventyr, og nogle meget vigtige kladder til forskellige eventyr; endelig kan nævnes udkast og kladdefragmenter til bl. a. Et Besøg i Portugal. De omtalte Anderseniana har tilhørt provst Oksen og er nu af hans børn, afdøde ekspeditionssekretær Knud Oksen og frøken Ebba Oksen, skænket til Det kongelige Bibliotek.

Endvidere er erhvervet: 42 breve fra H. C. Andersen til Robert Watt fra årene 1865–1874. En tidlig afskrift af Jens Bircherod: Monumenta et inscriptiones Othinienses. Breve fra komponisten J. P. E. Hartmann til hans sønner Carl og Frits og til hans sønnesøn, lægen J. P. Hartmann. Stamtavle for familien Ochser. Erindringer skrevet af Niels W. Gades datter, Dagmar Gade. Stambog for Caroline Pauli, datter af landinspektør S. J. Pauli, påbegyndt i Odense 1806. Peter Abrahams (1839–1909): Livserindringer. Stamtavle over slægten Hørlyck.

Håndskriftafdelingens samling af mikrofilm er forøget med bl. a.: Breve til og fra samt papirer vedrørende Jens Baggesen, hans søn August Baggesen og dennes søn Harald Baggesen; efter originaler i privateje. Malmø Skt. Knuds Gildes Laugs Bog fra 1671, indeholdende afskrifter af gildets skrå fra 1256 m.m., samt protokol over medlemmerne fra 1400 til 1746; efter originalen i Stadsarkivet i Malmø. Katalog over de middelalderlige håndskrifter i Universitets-

biblioteket i Lund; gave fra Universitetsbiblioteket i Lund.

Kort- og billedafdelingen har i 1966 haft en accession på 71.487 blade. Af større gaver kan nævnes: Portrætsamlinger fra fru Sofie Juel Bruun (familierne Bruun og Gejsler), Rigmor Juel Bruun (familierne Bruun og Wismer), den dansk-amerikanske komponist Carl Busch's bo, Hans Mulvad (familierne Fenger og Wiel-Lange), direktør Tage Kyster (familien Kyster), oberstløjtnant Arendrup (familierne Mourier og Arendrup), kurator E. A. Koch (familierne Nellemann, Tryde m. fl.) overlæge Kai Hammer (fotos af kendte læger), pastorinde Edith Laurrup (familierne Castenskiold, Müller, Lerche, Gulstad, Laurrup m. v.), fru Ella Lichtenberg Wolff (familierne Wolff, Kauffmann, Scholten m. fl.), fru Kathrine Aakjær (Jeppe Aakjær og Marie Bregendahl), lensgreve Erik Holstein-Holsteinborg (familieportrætter), fru Lise Christmas-Dirckinck-Holmfeld (familieportrætter), fru Ella Wolff (originaltegninger udført af Frans Schwartz), pastor Dragsdahl (familierne Scharling og Dragsdahl), viceinspektør Susannah Hill (familieportrætter), overtrafikkontrollør Kai Lønberg, fru Ida Lannung (bl. a. familien Rose), professorinde Agnete Kortsen, fru Ulla Bayer (bl. a. familien Dan), skuespilleren William Bewers bo (scenekunstnere). Blandede portræt- og topografisamlinger fra hr. Erling Johansen, L. C. Warburg & Søns Eftf. (billeder med tilknytning til firmaet), fru Nynne Koch, lektor C. M. Rosenbergs bo, professor Carl Roos' bo, arkitekt Peder Pedersen (til dels stammende fra konsul, direktør Alfred Kraunsøe og overregnskabsfører i Store Nordiske George J. Helland), fru Edith Kaarsberg, kunstmaler W. Serber (danske og udenlandske portrætter og 8.400 postkort) og fra boerne efter stiftsprovst Knud Hee Andersen, bibliotekar

Carl Dumreicher, forfatteren Hans Ellekilde, forfatteren Th. Gravlund, fru Ingeborg Julie Juncker, f. Saabye og forfatteren Hans P. Lunde. Topografisamlinger fra fhv. landsarkivar Harald Hatt (bl. a. 1.400 postkort), boet efter prokurist H. O. H. Lanthau (ca. 1.000 danske og udl. topografiske fotografier og ca. 5.000 diapositiver), professor Eric Jacobsen (udl. top.) og boghandler T. C. Nissen (dansk top.).

Af større køb kan nævnes: 7 portrættegninger af Harald Moltke forestillende bl. a. kolonibestyrer Bistrup, Mylius Erichsen og K. J. V. Steenstrup, en række grafiske portrætter udført af Gunnar Hossy, en samling scenekunstnerportrætter fra boet efter Betty Nansen, ca. 165 fotos i 4:to og fol. (helark) af Den frie Udstillings kunstnere optaget af Karsten Mortensen, 33 helarksfotografier optaget af Gregers Nielsen og forestillende danske malere og forfattere, samt et Grønlandskort, trykt og evt. også tegnet af Lars Møller, Godthåb 1878.

DANSK FOLKEMINDESAMLING AFDELING 1

Indsamlingen: Stud. mag. Inger Vibe-Petersen har været udstationeret i 3 måneder i Emmerlev by i Sønderjylland, hvor folkemindesamlingen i samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland og Tønder Statsseminarium i 1966/67 har intensiveret sit indsamlingsarbejde. Hun har hjembragt ca. 800 optegnelser, fortrinsvis om byens festtraditioner. Stud. mag. Eske K. Mathiesen har påbegyndt en undersøgelse af traditionerne på en enkelt gård i Emmerlev, og de lærerstuderende har fortsat deres optegnerarbejde og arkivundersøgelser vedr. Emmerlev, spec. vedr. forsamlingshuset, skolen, kirken, befolkningsudviklingen (se nedenfor).

Eske Mathiesen har beskrevet ringridningen i Østermarie på Bornholm i fastelavnen 1966 (se nedenfor), og Lands-Bladet har i samarbejde med folkemindesamlingen afholdt en konkurrence om den bedste beskrivelse af en ringridning. Der indkom 18 meget fylde besvarelser.

Der er blevet udsendt spørgeskemaer til præsterne i 9 amter med henblik på at skaffe et orienterende materiale til belysning af udbredelsen af skikken at sætte lys på gravene ved forskellige høj-tider. Endvidere udsendtes ca. 5000 spørgeskemaer til ca. 150 hvile- og alderdomshjem i Østjylland som led i en undersøgelse af blusskikkene i Danmark. Begge disse indsamlinger foretages i samarbejde med lærestolen i nordisk folkemindvidenskab ved universitetet i København, og varetages af henholdsvis stud. mag. Karsten Biering og stud. mag. Åge Skjelborg.

Arkivet: Filmfotografen Frank Paulsen har for folkemindesamlingen produceret en film om »Bakken« med Tuborgfondet og Dyrehavsbakkens Teltholderforening som sponsorer (34 min. farvefilm). – Den sikkerhedsmæssige affotografering af originalmaterialet i arkivet er blevet fortsat.

Biblioteket: Accessionen omfatter 373 bøger og 398 hefter. Omkatalogiseringen af biblioteket er fortsat og nærmer sig sin afslutning, og en del nye bytteforbindelser er oprettet. Accessionen efter 1960 katalogiseres af Det kgl. Biblioteks Institutjeneste. Sedlerne er nu opstillet i tre kataloger: et alfabetisk (inkl. titler og serier), et revisionskatalog, og et emnekatalog; sidstnævnte er opstillet efter samme ordning som den systematiske billedsamling.

Kongresser og foredrag: Iørn Piø har deltaget i Det 3. nordiske seminar i folkedigtning i Stockholm og Den 17. nordiske folkelivs- og folkemindeforsker-

kongres i Falun, og Bengt Holbek i Det religionshistoriske symposium i Åbo. Piø og Holbek har holdt flere foredrag bl.a. i de lokalhistoriske samfund.

Anden virksomhed: Afdelingen har besvaret en lang række inden- og udenlandske forespørgsler samt stået til rådighed for universitetsstuderende, lærerstuderende, lokalhistorikere, journalister o. m. a. Sammen med Lyngby Kunstforening arrangeredes i maj en udstilling »Belgisk folkeliv« på Lyngby rådhus. Udstillingen var udsendt af Belgiens Undervisnings- og Kulturministerium og arrangeredes i henhold til den dansk-belgiske kulturaftale.

Publikationsvirksomhed: Som Dansk folkemindesamling, Studier 2 er udsendt Iørn Piø: Emmerlev-undersøgelsen (The Emmerlev Investigation) og Eske Kaufmann Mathiesen: En gård og dens beboere (A Farm and its Inhabitants). With English summaries. Offprint from Sønderjysk Månedsskrift, vol. 42, Aug. 1st, 1966. Copenhagen 1966, og som Studier 3: Eske Kaufmann Mathiesen: Ringridning i Østermarie (Tilting at the Ring in Østermarie). With an English Summary. Offprint from Folkeminder vol. 12, 1966. Copenhagen 1967.

AFDELING 2.

Rapport om arbejdet i 1966 vil fremkomme sammen med rapporten for 1967.

NORDISK INSTITUT FOR FOLKEDIGTNING

I 1966 har stud. mag. Vibeke Wille Dahll videreført arbejdet med en oversigt over nordiske sagtypesystemer, der nu foreligger i trykmanuskript. Institutet har videreført typeregistreringen af nordiske eventyr og skæmtehistorier. En oversigt over fabelstof i mundtlig og litterær tradition er påbegyndt.

I samarbejde med Svenskt Visarkiv har instituttet arrangeret det 3. nordiske seminar i folkedigtning i Stockholm 2.—4. juni 1966. Seminarets tema var folkeviser/ballader.

INSTITUT FOR DANSK DIALEKTFORSKNING

Instituttet er atter i dagene omkring 15. juni flyttet tilbage til sine egne lokaler, og samlingerne i alle 3 afdelinger er atter tilgængelige til brug på instituttets læsesal. I forbindelse med nyinstalleringen er der i plade- og båndafdelingen installeret et skæreapparat til lakplader, og i fællesskab med Institut for Navneforskning er anskaffet en forstærkerhøjttaler til brug i forbindelse med institutternes båndoptagere. Desuden er instituttets skrivestue på 3. die sal nyindrettet, og en række nye hjælpemidler er her installeret, således først og fremmest en ny dobbeltskrivemaskine, der gør det muligt at maskinskrive manuskripter og stencils med både Danias, Lyngbys og den internationale lydskrift samt svenska landsmålsalfabetet. Dette udmærkede hjælpemiddel i forbindelse med en ny Bandaflex og en ny spritduplicator har betydet en væsentlig lettelse i arbejdet med at fremstille undervisningsmateriel til studenter, der deltager i normalstudieplanens kurser og i de videregående studier inden for dialektologien.

Instituttets publikationer: M. B. Ottosen: Hostrup-Dansk II. Ordbog. Udgivet af Ella Jensen og Magda Nyberg. Fjerde bind (Si-Å, 224 sider). UfF.s publikationer, serie A, nr. 21,4. Dialektstudier I. bind (1964–65) er udkommet som samlet bind. Dialektstudier II. bind er under fremstilling. Danske Dialekttekster. 1. hefte. Jyske Tekster, er under trykning. 2. hefte, Ømålstekster, under forberedelse.

Igangværende videnskabelige under-

søgelse: Ømålsafdelingen: Videreførelsen af den alfabetiske redaktion af ømålsordbogen har været hæmmet af den langvarige fraflytning under ombygningen af lokalerne, idet der kun har været adgang til mindre dele af de alfabetiske seddelsamlinger til ordbogen. Redaktørerne har derfor hovedsagelig arbejdet med visse emneområder, hvortil materialet var tilgængeligt (fiskeri og både (Kr. Møller), gilder (Inger Bévort), rim og remser, hegn og gærder (Chr. Lisse)). Poul Andersen har – med støtte i instrumentalfonetiske forsøg, udførte i Institut for Fonetik – arbejdet videre med de ærøsk-langelandske musikalske accenter og med vestjysk stød (i sidste tilfælde sammen med Inger Ejkskjær). Fra Kr. Møllers hånd foreligger i trykfærdigt manuskript dels en undersøgelse af danske betegnelser på anløbsbroer (især *kås* og *brygge*) (c. 6 ark), dels en undersøgelse af vekslen mellem *tenues* og *mediae* i forlyd i en række dialektord (c. 4 ark). Chr. Lisse har videreført sine undersøgelser af lydssystemet i sydømlene og har arbejdet med ordene *stætte* og *stente* i danske dialekter (bl. a. i marknavnekilder) og med nogle afledningstyper (subst. på *-ende* og *-ike*). Jørgen Larsen har især været beskæftiget med aflæsning af dialektprøver på bånd og har efter tilbageflytningen forestået omordning af læsestuens bibliotek og medarbejdernes arbejdsbogsamlinger og har (i forbindelse med Det kgl. Biblioteks Instituttjeneste) a jour-ført nykatalogiseringen af samtlige bøger. Inger Ejkskjær har videreført sin strukturelle undersøgelse af sjællandsk bl. a. med en række identificeringsforsøg af orddele, indtalt på bånd. Fra hendes hånd foreligger i trykfærdigt manuskript (c. 9 ark) en undersøgelse af »Kortvokalstødet i sjællandsk«, til hvis trykning man har opnået bevilling fra Statens almindelige Videnskabsfond.

Der er udsendt én suppleringsliste (nr. 21, november 1966) til ømålsordbogens meddelelseskreds og en del provinsblade og saglige spørgelister til enkelte optegnere. Seddelsamlingen er i det forløbne år vokset med ca. 4500 sedler og Topografisk Samling med ca. 400 blade.

I den jyske afdeling har Ella Jensen og Magda Nyberg læst korrektur på Bind IV af Ottens ovennævnte ordbog og udarbejdet registersedler til ordbogens bind III og IV. Ella Jensen har arbejdet med en afhandling om sproget i Århus i tiden 1900–1910 og Magda Nyberg med en afhandling om Udvidede verbal-konstruktioner i forbindelse med modalverber. Bent Jul Nielsen har fortsat udarbejdelsen af manuskript til en monografi over dialekten i Bjerre Herred, der forventelig vil være færdig til trykning i begyndelsen af 1967. Om arbejdet med det vestjyske kortvokalstød, se ovf. under Ømålsafdelingen.

Ved udskrivning af ordlister og af materiale i Topografisk Samling er den jyske seddelsamling forøget med c. 14.000 sedler.

Plade- og båndafdelingen: I årets løb er der foretaget en række overspilminger til studie- og undervisningsbrug, og overføring til grammofonplader (lakplader) af båndarkivets original-optagelser er påbegyndt. Sagregistreringen af bånd og plader har måttet ligge stille på grund af den midlertidige flytning. Båndarkivet er blevet forøget med 40 båndoptagelser. Fra Øerne 23 bånd fra følgende sogne: Højby, Lille Lyngby, Holme Olstrup, Hårlev, St. Heddinge, Ibsker, Bodilsker, Gudhjem, Væggerløse. Fra Jylland 17 bånd fra følgende sogne: Gødvad, Funder, Sinding, Sejling, Balle, Lemming, Svstrup, Århus by, Astrup, Tapdrup, Sevel, Tåning, Vinderslev.

Manuskriptsamlingen er forøget med 2 numre og omfatter nu 216 numre.

Læsesalens bibliotek og de videnskabelige medarbejders håndbogsamlinger er forøget med 336 bøger og hefter.

Der er foretaget rejser af medarbejdere til verificering af optegnelser, indsamling af materiale eller med båndoptagelser for øje.

INSTITUT FOR NAVNEFORSKNING (STEDNAVNEUDVALGET)

Instituttet er i september 1966 flyttet til nye lokaler i Rosenborgannekset, Rosenborggade 15^a, København K.

Igangværende videnskabelige undersøgelser: Instituttet har fortsat arbejdet med retskrivningslister over Ribe og Thisted amter. Til udsendelse er i serien Danmarks Stednavne forberedt »Odense amts bebyggelsesnavne« ved John Kousgård Sørensen, i serien Navnestudier Ib Lumholt »Sokkelund herreds marknavne«, Gillian Fellows Jensen »Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire« og John Kousgård Sørensen »Danske sø- og ånavne I«. Der er arbejdet videre med manuskripterne til »Svendborg Amts Naturnavne I« ved Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohlert, »Ringkøbing Amts Stednavne« ved Gordon Albøge, »Præstø Amts Stednavne« ved Lis Weise, og »Danske bebyggelsesnavne på -høj« ved Vibeke Christensen.

Til marknavnesamlingen er der udskrevet materiale fra følgende områder: Odense amt: Båge herred, Ringkøbing amt: Ulfborg herred, Præstø amt: Fakse og Tybjerg herreder.

Optegnelser: I Hjørring amt har lektor, cand. mag. Arne Espegård optegnet Brønderslev købstad samt sognene Serritslev, Ø. Brønderslev og Tise i Børglum herred. I Ribe amt har afdelingsleder, dr. phil. Kristen Møller optegnet Sneum sogn i Skast herred, sognene Grindsted, Grene og Vorbasse i

Slavs herred, Lindknud sogn i Malt herred samt sognene Åstrup, Gørding, Vejrup, Bramming, Vilslev, Hunderup og Jernved i Gørding herred.

INSTITUT FOR DANSK KIRKEHISTORIE

På instituttet har man fortsat den almindelige universitetsundervisning over emner fra dansk kirkehistorie. Pr. 1. august oprettedes der en religionssociologisk afdeling med universitetsadjunkt, cand. theol. Per Salomonsen som leder. Afdelingen er beskæftiget med at indsamle og bearbejde oplysninger vedr. befolkningens religiøse indstilling og forbereder sine første publikationer. Endvidere registrerer instituttet i samarbejde med Nationalmuseet middelalderlige kalkmalerier i danske kirker. Endelig er der lagt planer for udarbejdelsen af en dansk salmeregistrant, og arbejdet er begyndt i foråret 1967.

I serien »Kirkehistoriske Studier« er udsendt Vello Helk: »Laurentius norvegus S. J. En biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622« og Gustav Brøndsted: »Historie og Evangelium. Afhandlinger, foredrag og udkast«. Endvidere har instituttet udsendt Jens Glebe Møller: »Doctrina secundum pietatem. Holger Rosenkrantz den Lærdes teologi« og »Søren Kierkegaard læst af K. Olesen Larsen: I. Artikler fra tidehverv. II. Efterladte arbejder«.

DET DANSKE SPROG- OG LITTERATURELSKAB

Selskabet har udsendt Provst Frederik Schmidts dagbøger I (tiden til og med 1814), H. C. Andersens eventyr IV, Ordbog over det danske sprog 1-5 + 28 (fotografisk optryk), Diplomatarium Danicum 3. rk. 4. bd. (1353-56), Danmarks riges breve 3. rk. 4. bd.

(1353-56) og J. P. Traps erindringer I-II (fortsættes).

SELSKABET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL DANSK HISTORIE

Selskabet har i de forløbne år udgivet »Malmø rådstueprotokol (stadsbok) 1503-1548« ved overarkivar, dr. E. Kroman og »Roskilde kapitels jordebog 1568« ved fhv. lektor, dr. I. O. Arhning. Man har endvidere fortsat det igangværende arbejde ved udgaverne af »Det kongelige rettertings domme og rigens forfølgninger under Christian III, bd. II« ved universitetsadjunkt, cand. mag. T. Dahlerup og »Bilag til geheimestatsrådsprotokol 1840-48« ved arkivar, mag. art. Niels Petersen.

UDVALGET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL LANDBEFOLKNINGENS HISTORIE

Udvalget har videreført rækken af Ældre danske Tingbøger med udsendelsen af Skast herreds tingbog 1640 hæfte 5 ved Poul Rasmussen, Sokkelund herreds tingbog 1630-32 hæfte 4 ved Ole Karup Pedersen og Sokkelund herreds tingbog 1632-34 hæfterne 2-3 ved Karen Marie Olsen.

I serien Landstingenes Skøde- og Pantebøger har Udvalget indledt udgivelsen af Viborg landstings skøde- og pantebøger før 1660 ved udsendelse af hæfterne 1-2 med Jens Holmgaard som udgiver.

UDGIVERSELSKAB FOR DANMARKS NYESTE HISTORIE

I foråret 1966 er udsendt I. bind af Jørgen Hæstrup: »... til landets bedste. Træk af departementschefsstyrets virke 1943-45«. Efteråret 1966 udsendes nyt oplag.

I efteråret 1966 udkom endvidere Viggo Sjøqvist: »Danmarks udenrigspo-

litik 1933–1940« samt bind VI af P. Munchs erindringer (tiden 1933–1939), udgivet af Povl Bagge under medvirken af Torben Damsholt og Erik Stig Jørgensen.

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI
OG PERSONALHISTORIE

Samfundet har afholdt et møde, hvor

afdelingsbibliotekar Sven Houmøller talte om »Besøg hos en hundredårig. En vandring på Solbjerg kirkegård«. I årets løb er samfundet blevet medlem af Dansk Historisk Fællesforening og arkivar Hans H. Worsøe har overtaget redaktionen af Personalhistorisk Tidsskrift. Foruden tidsskriftet har samfundet udgivet Borgmester Niels Jacobsens Stam-bog ved dr. Albert Fabritius.

INDHOLD

<i>Kommentar: Stivner vi?</i>	177
<i>H.-I. Toft: Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder</i>	179
<i>Vald. Andersen: Registrering af tingbogstof</i>	183
<i>Anmeldelser</i>	188
Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen (Thelma Jexlev)	188
Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet (Gösta Berg)	191
Kulturhistorisk Leksikon VII–XI (Knud Prange)	193
Peter Riismøller: Sultegrænsen (Olaf Olsen)	194
Jeppe Aakjær: Jyske folkeminder (Iørn Piø)	195
Nils-Arvid Bringéus: Olof Hyltén-Cavallius som etnolog (Holger Rasmussen)	197
Torben Topsøe-Jensen: Ad hjulspor og landeveje (Axel Steensberg)	198
Erik Levin Nielsen: Det ældste Viborg (Hans Stiesdal)	200
Ernst Schlee: Kieler Fayencen (Sig. Schoubye)	203
Georg Galster: Mønt (Erling Albrechtsen)	204
Povl Eller: Historisk Ikonografi (Gudmund Boesen)	204
Kristian Hald: Stednavne og kulturhistorie (Christian Lisse)	206
P. V. Glob: Mosefolket (Elise Thorvildsen)	207
Rudolf Grosse: Sølvkarret fra Gundestrup (Aino Mortensen)	210
Lunds stifts landebok I–III (Troels Dahlerup)	211
Fridlev Skrubbeltrang: Det indvundne Danmark (Sigurd Rambusch)	212
Poul Strømstad: Ildebrandshuse (Knud Klem)	213
Roskilde kapitels jordebog 1568 (Poul Rasmussen)	216
E. Lauman Jørgensen og P. Chr. Nielsen: Nordsjællands skove gennem 200 år (C. Rise Hansen)	217
Præsteindberetninger om fæstegods m. v. i Vendelbo stift 1568 og 1599 (Bue Kaae)	219
Alfred Kaae: Vestjyske godsejere og deres bønder (C. Rise Hansen)	220
M. Favrhøldt: Haderslev Latinskoles historie 1567–1967 (Aage Bonde)	222
Flensburg – Geschichte einer Grenzstadt (Lorenz Rerup)	223
Erland Lagerlöf och Gunnar Svahnström: Gotlands kyrkor (Olaf Olsen)	225
<i>Historiske noter</i>	226
<i>Institutionernes virksomhed 1966</i>	232